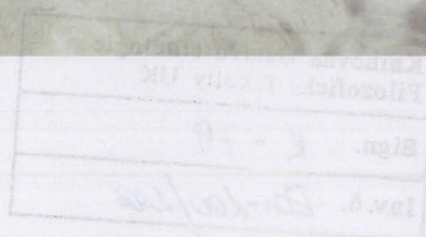
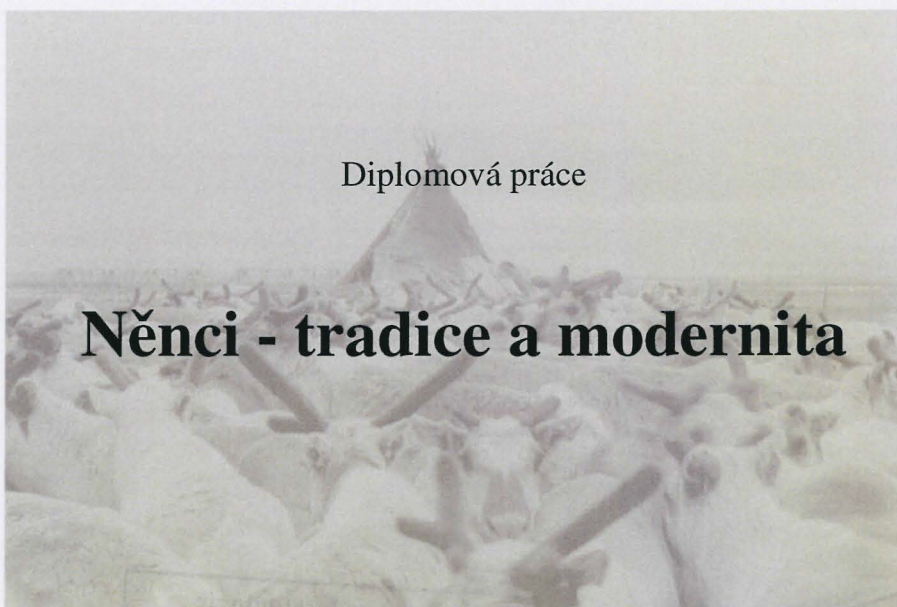

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav etnologie

Praha 2006

Diplomová práce

Něnci - tradice a modernita

Petr Kvíčala

Vedoucí práce: Doc. PhDr. František Vrhel, CSc

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s využitím
uvedených pramenů a literatury.

20.6.2006

P. Keel

Na prvním místě, bych zde na samém počátku mé diplomové práce rád poděkoval panu docentu Vrhelovi za pomoc při vedení této práce, za jeho velmi inspirující pomoc nejenom po vědecké a organizační stránce, ale také za jeho podnětné a významné ovlivnění z hlediska stylistického, bez něhož by tato práce měla dozajista jinou formu, jiný obsah a jinou podobu.

Dále bych rád vyjádřil poděkování za finanční podporu Nadaci Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových. Děkuji také Filozofické fakultě Univerzity Karlovy za podporu prostřednictvím účelového stipendia a rovněž děkuji za podporu fondu mobility Univerzity Karlovy. Bez této finanční pomoci by nebylo možné realizovat terénní výzkum v Jamalo-Něneckém autonomním okruhu a sběr údajů v Petrohradě a Moskvě.

Velký dík také patří poradci gubernátora Jamalo-Něneckého autonomního okruhu L. P. Vello, V. F. Jeleskinovi a celému kolektivu oddělení záležitostí Původních malých národů severu, S. M. Jamkinovi z administrativy města Aksarka, P. Serenkovi - předsedovi organizace „Stupeni“, A. J. Južakovovi z Jamalského zemědělského výzkumného ústavu a mnoha jiným za příznivé přijetí a za veškerou pomoc v průběhu terénního výzkumu v těchto oblastech.

Poděkování za pomoc s organizací dokumentů pro tento výzkum, cenné rady a poskytnutou literaturu patří V. A. Kozminovi, S. F. Buzinovi a ostatnímu kolektivu Katedry etnografie ruské státní petrohradské univerzity a manželům Gašilovým z Petrohradské státní pedagogické univerzity Gercena.

Za cennou poskytnutou literaturu děkuji také Asociaci původních malých národů v Moskvě.

Nejvřelejší dík ale patří všem lidem, kteří mi v průběhu terénního výzkumu vyšli vstříc. Tento dík si všichni tito lidé zaslouhují za své vřelé přijetí a za svoji nezištnou podporu. Všem těmto lidem, ať již z měst jako Obskaja, Labytnangi a Salechard nebo samotným kočovníkům z tundry jsem vděčný za jejich nekonečně přátelské přijetí. Všem těmto lidem zde tedy musím poděkovat za jejich přátelskou a láskyplnou pomoc a také za poskytnutou možnost nahlédnout do jejich světa.

OBSAH

Úvodem.....	6
Něnci.....	8
Historický vývoj.....	9
Rozvoj přístupu k Původním malým národům ze strany majoritní společnosti -historická retrospektiva.....	11
Tradiční způsob života - kočovnictví.....	15
Tundrový rok s kočovnými.....	17
Rozdělení hospodářských prací a povinností.....	31
Rybolov.....	36
Lov.....	39
Chov sobů.....	41
Sob – zvíře a jeho schopnosti.....	44
Čum.....	46
Narty.....	50
Způsob zapřahání zvířat.....	53
Několik dalších tradičních pomůcek, bez nichž by byl život Něnců složitější, a které mají významný vliv na jejich život.....	54
Pracovní nástroje.....	55
Nejcharakterističtější části oděvů Něnců, které jsou podstatné pro život v tundře.	55
Duchovní kultura.....	57
Současnost ve vztahu k Něncům a jiným Původním malým národům Severu - legislativní normy a projekty na podporu těchto národů.....	74
Současnost a praxe v Jamalo-Něneckém autonomním okruhu.....	75
Kdo se zabývá současností těchto národů – vztahy; prolínající se vlivy a zájmy.....	83
Závěrem.....	93

English summary: Nenets – tradition and modernity.....	96
Literatura a prameny.....	98
Přílohy.....	101

Úvodem.

V následující práci se budeme zabývat otázkami, které se týkají Něneckého etnika, které patří mezi tzv. původní malé národy Severu, Sibíře a Dálného východu RF¹. Základním cílem je přiblížit problematiku tohoto etnika z historické retrospektivy, ale také nastínit přístup soudobé společnosti k těmto národům. Bude se jednat o stručný pohled na jejich tradiční život a na jejich tradiční kulturu. Dalším cílem práce je popsat jejich soudobou situaci s přihlédnutím k normativnímu hledisku a identifikovat některé vlivy, které tuto společnost někdy až dalekosáhle ovlivňují. Součástí práce je také nativní pohled tohoto národa.

Práce vychází nejenom z dostupné literatury, ale i z vlastního terénního výzkumu realizovaného v průběhu roku 2005 a ze sběru dalších údajů nashromážděných v RF v průběhu roku 2006. V průběhu výzkumu, který následoval po prostudování dostupné literatury bylo spolupracováno s celou řadou informátorů, kteří zastupovali velmi širokou škálu pohledů. Jednalo se o informátory z oblasti státní správy, občanských sdružení na nejrůznějších úrovních a v neposlední řadě také o informátory z řad obyvatelstva žijícího tradičním způsobem života v tundře.

Již v úvodu považujeme za nezbytné vysvětlit, co se pod pojmem Původní malé národy Ruské federace skrývá. Jde o termín, který je vymezený Federálním zákonem „*O garancích práv Původních malých národů Ruské federace*“² přijatém Státní dumou 16.dubna 1999 a potvrzeném Radou federace 22.dubna 1999. V tomto zákoně jsou tyto národy vymezeny jako:

«Коренные малочисленные народы Российской Федерации – народы проживающие на территориях традиционного расселения своих предков, сохраняющие традиционный образ жизни, хозяйствования и промысла,

¹ Малые коренные народы Севера, Сибири и Дальнего Востока.

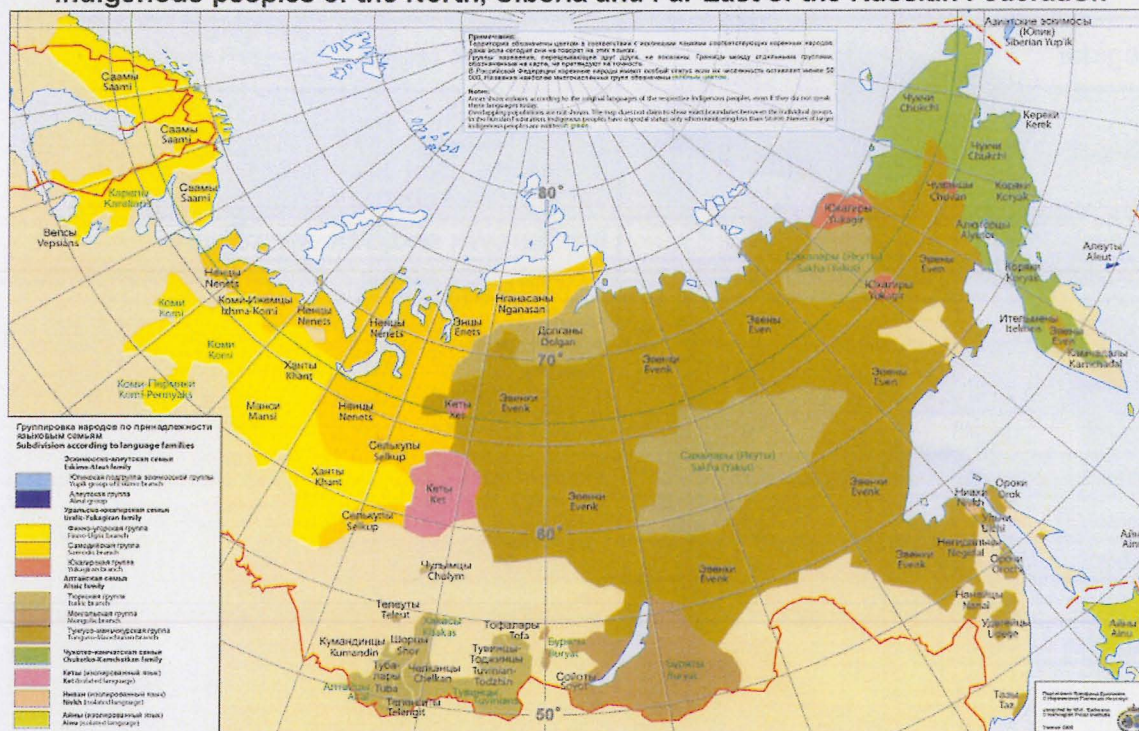
² О гарантиях прав коренных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации, Федеральный закон от 30 апреля 2000 г. № 82-ФЗ

насчитывающие в Российской Федерации менее 50 тысяч человек и осознающие себя самостоятельными этническими общностями.»³

Kromě Něnců seznam Původních malých národů Ruské federace potvrzený vyhláškou vlády RF⁴, rozpracovaný Ministerstvem pro otázky federace a národností Ruské federace⁵, vyjmenovává následující národy:

Abazinci, Aleuté, Aljutorcy, Besermjané, Vepsové, Dolgané, Ižorcy, Itelmeni, Kamčadálové, Kerekové, Ketové, Korjaci, Kumandinci, Mansiové, Nagajbaci, Nanajci, Nganasané, Negidalci, Něnci, Nivchové, Orokové (Ultové), Oročiové, Sámové, Selkupové, Sojoti, Tazové, Telenginci, Teleuti, Tubalarové, Tuvinci-todžincy, Udegejci, Ulčiové, Chanti, Čelkanci, Čuvanci, Čukčové, Čulymci, Šapsugové, Šorci, Evenkové, Eveni, Enci, Eskymáci a Jukagirové.

Коренные народы Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации Indigenous peoples of the North, Siberia and Far East of the Russian Federation

³ О гарантиях прав коренных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации, Федеральный закон от 30 апреля 2000 г. № 82-ФЗ

⁴ О едином перечне коренных малочисленных народов Российской Федерации. Постановление правительства РФ от 24 марта 2000 г. № 255

⁵ Министерство по делам федерации и национальностей Российской Федерации.

- Mapa byla převzata z úvodního propagačního materiálu Asociácie koreňnych maločíslnych narodov Severa, Sibíri i Dal'nego Vostoka Rossijskoj Federacii.

Něnci.

Něnci jsou etnikum rozprostírající se od Bílého moře až po oblasti poloostrova Tajmyr. Je to etnikum žijící v Mezenském rajónu Archangelské oblasti, Něneckém AO⁶, Ďumeňské oblasti, Jamalo-Něneckém AO, Chanty-Mansijském AO, Tajmyrském (Dolgano-Něneckém) AO⁷ a Republice Komi. Etnikum, které se svébytným způsobem přizpůsobilo i podmínkám života v tajze a stejně tak i tundře. Něnci jsou také nejpočetnějším etnikem mezi tzv. Původními malými národy. Podle informací⁸ publikovaných Asociací původních malých národů Sibíře, Severu a Dálného východu je počet obyvatel hlásících se k něnecké příslušnosti 41302. Slovo „Něnec“ v podstatě znamená „člověk“. Toto sebeoznačení bylo zároveň přijato jako název celé etnické skupiny. Není to však jediný název, kterým Něnci označovali sami sebe. Jiný název je možné najít u Jamalské části Něnců a tímto variantivním názvem je slovo „Chasava“, které v překladu znamená „muž“. Rusové dříve označovali Něnce žijící na evropském severu a v oblasti okolo řeky Ob názvy „Samojed“ a Něnce žijící v povodí Jeniseje slovem „Jurak“. Název „Samojed“ byl rozšířeno kromě Něnců ještě na Ence a Nganasany. Příbuznými národy Něnců jsou Selkupové, zmiňovaní Enci a také Nganasané. Jazyk Něnců patří do Samodijské jazykové skupiny. Něnci se rozdělují na dvě skupiny, a to na tundrové a na lesní. Každá z těchto skupin má svůj vlastní dialekt a i když někdy bývá uváděno velmi dobré porozumění mezi těmito dvěma dialekty, má osobní zkušenost poukazuje na to, že toto porozumění nemusí být vždy až tak vynikající. Dialekt skupiny lesních Něnců dělí na celou řadu místních nářečí, která se od sebe navzájem velmi liší. Dialektem tundrových Něnců hovoří přibližně 95% Něnců žijících od Archangelsku až po Tajmyrský polostrov. Hovoříme o teritoriích velikosti až

⁶ AO – autonomní okruh

⁷ Krasnojarský kraj

⁸ Informace zveřejněné v základním informačním bulletinu Russian Association of Indigenous Peoples of the North, Siberia and Far East (RAIPON)

jeden milion kilometrů čtverečních a přesto i navzdory obrovskému teritoriálnímu rozšíření a těmto značným vzdálenostem spolu mohou Něnci tundrového dialektu i z těch nejvzdálenějších koutů těchto oblastí komunikovat bez větších problémů. Příkrým protikladem je 5% lesních Něnců, kteří ve srovnání s tundrovými Něnci obývají pouhých 40 - 50 tisíc km² a jejich jazyková jednota je natolik roztříštěna, že je pro ně obtížná nejen komunikace s tundrovou skupinou, ale i mezi jednotlivými skupinami lesních Něnců samých. Rozdíly mezi těmito skupinami se dále projevují v jinakosti životního a hospodářského způsobu života, který je zcela pochopitelně podmíněn různorodými přírodními podmínkami.

Historický vývoj.

Podle nejčastěji zastávané teorie Něnci původně pocházejí z oblastí Sajan a Altaje. Přesuny obyvatel se nejčastěji odehrávají díky vynuceným okolnostem a stejně takový je i příchod Samojedů do severních krajů. Jejich migrační pohyb bývá spojován již s pohyby Hunů v jižní Sibiři mezi druhým a čtvrtým stoletím našeho letopočtu. Tras pohybu Samojedů na sever je několik a jedna z nich zřejmě vedla i podél úbočí Uralského pohoří. Z části Samojedů, kteří odešli směrem k pramenům řeky Taz, se později formují Enci. Další skupiny Samojedů přicházejí do polárních krajů i o něco později. Skupina, která se usídlila v tundrové části současného Jamalo-Něneckého autonomního okruhu tuto cestu vykonala v devátém století. Přicházející skupiny samojedských rodů však při svém příchodu narážejí na obyvatelstvo, které tyto kraje osídlilo již dříve. Toto obyvatelstvo nazývají „*Sichirtja*“, „*Siirtja*“ nebo také „*Sirte*“. První kontakty s tímto nám nepříliš známým původním obyvatelstvem jsou částečně nepřátelské a jsou bojového rázu, část těchto kontaktů ale probíhá přátelskou cestou, mimo jiné na základě rozvíjejících se příbuzenských vztahů. Původní

obyvatelstvo bylo podle vyprávění malého růstu, žilo v zemljankách a živilo se lovem a rybolovem.

„В ненецких сказаниях Сихиртя предстают людьми маленького роста. После прихода ненцев они якобы ушли под землю.“⁹

„Легенды о Сихиртя в определенной мере подтверждаются данными европейских путешественников 16 - 17.веков Стифена Берроу и Пьера де Лажлища – землянки с каркасом из ветвей или костей, покрытые дерном. Землянки имели только одно отверстие во крыше, служивше и дверью, и дымоходом для очага. Путешественники уже не застали аборигенов Арктики и приписывали эти жилища самоедам–ненцам.“¹⁰

Postupnými vzájemnými kontakty s Něnci proběhla asimilace a původní obyvatelstvo se stalo součástí něneckého etnika. V něnecké tradici se o těchto lidech vypráví, že po příchodu Něnců národ „Sichirtja“ zmizel beze stopy, takřka jako by odešel do nějaké jiné podzemí říše. Formování jamalských Něnců proběhlo po dvou liniích. V jedné údajně převládal prvek Samodijský, původem z jižní Sibiře, který je později představován rodem „Charjuči“ a druhá linie, která je údajně více spjata s původním obyvatelstvem je ztělesněna rodem „Vanujto“. I když se původní obyvatelstvo zřejmě asimilovalo velmi rychle, rod „Vanujto“ byl nadále brán jako vhodná skupina pro příbuzenství rodu „Charjuči“. S rodem „Vanujto“ se také začali příbuzensky spojovat Chantové nebo Enci.

⁹ Морозов Ю , Ямал, грань веков и тысячелетий, „Артвил“, Русская коллекция, Санкт–Петербург 2000, стр.100

¹⁰ Морозов Ю, Ямал, грань веков и тысячелетий, „Артвил“, Русская коллекция, Санкт–Петербург 2000, стр. 100

Rozvoj přístupu k Původním malým národům ze strany majoritní společnosti - historická retrospektiva.

V průběhu historie byl přístup k tzv. Původním malým národům velice různorodý, a to od snah o určitým způsobem izolacionistickou ochranu až po snahy o jejich úplnou integraci. A zcela pochopitelně ani v současné době nejsou názory na přístup k těmto národům například v oblasti státní a sociální pomoci a péče jednotné, a to samozřejmě ani mezi příslušníky těchto národů. Tento přístup se lišil nejenom podle období nastíněných níže, ale samozřejmě i v průběhu těchto období.

Období carského Ruska: je pochopitelné, že od samotného počátku v průběhu poznávání nových, v té době ještě neznámých východních oblastí postupně zkoumaných a postupně připojovaných k Ruskému impériu, byly tyto národy a teritoria jejich obývání pod „bedlivým“ dohledem státní moci. První průkopníci procházející po dosud jim neznámých zemích přinášeli zprávy o jejich obyvatelích, jejich zvycích, tradicích, způsobu jejich života, ale především o ekonomických možnostech využití těchto oblastí (tedy zejména o stavu kožešinové zvěře a o možnostech obchodu se solí). Později byly brány v úvahu i další surovinové možnosti. Těmito zájmy byl také ovlivňován vztah k původním obyvatelům.

V období do osmnáctého století se o problematiku těchto národů ruská vláda příliš nezajímala a řídila se jediným zájmem, a to výběrem kožešinové daně (tzv. *jasak*) *«Ясак принимали преимущественно пушнинаой. Размер ясачного оклада колебался от одной до 10 - 12 собольих шкурок. По мере истребления соболей и других пушных зверей, ясак стали уплачивать деньгами»*¹¹.

¹¹ Суляндзига Р. В.: Коренные малочисленные народы Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации стр. 7

Tím, že se stát nezabýval problematikou těchto národů chci říci, že se nevměšoval do tradičního života a společenské organizace obyvatelstva nazývaného „*jasačnie inorodci*“ (jinorodci nebo jinorodé obyvatelstvo). Pro ruský stát bylo původní obyvatelstvo zdrojem příjmů a oblasti, které obývalo, jeho vlastnictvím.

V 18.století přišla celá řada změn, z nichž by bylo třeba upozornit na změnu daně v naturáliích na daň peněžní; šíření nevolnictví a postupující činnost misionářů. Tyto změny pak pochopitelně ovlivňovaly celou řadu tradičních prvků. V této době také začíná přicházet stále více nových přistěhovalců. V důsledku nejrůznějších změn se počet původního obyvatelstva zmenšil, což pro státní moc zcela pochopitelně znamenalo i menší počet osob platících daň. Roku 1822 je generálním gubernátorem Sibiře M. M. Speranským představena nová koncepce týkající se původního obyvatelstva. Tento *Устав «Об управлении инородцев Сибири»* (tedy Organizační řád pro správu „jinorodců“ na Sibiři), který rozpracoval zejména G. S. Batěňkov¹², přinášel celou řadu změn a je někdy i v současnosti vnímán jako jeden z nejpokrokovějších projektů týkajících se původního obyvatelstva. „*Устав*“ dělil «*инородческие племена*» na *usedlé, kočující a potulné (lovecké)*. «*Все обитающие в Сибири инородные племена, именуемые поныне ясачными, по различной степени гражданского их образования и по настоящему образу жизни разделяются на три главные разряда. В первый разряд включаются оседлые, то есть живущие в городах и селениях; во второй – кочевые, занимающие определенные места, по временам года переменяемые; в третий – бродячие или ловцы, переходящие с одного мест на другое по рекам и урочищам...*»¹³

Jako systém správy bylo využito dvou úrovní, a to *rodové* a tzv. *jinorodé správy*. Rodové bylo vymezeno pro každé *stanoviště, ulus*, nebo *rod*, který měl

¹² G. S. Batěňkov - děkabrista poslaný na Sibiř

¹³ Устав «Об управлении инородцев», Часть I, Глава I Разделение, § 1; 22 июля 1822

nejméně patnáct rodin. Pro několik *rodů*, *ulusů* nebo *stanovišť* byla vytvořena *jinorodá správa*. Takovým způsobem vlastně vznikala hospodářsky administrativní celek se soudní a policejní mocí. U polokočovných rodů se ukotvilo určité vlastnictví půdy, u kočujících rodů se vymezovaly pouze jakési všeobecné hranice, které je oddělovaly od polokočovných a usazených rodů. Podstatné je, že „*Ustav*“ vymezoval i jakousi ochranu před nově příchozími. Tedy vlastně určitou „nedotknutelnost“ „jejich“ země. Zjednodušeně řečeno „*Ustav*“ si všímal různého sociálně ekonomického rozvoje, dával určitou rovnost práv mezi původním a ruským obyvatelstvem, umožňoval tradiční způsob života a také vymezoval oblasti pro tradiční život původního obyvatelstva. V oblastech s kočovným nebo polokočovným obyvatelstvem se udržel tento systém správy až do roku 1917. Roku 1861 byla v Rusku provedena rolnická reforma, která měla být rozšířena i na severní národy. Záměrem reformy bylo přispět k usazování kočovníků a jejich zrovnoprávnění s ruskými rolníky.

A jakým způsobem přijaly Původní národy přelomový rok 1917, tedy konec Carského Ruska a revoluci?

«падение самодержавия ... не вызвало сожалений у северян. По признанию березовского уездного комиссара, они остались безучастными к Февральской революции; их волновали только растущие цены на привозные товары.»¹⁴

Éra Sovětského svazu: Revoluční období je do jisté míry, a to z pochopitelných důvodů obdobím poněkud zmateným. Jako příklad mohou posloužit severní újezdy ťumeňské gubernie, kde byly nejdříve zakládány Sověty, které se však udržely pouze v průběhu dubna a května 1918. Po nich přišla Esero-menševická sibiřská vláda, která zase v listopadu ustoupila diktatuře generála Kolčaka. V tomto období se snahy o různé způsoby ovládnutí těchto oblastí velmi mění, ve většině těchto oblastí však stále převládá *rodová* a

¹⁴ Судьбы народов Обь-Иртышского Севера, Тюмень, 1994

jinorodá správa. V Obdorsku (dnešní Salechard) ale například existoval sovět i *jinorodá* správa paralelně (*jinorodá* správa byla pro „*inorodnoje*“ obyvatelstvo jediným důvěryhodným orgánem správy). Chování Původních národů pak bylo v období občanské války velmi rozumné a velmi praktické:

«Во время гражданской войны ненцы, ханты и манси поспешили откочевать подальше от русских административных центров и редко появлялись в опасной близости к ним»¹⁵

Na základě pochopení odstupu Severních oblastí od centrálního Ruska bylo 20.6. 1924 usnesením «ЦИК Союза»¹⁶ vydáno nařízení o ustavení «Комитета содействия народностям северных окраин»¹⁷. Důvodem ke zřízení komitetu bylo: «Учитывая огромное политическое и экономическое значение северных окраин, с одной стороны, и катастрофическое положение племен их населяющих, с другой, а также полную неорганизованность и оторванность туземной массы от советского строительства и необходимость законодательно, административно-правовой и экономической защиты их интересов»¹⁸

Výsledky a závěry byly v celé řadě bodů podobné „Ustavu“ z roku 1882. Důraz se například kladl na tradiční způsob života, zabýval se rovnoprávností občanů apod.

V období 1929-1930 byla zformována celá řada národních okruhů (například Jamalo–Něnecký okruh). Zmíněný komitét byl rozpuštěn roku 1935 a národnostní politikou se v těchto oblastech mělo dále zabývat Oddělení národností v oblastních výkonných komitéttech.¹⁹ Rozvoj národností severu mělo mít na starosti hlavní řízení Severní mořské cesty²⁰, a to nejenom z hospodářského, ale i kulturního hlediska. Hospodářská politika, jejímž cílem

¹⁵ Судьбы народов Обь-Иртышского Севера, Тюмень, 1994 стр. 9

¹⁶ Centrální výkonný komitét Svazu.

¹⁷ Комитет поддержки народностей северных окраинных земель.

¹⁸ Мурашко, О.: Современное содержание понятия «народы Севера» www.raipon.ru

¹⁹ Отделы национальностей в краевых и областных исполкомах.

²⁰ Главное управление Северного морского пути.

bylo osvojení přírodních zdrojů v těchto oblastech vedla k velkému příchodu přistěhovalců. Jednou z hlavních tendencí tohoto období byla snaha o integraci těchto národů do socialistické společnosti a tzv. sblížení národů socialismu.

V šedesátých letech byla praktikována státní politika reorganizace kolchozů a politika stěhování obyvatel z tzv. neperspektivních míst do míst s větším počtem obyvatelstva. Tato státní politika pochopitelně také ovlivnila tradiční způsoby a uspořádání života. Početnost malých národů se nicméně držela víceméně na relativně stabilní úrovni.

«Стабильной численности способствовало и наличие особых льгот для коренных малочисленных народов (внеконкурсный прием в вузы, право на бесплатные лекарства и т.п.) Дети в национально-смешанных семьях, как правило фиксировались по коренной национальности, что обеспечивало им право пользоваться установленными льготами.»²¹

Tradiční způsob života – kočovnictví.

Prostředí, ve kterém Něnci žijí, tedy převážně tundrové oblasti, je velmi specifické a z našeho střeoevropského úhlu pohledu i velmi nehostinné. Úhel pohledu Něnce je však jiný. Něnci se k tomuto „svému“ prostředí dokázali velmi úspěšně přizpůsobit. A nejen toto. Něnci, jako i jiná etnika, dokázali toto prostředí plně a efektivně využívat ke svému tradičnímu způsobu života s určitými omezeními danými technickými možnostmi. To, co je pro nás nehostiné, je pro ně běžné a místa, kde se podle nás nedá žít, jsou pro ně plná života. Jejich vynikající splynutí s prostředím je patrné například na takových jednotlivých položkách, jako je způsob odívání (například materiál a způsoby jeho využití), dále na formách a metodách transportu nebo na jejich tradičním obydlí. Všechny jednotlivosti se odráží a jsou zřetelně viditelné v průběhu

²¹ Суляндзига Р. В.: Коренные малочисленные народы Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации. 8

tradičního něneckého ročního cyklu života. Splynutí, o kterém hovoříme, je podle některých informátorů prý mimo jiné mimořádně zřetelně vidět na tradičním přístupu ke zdejším tzv. obnovitelným přírodním zdrojům a na způsobech jejich využívání.

FOTO: ARCHIV AUTORA²²

Vzhledem k přírodním podmínkám se v tomto prostředí u Něnců rozvinul velice efektivní způsob kočovného života. Naprostým středobodem něneckého kočovného způsobu života je sob. Slovo „sob“ bychom zde mohli téměř psát s velkým písmenem. Bez nadsázky bychom soby mohli označit za svět sám o sobě. Za základní jednotku zdejšího života. A za základní reálii života kočovných Něnců v pustých tundrových a lesotundrových krajích. *„Sob je pro Něnce vším. Sob je potravou, sob je oděvem, sob je obydlím. Sob je transportní prostředek“*, vypočítává mi při našem setkání prezident světové asociace chovatelů sobů, jamalský rodák Chorola Dmitrij Ottovič a pokračuje dále: *„Sob je také prostředkem směny, zdejším „zlatem“.* *Sobi jsou předmětem hrdosti i pýchy. Mezi nimi se Něnci rodili i umírali odnepaměti“*. Sob je pro Něnce skutečně vším. Sobi, které Něnci pěstují, jsou Něnecké plemeno. Kromě tohoto

²² Foto: archiv autora; čum v tundře; přibližně 10 km od Karského moře

plemena se rozlišují ještě tři jiná plemena sobů, která jsou oficiálně uznávána. Ve srovnání například s Evenckým plemenem je Něnecké o něco menší a také na rozdíl od Evenckých sobů se sobi Něneckí nesedlají, ale pouze zapřahají za „narty“²³.

Pakliže zde hovoříme o sobech, přijde nám na mysl i otázka domestikace sobů.

„Многие исследователи считают, что одомашнивание северного оленя произошло почти одновременно с одомашниванием собаки в эпоху неолита. Есть сторонники и его поздней доместикации. Но если вопрос о времени одомашнивания северного оленя является пока дискуссионным, то в отношении его места споров почти нет: подавляющее большинство ученых связывают давний процесс с Центральной или Северной Азией.“²⁴

V severní Americe „tradiční“ chovatelství sobů navzdory velkým stádům karibu nebylo. V Evropě bylo chovatelství sobů tradičním způsobem hospodářského života pouze u Sámů.

Tundrový rok s kočovníky.

Něnci celoročně kočují se svými stády sobů. Ne všichni pochopitelně, neboť někteří Něnci žijí polokočovným způsobem života a jiní jsou trvale usazeni. Velká část z nich však celoročně kočuje na sever a opět se navrácí na jih. Tak jak to dělali jejich otcové a dědové. V zimním období kočují v jižních oblastech lesotundry, s příchodem jara, pozvolným oteplováním a táním sněhu kočují stále dále a dále severněji.

Například v Jamalo-Něneckém autonomním okruhu jsou někteří kočovníci v zimním období až daleko v oblastech lesotundry jižně od města

²³ Narty: saně určené k zapřahání za soby. Slovo „narty“ je rozšířeno a používáno i ruským obyvatelstvem.

V Jamalo-Něneckém autonomním okruhu je toto slovo používáno všemi etnickými skupinami.

²⁴ Južakov A.A.: Etničeskoe olenevodstvo zapadnoj Sibiri: Něneckij tip, RASCHN, Novosibirsk 2001, стр. 14

Salechard. Počátkem dubna se zdržují v okolí tohoto města, ale již v průběhu tohoto měsíce překračují zamrzlý Ob nebo Obský záliv a vydávají se na svoji každoroční cestu na sever. Jejich život je v neustálém pohybu. Cesta, po které se

FOTO: ARCHIV AUTORA²⁵

pohybují, je stabilní a tradiční. Po stejné trase, po které se vydávají na sever, se později budou vracet do jižních oblastí a díky tomu mohou v průběhu pozvolného oteplování část svých věcí zanechávat na vyvýšených suchých návrších. Při svém návratu si je opět vyzvednou a znovu využijí s nástupem zimy.

Zimní období je snad nejnáročnější období pro tyto věčné nomády. Důvodem jsou kruté zimní podmínky těchto oblastí. Velmi nízké teploty (například v průběhu zimy roku 2005-2006 teploty na Jamale dosahovaly až -60 stupňů), téměř stálá temnota a velmi časté sněžné bouře. Kromě toho bývají v zimním období stáda sobů častěji napadáána nejrůznějšími dravci. V tundře je v tomto období pro soby skrovné množství potravy a je také velmi obtížné se k ní dostat. Počátkem zimy se stáda pasou v údolích řek a jiných místech, kde

²⁵ Foto: archiv autora, čumy v tundře; přibližně 10 km od Karského moře

později bude tak silná vrstva sněhu, že další výpas zde bude nemožný. Poté se stáda přesouvají do lesotundry a lesů, kde je potrava sobům snadněji dosažitelná a kde je jí také více. V těchto lesních oblastech je potravou zejména „jagel“, který je vysoce výživný. Mimo „jagelu“ jsou to však ještě zelené ostřice a jiné traviny. V lesích také nebývají natolik silné mrazy a stejně tak lesy poskytují určitou ochranu před zimními bouřemi. Kromě toho se zvířata také dokrmují solí a to zejména v druhé polovině zimy. Sůl se jim podává buď samostatně, nebo bývá nejprve smíchána se sněhem a zvířata ji pojídají v tomto stavu. Sůl dodá potřebné látky, kterých je nedostatek a jako druhotný efekt také zvýší potřebu zvířat konzumovat. Sobi tedy začínají více žrát, což je v průběhu tak náročného období zapotřebí. Začátkem zimy bývá strategie při výpasu stáda následující: stádo se během dne víceméně volně rozestře po poměrně širokém území a na noc se před útoky dravců zase soustředí a hlídá na jednom místě. V období socialismu existovaly zvláštní lovecké brigády, které se zabývaly odstřelem některých dravců, zejména vlků. V současnosti žádné podobné oddíly neexistují a útoky „škůdců“ se stále o něco více zvyšují. V nočním době se tedy více hlídá, objíždí se stádo, volá se. Strážci v noci stádo sice stále objíždějí, ale nejvíce se zdržují na závětrné straně, ze které útoky šelem přicházejí nejčastěji. Podle některých informací se také občas jako preventivního způsobu plašení škodné užívá střelby. Moji informátoři ale tuto formu nepraktikovali, a to z důvodu nedostupnosti a také ceny střeliva. Podle jednoho z novějších zákonných opatření se náboje v současné době mohou prodávat jen ve městech, kdežto v dřívějších dobách je bylo možné koupit například i na „faktoriích“²⁶. V případě jejich střelby se tedy jednalo již o střelbu na živý cíl a jeho výsledkem bylo téměř jisté zasažení zvířete, neboť Něnci jsou obdivuhodně vynikajícími a

²⁶ Faktorie: polární obchodní a zásobovací stanice. Tyto stanice mívají nejrůznější formy a to od jednoho či dvou starých vagonů kdesi v tundře, až po malou vesničku. Na těchto stanicích původní obyvatelstvo nakupuje, prodává, či bartrem směňuje své zboží. Stát se snaží tyto stanice finančně podporovat. Příkladem je poskytování kreditu na stavbu minipekáren na faktoriích. Podle jedné historie, ale byla také údajně například poskytnut kredit pro stavbu minipekárny asi 100km severně od městečka Obskaja. Podle zpráv provozovatele zde již původní obyvatelstvo téměř stálo ve frontách na chléb. Náhodná inspekce však zjistila, že na daném místě se nachází pouze jeden starý vagon a jakýsi přístřešek.

vyhlášenými střelci (v období druhé světové války bývali z tohoto důvodu často ostřelovači). Ke konci zimy bývá strategie výpasu opět jiná a opět se zcela logicky přizpůsobuje přírodním podmínkám. Sníh totiž již bývá velmi pevný a pro zvířata může tvořit i nepřekonatelnou krustu. Stádo bývá vyváděno na vyvýšená prostranství, kde je sněhu výrazně méně. Jedním z často používaných postupů při výpasu bývá rozdělení stáda na dvě části. Tento postup se používá také v zimě, kdy se ze stáda oddělí jeho transportní část a drží se poblíže „čumu“²⁷, zatímco se druhá část stáda pase na jiném, avšak nedalekém místě. Důvodem je kvalitní možnost výpasu oblasti, ale také snaha snížit na minimum zneklidňování a případné stresování stáda při odchytu jeho transportní části. K libovolnému transportu, ať již se jedná o regulerní přesun celého stáda nebo pouze o přihnání některé jeho zatoulané části, je nejprve zapotřebí odchytit býky určené k zapřahání za „narty“. Tito býci pochopitelně nejeví nejmenší chuť dobrovolně přijít k člověku a je zapotřebí je chytit „arkanem“, který je zjednodušeně řečeno obdobou severoamerického lasa. Při této činnosti se často

FOTO: ARCHIV AUTORA²⁸

odděluje část stáda, která není cílem pro odchyt. Tuto část drží v hustě zkoncentrované skupině většinou ženy a děti pomocí napjatých provazů a

²⁷ Čum: typické tradiční přenosné obydlí Něnců, ale i jiných národů.

²⁸ Foto: archiv autora; shromážděné stádo; přibližně 10 km od Karského moře.

provázků. Sobi jsou naprosto klidní a tuto minimální a naprosto symbolickou překážku se vůbec nesnaží zdolat. I v tuto chvíli se tímto velmi natěštnaným stádem mohou proplétat i naprosto malé děti, a to bez sebemenšího nebezpečí, že by se jim ze strany zvířat něco mohlo stát. Ve stejnou chvíli se muži snaží odchytit vybrané býky, kteří jsou určeni k transportu. Navzájem se snaží si nahnat okolo kroužící části stáda či jednotlivce. Zvířata se však nesnaží prchout nijak daleko od stáda nebo od lidí. Pouze si snaží udržet dostatečný odstup od mužů, kteří se je pokouší odchytit do „*arkanu*“. Jednotlivé části tohoto stáda s dusotem probíhají kolem těchto mužů a po chvíli se zastavují opodál. Jejich jednotlivé části se divoce rozdělují a zase sbíhají a krouží v okolí. Celkově však zde i tato scéna působí velmi klidným dojmem. Z mého pozorování a i z osobní zkušenosti mohu říci, že ulovit soba do „*arkanu*“ není nijak snadné. Snadné to nebylo ani pro Něnce, kteří v tomto oboru mají velkou praxi a kteří za úspěchy a efektivnost v této činnosti bývají velmi opěvováni. Ve čtyři hodiny ráno, kdy se vám stádo rozběhne a kdy musíte v chladném „*čumu*“ vstát, obléknout se do oděvu ze sobích kůží zvaného „*malica*“ a vyjít ven do řezavého větru přicházejícího od nedalekého pobřeží, prochlazeného od ledových ker, které jsou v těchto místech běžné i v letním období, není snadné dělat téměř nic. Vy však musíte vstát, vzít „*arkan*“ a jít lovit soby a zapřahat je. V poryvech silného větru, které vám „*arkan*“ sráží stranou to nějakou dobu trvá, než chytíte první zvíře. V okamžiku, kdy býka chytíte do „*arkanu*“ však zvíře začíná okamžitě krotnout a v okamžiku, kdy ho zapřaháte za „*narty*“, je již většinou naprosto klidné. Muži beze spěchu chytají další a další zvířata, než je jich naloven dostatečný počet pro zapřažení do dostatečného počtu „*nart*“. Vědí, že dříve či o malou chvíli později se jim to skutečně podaří a být nervózní nebo se rozčilovat nic neurýchlí a ani to ničemu nepomůže. Nezneklidňovat celé stádo tedy bývá důvodem pro oddělování jeho transportní části také v zimním období. Při jakémkoli pohybu stáda a změnách pastvin vyjíždí „*brigadýr*“²⁹ často

²⁹ Brigadýr: slovo které označujemistra, nebo vedoucího pracovní skupiny, slovo je odvozeno od brigády, která

dopředu. Provádí průzkumy pastvin a hodnotí jejich možnosti: ať již z hlediska kvality nebo z hlediska délky jejich využití. Sobi část produktů pastvin zkonsumují, daleko větší část rostlin na pastvinách však vydupou. Postupovat dále je nutné nejen z hlediska dostatečného přísunu potravy pro zvířata, ale také z hlediska zachování a opětovného využití pastvin.

FOTO³⁰

Oddělení tzv. plodové části stáda od neplodové probíhá často začátkem března. Stádo je rozděleno na dvě části. První část jsou „váženky“³¹, druhá část

může mít nejen vojenský, ale i pracovní charakter.

³⁰ V Karském moři se i v letním období mohou vyskytovat ledové kry. Foto: Alekseev S., Morozov J., Samburov N., Ustenko A.: Znakom 'tes' Jamal!, Fotoal'bom o Jamalo-Neneckom avtonomnom okruge, Russkaja kollekcija, Sankt-Petereburg, 1998

³¹ Váženky: samice, které jsou starší než dva roky.

je celý zbytek stáda. Důvodem je opět snaha nezneklidňovat „váženky“. Druhá část stáda je totiž daleko více pohyblivější. Cílem tohoto opatření je větší klid pro březí samice. Rozdělení má výrazně pozitivní vliv na úspěšné rozmnožování stáda. Ze stejného důvodu se při hlídání stáda omezuje používání psů, kteří se využívají téměř výlučně pro práci s transportní částí stáda. Pro úspěšné otelení je klidný průběh zimního období velmi významný. Pakliže zima proběhla bez stresů a stádo bylo úspěšně krmeno, jsou zcela pochopitelně výsledky otelení lepší a přírůstek stáda významnější. Telata také bývají silnější a zdravější. Při užití pastvin se proto plodová část stáda převádí na jejich nejlepší části. Volné chvíle mezi hlídkami ve stádě muži vyplňují zejména nezbytnými opravami vybavení a výstroje. Čas také věnují lovu. Příchod jara znamená zejména přechod ze zimních pastvin na pastviny, kde bude probíhat otel. Jedná se o velmi významné období. Je důležité přejít na nové a čerstvé pastviny. Pro mláďata sobů by přechod velkých vzdáleností v tomto stadiu byl problematický. Uvědomit si musíme zejména problematičnost přechodu mláďat přes vodní toky. U otázky problematičnosti přechodu přes vodní toky bychom se mohli na chvíli zastavit. Vodní toky totiž mohou být problémem pro celé stádo. Jak tedy bývá řešen tento přechod? Přes nepříliš široké, avšak hluboké vodní překážky bývá často stavěn jakýsi provizorní můstek, přes který bývá stádo úspěšně převedeno. Sobi také velmi dobře plavou, ale i tak bývá přechod některých toků problémem. Něnci s sebou často vozí loďky, s jejichž pomocí veškeré věci převážejí na druhý břeh. Je to činnost náročná, velmi vyčerpávající a posun stáda je na dlouhou dobu zdržen. Na Jamalu sice existuje stará a v současné době nepoužívaná vlaková trasa s mosty, ale část těchto mostů zde v současné době chybí a část z nich je postavena tak, že sobi po nich přejít stejně nemohou. Podle názorů některých pastevců by sobi na tyto mosty stejně nevstoupili, a to z důvodů strachu. Ale přechod na jarní pastviny je nutností, a tak musí stádo pokračovat navzdory nejružnějším překážkám. Stádo není schopné dělat velké přechody, neboť březí samice jsou již měsíc před samotným otelem a není

možné přepínat jejich síly. Musí se tedy pohybovat plynule a odpočinku samic se musí věnovat dostatečný čas. Výkrm stáda v tomto období bývá ztěžován každodenním táním sněhu a jeho opětovným nočním zamrznáním. Jako důsledek těchto procesů může vzniknout silně zmrzlá vrstva. Na jižních svazích se začínají objevovat zelené plochy, které jsou často vyhledávány a využívány ke krmení. Naopak se pastevci vyhýbají místům, kde by mohl být zvýšený průtok vody způsobený probíhajícím táním sněhu. Vyhýbají se také prohlubním, kde se tato voda kondenzuje, protože se snižuje riziko přepínání mláďat, nebo jejich podchlazení. Období otelu je obdobím nanejvýš namáhavým. Musíme ale poznamenat, že v celoročním životě těchto tundrových kočovníků bychom jen velmi obtížně mohli označit nějaké období za nenamáhavé nebo za období odpočinku. Jejich život je naplněn každodenní tvrdou prací, riziky a nástrahami přírody, které zde mohou mít nejrůznější formy. V období mého pobytu v těchto oblastech bylo například několik čumů zasypáno bahnitou lavinou z hory pod níž stáli. Navzdory snaze o rychlou pomoc, kdy na místo odstartoval záchranný vrtulník, již nebylo možné příliš mnoho dělat. Díky schopnostem a přizpůsobení Něnců však tyto situace nemusí vždy končit katastroficky. V zimním období bylo například pohřešováno několik Něnců, kteří jeli „vězděchodem“³² do jedné z „faktorii“. Jak se ukázalo později, dorazit na tuto „faktorii“ měli již před týdnem, ale to, že očekávání nedorazili několik dní, nikoho zřejmě ani v nejmenším nezneklidňovalo, a proto záležitost ohlásili až s týdenním zpožděním. Je nezbytné poznamenat, že se jednalo o zimní období, kdy teploty v oblasti dosahují velmi kritických hodnot a jsou zde také velmi časté sněžné bouře. Když tedy s týdenním zpožděním vystartoval záchranný vrtulník, našel na předpokládaném místě hledaný a porouchaný „vězděchod“ již opuštěn. Záchranný tým se dále vydal po stopách pohřešované skupiny. Směr byl zcela

³² Vězděchod: pásový transportní prostředek s vynikající průchodností těžko dostupným terénem. Závody, které tento stroj vyrábějí, se zabývají také produkcí vojenské techniky. Stroj může projíždět bahnitým terénem, sněhem, plave a jeho střet s menším stromkem uvnitř ani nezaznamenáte.

jednoznačný. Něnci totiž mají vynikající orientační smysl a říci, že by se ztratili, by byl stejný vtip, jako například říci, že Chant se ztratil v lese. Po velmi krátké době byla skupinka objevena. Jak poznamenal jeden za záchranářů: „*Přistáli jsme a oni začali sami vylézat z lesa*“ „*A všichni byli v pořádku, nikdo nezemřel, nikdo nebyl zraněn, nikdo ani neonemocněl, ani se nepodchladił a všichni byli v dobré náladě*“. „*Prostě přišli k vrtulníku, našli do něj, dobře se přitom bavili a počkali, než je odvezem - a to v té skupince byly i děti*“. Tradiční oděvy Něnců mají vynikající tepelné izolační vlastnosti a ve spojení s přizpůsobivostí a zejména zkušenostmi, jak v těchto oblastech přežít celá skupina bez problémů přečkala tento týdenní vynucený pobyt. Tento příběh ale také velmi zajímavým způsobem vykresluje životní přístup těchto lidí. Nejenom skupinku, která se neomylně vydala správným směrem, směrem ke svému cíli, kam by také dříve či později samostatně došla, ale také počínání těch, kteří tuto skupinku očekávali. Až týdenní zpoždění vedlo k tomu, že nahlásili pohřešované přátele a členy svých rodin. Na otázku, proč tak neučinili dříve odpověděli, že se přeci mohli někde zastavit na návštěvě.

Ale zpět k období otelu. V tomto období stádo hlídá více pastýřů. Někteří určují směr a tempo stáda, jiní jsou za stádem a pomáhají novým nebo právě se rodícím zvířatům. Minimálně tedy touto dobou hlídají stádo dva pastýři. V následujícím období je velmi důležité, aby samice měly kvalitní stravu, která zlepšuje tvorbu mléka tolik potřebného pro mláďata. Stádo se s ohledem na mláďata nemůže přesunovat příliš rychle. Pastýři se starají o to, aby mladá telata neprochladla, i o to, aby některé „*váženky*“ k sobě telata vůbec připustily. V některých případech může mládě soba vyrůstat v čumu. Takový sob se potom nazývá „*avka*“. V jarním období také začíná cvičení a přivykání zvířat k tažné práci za „*nartami*“. S růstem první zeleně se pastýři snaží „*dovykrmit*“ stádo po zimě a využívají k tomu rovná prostranství kolem řek. Zvířata potřebují nabyt na

váze co nejdříve, a to ještě před hromadným „letom gnusu“³³. Je také nezbytné hlídat obzvláště mláďata. V tomto období stádo kromě velkých škůdců napadají například i orli a polární lišky. Pozvolna nastává doba jarních koralových prací. Sobi se počítají a rovněž se očkují na antrax (sněť slezinná). Psi se ve stejnou dobou očkují proti vzteklině. Sobům již rostou parohy a zanedlouho, ještě před tím, než zrohovatí a ztvrdnou, se budou řezat pro potřeby farmaceutického průmyslu a východní medicíny. Zatím jsou ještě poměrně malé, ale s každým dnem významně rostou. Mají černou barvu, jsou zlehka ochlupené a doslova téměř k prasknutí nalité krví. Rostoucí parohy jsou v tomto období velmi citlivé byť i jen na pouhý dotek. Před tím, než zrohovatí a ztvrdnou, jsou velmi měkké. Procedura jejich řezání je pro soby jistě velmi nepříjemná.

FOTO: ARCHIV AUTORA³⁴

Plochy pro jarní výkrm jsou níže položené, často také velmi bahnité. Pro výkrm se využívají tak časně z jara, jak je to jen možné. Později, v okamžiku hromadného rojení hmyzu, se totiž stanou nevyužitelnými. Po završení prací v jarním koralu stádo pokračuje ve své cestě. Nyní musí překonat velké vzdálenosti na letní pastviny. Začíná krátké období léta za polárním kruhem.

³³ „Let gnusu“ : ruský název pro masově se objevující se hejna bodavého a kousajícího hmyzu

³⁴ Foto: archiv autora; jaro přichází do tundry

V letním období se často plodová a transportní části spojují do jednoho stáda. Ve dnech, kdy se masově vyrojí hmyz, jsou stáda vyvedena z nižších bahnitých dolin na rovná a na vyvýšená místa, která jsou více větrná. Na těchto místech je

FOTO: ARCHIV AUTORA³⁵

nepříjemného hmyzu podstatně méně. I tak se pastýři snaží bránit stádo před hmyzem i jinými prostředky. Jsou zapalovány silně dýmající ohně a dým se pro soby i lidi stává alespoň částečnou ochranou. K záhánění hmyzu se někdy využívají také speciální dýmovnice. Největší koncentrace hmyzu trvá naštěstí pouze několik dní, poté množství hmyzu opadá. Z ekonomického důvodu hospodaření s pastvinami v těchto dnech odvádějí pastýři stádo na místa s výrazně horší potravou. Sobi se díky útokům hmyzu příliš nesoustředí na potravu a v místech, kde se právě nacházejí její naprostou většinu vydupou. V případě, že by se v těchto dnech stádo nacházelo na vysoce hodnotných pastvinách, by velmi mnoho z těchto pastvin přišlo nazmar. Uhlídat stádo v průběhu masového rojení hmyzu je obzvláště složité. Mohli bychom říci, že uhlídat zvířata se v těchto dnech daří jen díky psům. O něnecké lajce bychom mohli říci jenom to nejlepší. Tito psi jsou pro Něnce velmi cenní.

³⁵ Foto: archiv autora; tundra je plná jezírek a říček; fotografie na polárním Uralu přibližně 150 km severně od stanice na stodesátém kilometru

V létě se vybírá speciální trasa, po níž stádo stále putuje. Trasa musí být pochopitelně pečlivě volena. Na stádo dohlíží pastýř, který ho objíždí na „*nartách*“. Něnci používají „*narty*“ v průběhu celého roku. I v zasněženém období, i v období bez sněhu. Po odtání sněhu se však za „*narty*“ zapřahá o zvíře více. V průběhu hlídky, kdy pastýř objíždí stádo na „*nartách*“, je zcela nezbytné několikrát změnit tažné býky. Může to být i pětkrát až šestkrát. Vždy záleží na více faktorech. V létě, po skončení rojení hmyzu, bývá často praktikován výpas sobů „*nalehko*“, tedy bez „*čumu*“. Pastevci zanechávají letní „*čum*“ nastálo na jednom místě a odcházejí pouze s nejnezbytnějším vybavením a zásobami se stádem. Po určité době se vracejí, doplňují zásoby a opět odcházejí. Stádo se v tomto období pase na velmi vydatných pastvinách. Zmínil jsem zde však „*letní čum*“. Něnci využívají dva druhy „*čumů*“. Letní a zimní. V průběhu svého putování tedy vlastně používají dvojí vybavení. V jarně-letním období zanechávají v průběhu cesty zimní vybavení na suchých vyvýšených místech pečlivě zabalené, a pokračují v cestě dále na sever pouze s letním vybavením, a tedy i pouze s letním „*čumem*“. Něnci kočují po stejné trase severním i jižním směrem a když se navracejí nazpět na jižní teritoria, vyzvedávají si cestou své zimní vybavení, neboť již nastupuje doba, kdy tohoto vybavení bude nezbytně zapotřebí. Jedná se o velice praktické řešení. Musíme uvážit transportní možnosti těchto kočovníků. Možnosti, co a jak efektivně převážet s pomocí sobů. Vše, co zde není naprosto nezbytné, je zbytečné a to, co je zbytečné a ztěžuje či zpomaluje transport, není vítáno a v podstatě není. Tento faktor také velmi podstatně ovlivňuje myšlení Něnců a jejich, pro naši kulturu, naprosto odlišný přístup k hromadění majetku. Pro Něnce je kočovnictví život sám. Důvod pro hromadění majetku, s výjimkou stáda sobů, nemají. I v případě hromadění majetku nebo možného nakupování u nás možná zbytečných věcí, jsou tyto věci u Něnců naprosto zbytečné. Jak s těmito věcmi naložit? Kde je umístit a uložit? Co s nimi? Jsou k ničemu, jsou přítěží. Je jen velice málo věcí „*našeho*“ světa, které by se mohly využívat v tundře během kočovnického

způsobu života. Jednou z těch mála pro Něnce lákavých věcí, jsou například sněžné skútry. I tak je však jejich využití omezené, protože nezbytnou složkou pro funkčnost sněžného skútru je benzín a získat benzín v tundře není až tak jednoduché. Srovnáváme-li ho se soby, dostáváme se k velmi prosté myšlence a jednoduchému závěru: sobi benzín nepotřebují a potravu si najdou téměř všude. Nicméně je zde nová a velmi zajímavá idea, proč by nákup skútrů mohl být pozitivním rysem. V některých oblastech se počet sobů zvýšil takovým způsobem (konkrétně se jedná například o Jamalský rajon Jamalo-Něneckého AO³⁶), že se začíná objevovat nový problém, a to nedostatečná regenerace pastvin. Někteří pastevcí poukazují na to, že přicházejí na místa, na kterých se již páslo jiné stádo a objevují se tudíž problémy s výkrmem sobů. Pastviny se podle některých názorů již nestačí plnohodnotně obnovovat. K nákupu jednoho sněžného skútru je zapotřebí prodat na maso přibližně sto sobů. V případě častých nákupů těchto skútrů by tedy mohlo být pastvinám ulehčeno, a to velmi zajímavým způsobem.

FOTO: ARCHIV AUTORA³⁷

V průběhu letní pastvy se musí velmi pečlivě hlídat, aby nedošlo ke ztrátám slabších zatoulaných kusů. Na některých křovinatých úsecích se slabší kusy mohou ztratit. Způsob, jak tyto kusy najít a přivést zpět do stáda, je prostý.

³⁶ AO – autonomní okruh

³⁷ Foto: archiv autora; hory polárního Uralu

Přes tato místa se opětovně prohání stádo a ztracené kusy se opět připojují ke stádu. Kvalita letního výpasu je velmi důležitá, neboť významně ovlivňuje říji.

Přichází podzim, který je zde nejkliidnějším obdobím. Stádo je velice klidné a pro výpas se využívají nejrůznější místa. Pozitivním faktorem je, že na podzim již není téměř žádný hmyz obtěžující zvířata a neméně významným faktorem je mnoho kvalitní potravy pro zvířata. Pasterci ponechávají stádo v klidu jak je to jen možné a psi se používají pouze ve velmi omezené míře. Podzim je podle kočovníků samých nejkrásnějším ročním obdobím. Listy mění své barvy a tundra se stává velmi pestrou a barevnou. Také počasí může být ještě velmi teplé a slunečné. Podzim je obdobím klidu a hojnosti před nástupem kruté severní zimy. Podzimní místa výkrmu zvířat jsou vodnaté nížinné plochy, různé křovinami zarostlé plochy a také osiková bahniště. Stáda také bývají krmena na plochách již odteklých a vyschlých jezer. Využívány jsou spíše severní svahy. V této době se sobi také často živí houbami, kterých zde bývá velké množství. Sobi houby přímo milují a doslova za nimi slídí. V případě, že se zvířata vykrmují houbami, je tato strava kombinována s „*jagelem*“. Stádo je velmi klidné a příliš se nerozbíhá. Obtížné je naopak uhlídat zvířata v jarním období, kdy je ještě poměrně málo vegetace. Vyloženě problematická je doba hromadného výskytu hmyzu. Sobi jsou neklidní, málo žerou a stádo se pod útoky hmyzu doslova takřka trhá na několik částí. Koncem srpna začínají pasterci vybírat „*chory*“, samce starší více než tři roky, určené k nakrytí. Výběr bývá velmi pečlivý. Přibližně je vybrán jeden „*chor*“ na 15 – 20 samic. Býkům, kteří jsou vybráni se také často upravují rohy pilováním. Důvodem je snaha předejít zraněním, k nimž by mezi samci mohlo dojít v průběhu jejich soupeření během říje. Samcům, kteří koncem říje již nezvládají nakrytí samice, ale i tak k nim nedovolují přístup mladých býků se ještě více pilují rohy. Tímto způsobem se aktivně prodlužuje a z kvalitňuje období říje a množství jalových samic se snižuje. Říje tedy probíhá úspěšně. Pro kvalitní průběh říje je nezbytné, aby stádo bylo v dobré kondici, dobře krmené a aby prožilo víceméně klidné

období. I na podzim je třeba pečlivě hlídat stádo před predátory a v tomto období ponejvíce před vlčími smečkami. Hlídky bývají zesilovány zejména během nocí, kdy jsou vlčí výpady nejčastější. Stádo bývá drženo pohromadě. Podzimní noci za polárním kruhem bývají velmi temné. To ztěžuje hlídání. Podle některých informátorů se obtížnost hlídání někdy řeší tím, že se na soby, kteří se zdržují na okraji stáda, připevňují zvonky. Jako v každém období, i v tomto je nezbytné pečlivě volit trasu a tempo pohybu a pastviny pečlivě volit. Pozvolna se blíží podzimní koralové práce. V průběhu těchto prací je celé stádo spočítáno, vybírají se sobi, určení pro transport a také část stáda, určená na maso. Jsou dvě skupiny zvířat určených na porážku. První skupinou jsou sobi, kteří jsou slabí, nemocní, jaloví, nebo příliš staří. Druhou skupinou jsou naopak sobi, kteří jsou dobře vykrmeni. Stádo se stává celkově více silným, životaschopným, pohyblivým a z hlediska chovu i celkově nadějnějším.

A jak tedy vypadá běžný den kočovníků? Je velmi těžké takový určit. Vše závisí na roční době a mnoha jiných okolnostech. Přesto však můžeme říci, že každý den v tundře má svá určitá pravidla, své zavedené činnosti, s nimiž také mimo jiné velmi významně souvisí vymezení prací na práce ženské a na práce mužské.

Rozdělení hospodářských prací a povinností.

Velmi zjednodušeně bychom mohli říci, že mezi mužské práce patří péče o soby, lov a rybolov. Mezi ženské práce patří veškeré činnosti spojené s domácím hospodářstvím, zpracováváním produkce a výchovou dětí.

Mezi jednu ze základních povinností ženy patří péče o oheň a všechny činnosti s ohněm spojené, což v tundře vůbec nemusí být snadné. S ohněm je zde spojeno teplo, vaření potravy a příprava čaje, který je u lidí žijících v tundře nejpopulárnější nápoj. Základem ohně je získávání paliva. V lesních částech a lesotundře je poměrně snadný přístup ke dřevu a ženám tedy zbývá ho pouze

přítáhnout k čumu, nařezat a nasekat ho. V čistě tundrových částech, kde dřevo není, se využívá dřevo, které sebou Něnci vezou na nartách. Vzhledem k tomu, že dřeva se sebou na dlouhé vzdálenosti nevozí příliš mnoho, se dříve, nebo později musí využívat jiné zdroje paliva. Jako palivo se v tundře využívá „pjunk“³⁸.

FOTO: ARCHIV AUTORA³⁹

Vzhledem k obtížím s palivem se dřevo, zde krajně „vzácná“ surovina, využívá maximálně obezřetně s cílem co nejmenší spotřeby. Můžeme říci, že mimo zimní období, kdy se topí v kamínkách a kdy se Něnci většinou nacházejí v oblastech, kde je dřeva poměrně dostatek, se prakticky netopí a oheň zaplane pouze do okamžiku, kdy voda v konvici začne vřít. Tedy jen na několik málo minut. I tak ale těchto několik málo minut přitáhne pozornost všech obyvatel „čumu“, neboť i zde má oheň stále svou magickou moc přitáhnout lidský

³⁸ Viz obr. Číslo 39

³⁹ Foto: archiv autora; „Pjunk“

pohled a pozornost. Moc alespoň na malou chvilku dovolit se zasnít a relaxovat, nebo se zamyslet nad minulostí a sprádat své plány a sny na budoucnost. Tyto „vzácné“ okamžiky však upoutají nejenom lidské obyvatele, ale i všechna zvířata, která v čumu žijí a která se přiblíží k ohni, u kterého se nahřívají a který se snaží si do sytosti užít. Jako palivo se využívají nejrůznější druhy dřeva, v závislosti na jejich výskytu v dané oblasti. Palivem ale také mohou být i lišejníky. V úvahu se berou vlastnosti paliva, ale i složitost a namáhavost přípravy. V některých oblastech jsou například využívány zakrslé břízy, které se vyrvou i s kořeny, několik dní se nechají ležet poblíž „čumu“, aby alespoň trochu proschly a teprve potom se používají jako palivo. Před tím se však ještě někdy jejich tenké větvičky splétají do silnějších kusů, které je pohodlnější a efektivnější přikládat na oheň. Toto dřevo však vzhledem k jeho neúplné proschlosti velmi silně dýmá.

O několik řádků výše jsem již zmiňoval jiné palivo, a to konkrétně „*pjunk*“. Jedná se o keříky vysoké přibližně 30 centimetrů, které mají tenké větvičky. „*Pjunk*“ se může používat jako palivo i bezprostředně po jeho vyrvání. Hoří však krajně obtížně a jeho využití je pro potřeby delšího hoření velmi složité.

Při pauze na čaj, kterou jsme v průběhu dne v tundře udělali, jsme se jednou jako druh paliva snažili využít právě „*pjunk*“. Vyrvané a nalámané větvičky Něnka zapalovala pomocí kusu proschlé březové kůry, kterou jsme již přivezli s sebou. Větvičky „*pjunku*“ velmi pomalu a neochotně začínaly hořet jedna za druhou. Jak hořel, tak i postupně zhasínaly a oheň zkomíral. Bylo nezbytné neustálé silně dout a ani tak se nepodařilo rozdmýchat větší oheň. Něnci, pro které byl tento průběh hoření obvyklý, klidně přihlíželi, a na „oheň“ byla přiložena další hromádka *pjunku*, na který byla přímo posazena stará začouzená konvice. Několik dalších větviček zahořelo a poté oheň přestal hořet úplně. Chtěl jsem jít pomoci zlepšit oheň, ale byl jsem klidně zadržen s tím, že oheň stále hoří a nemá smysl se jím zatím více zabývat. Něnci seděli a klidně si

povídali; a z větviček pouze silně dýmalo. O chvíli později však zapraskalo, dým se rozjasnil a pjunk opět vzplál. Vzplál a opět téměř vyhasl. Postupně se celá situace ještě několikrát opakovala. Než voda v konvici zaklokotala, probíhala diskuse na různá témata, během které jsme se schovávali v silném a voňavém kouři „*pjunku*“, který alespoň na chvíli odpudil ohromná hejna komárů.

Ani s pomocí zakrslých polosuchých břízek není jednoduché udržet oheň. K ránu patří i snídaně, a součástí snídaně je tradičně i čaj. A s čajem je opět spjat oheň.

Probouzíme se ráno v šerém čumu, který prodouvá vítr od Karského moře a Severního ledového oceánu. Je to chladné a pošmourné ráno a již od první minuty je jasné, že počasí dnes nebude okouzující. Chlad je velmi vlezlý. Ale není na výběr. V souladu s pořádkem věcí a rozdělením domácích prací vstává první Něnka – hospodyně čumu a začíná připravovat snídani. Je nezbytné přinést dřevo a pokud již není připravené, ho také našťípat sekerou nebo pouze prostě nalámat. Dnes je ale již předem připravený „*pjunk*“ a kusy zakrslých polosuchých břízek. Dále je nezbytné nanosit vodu. Pokud není připravená, znamená to vykonat cestu k nejbližšímu jezírku nebo řece. V zimním období zase dobýt sníh, který se pak musí rozmrazit. Dnes je ale i voda připravena dopředu. Něnka může hned zapalovat oheň. K tomu opět používá proschlou březovou kůru. Přidává „*pjunk*“ a kusy břízky. Oheň hořet nechce a tak musí žena postup opakovat. Tentokrát „*pjunk*“ alespoň na chvíli vzplál, ale vzápětí opět zkomírá. Rozhořet toto palivo není nijak jednoduché. Něnka musí začít z velmi blízké vzdálenosti dout do ohně, aby oheň vzápětí nedohořel. Z ohniště stoupá silný tmavý dým a pozvolna plní celý „*čum*“. Něnka stále zvolna duje do ohně a náhle vzplanutí ohně v příšeří ozáří její tvář po níž kanou slzy ze silného dýmu. „*Čum*“ je již zcela zaplněn dýmem. V okamžiku, kdy se posadím na sobí kůži, která zde nahrazuje lůžko, se má hlava ponoří do oblaků dýmu, což mne velmi rychle přiměje se položit zase zpět. Voda zakypěla, Něnka zavařila čaj a

začíná připravovat jídlo. Sloupec dýmu je již tak velký, že se nebe, které pozorují malým otvorem vrcholu, zbarvilo do sytě okrové barvy. Půl metru nad námi se jako převrácený oceán líně převaluje spodní hranice dýmu a vytváří čarokrásně roztodivné obrazce. Ve vzduchu znějí suše práskavé zvuky neukotveného plátna zmítajícího se v poryvech silného větru, které hraje zběsile divoké staccato. Něnka, jako šikovná hospodyňka, již dokončila přípravu snídaně a před lůžko svého muže s úsměvem přináší stůl na nízkých nožičkách, který je při sezení na kůžích velmi pohodlný. Přináší připravené potraviny a do hrnečků s podšálkem rozlévá zlatavý horký čaj, ze kterého stoupá horká pára a vonné aroma. To je chvíle, kdy vstává také její muž, který až do této chvíle ležel a hrál si s malými dětmi.

FOTO: ARCHIV AUTORA⁴⁰

Veškeré práce, které se týkají ohně, patří do okruhu prací ženy. Nasbírat dřevo, nasekat ho a nalámat. Prosušit, skladovat, zapalovat. Nanosit vodu a schraňovat. Rozmrazovat sníh. Připravovat čaj a pokrmy. Vydělávat kůže a šít oděvy pro nejrůznější příležitosti. Ať již pro různá roční období nebo sváteční zdobené oděvy. Tyto oděvy měnit, sušit a spravovat. Vydělávat kůže, připravovat

⁴⁰ Foto: archiv autora; v čumu

a opravovat „čum“. A když zde zmiňuji „čum“, i stavba „čumu“ patří mezi ženské práce. Další povinností je starat se o děti. Zručnost a šikovnost těchto žen z tundry je zde patrná a oceňuje se především na kráse výšivek a jejich práci s kožešinami.

Mužské práce jsou tři. Rybolov, lov a práce se soby. Ale i v případě práce se soby musí ženy v některých případech vypomáhat. Kdybychom měli detailněji popsat, co vše spadá mezi mužské práce, museli bychom popsat již zmiňované celoroční práce se stádem, stavbu „nart“, výrobu lyží, výrobu „arkanu“ a mnoho jiného. Byly by to také veškeré práce týkající se rybolovu a lovu, a také výroba a oprava všech pomůcek a prostředků určených k těmto činnostem.

Rybolov.

Jednou z tradičních činností je rybolov. Výlov ryb hrál a stále hraje velmi podstatnou úlohu ve stravě a hospodářství Něnců. Ryby jsou potravou nejenom pro lidi, ale i pro psy, kteří díky namáhavé práci v tundře potřebují vydatnou potravu. V oblastech Jamalo-Něneckého autonomního okruhu obyvatelé loví ryby z moře, Obského zálivu, Obu a mnoha jiných řek, ale také z celé řady jezer a jezírek, která se rozprostírají po celé zdejší tundře. Tradičně se něnecký výlov ryb v podstatě zakládá na přírodních podmínkách a je také mimo mnoha jiných faktorů určen migrací a tahy sezónních ryb. Základními druhy ryb, které Něnci loví, jsou *nelma* (*Stenodus leucichtys nelma*), *maxun* (*Coregonus muksun*), druh síhovitých ryb, *pyžjan*, síh (*Coregonus*), omul (*Coregonus migratorius*), jeseter (*Acipenser*). Většina ryb Ob-irtyšského povodí migruje. „Migrují zde nejenom síhové⁴¹ ryby, které se nejčastěji loví v Obské zátocě, Tazovské zátocě a v ústí Severní Sosvy. Celá oblast JANA O je neobyčejně bohatá na ryby, i když se jejich množství neustále snižuje. V obzvláště velkém množství se v Obském

⁴¹ Muksun, čir, peljad', tugun, pyžjan

povodí vyskytuje *čir*. V této oblasti se vyskytuje největší hejno této ryby na světě. *Čir* migruje až k řece Severní Sosva. Tření *čira* probíhá v řekách Ščekur'je, Vol'je, Chulge, Ljapině a Man'je. *Nelma* se vyskytuje v celém Obu a její tah zadržuje až Novosibiřská přehrada. V malých množstvích se vyskytuje i v Irtyši daleko za Tobolskem. Nejvíce je jí koncem léta a začátkem podzimu, kdy se tře a zimuje v Obu. Kromě Obu se také tře v Severní Sosvě. *Maksun* dorůstá v Obském zálivu a až teprve v období dospělosti migruje proti proudu Obu. Migrace *maksuna* probíhá v jarním období a ryba pluje nejdále do oblasti Šuryškarského rajónu. Tření probíhá v oblasti středního toku Obu za ústím řeky Tomy. V těchto oblastech také zimuje a do Obského zálivu se vrací až na jaře.

FOTO: ⁴²

Část těchto ryb se ve středním Obu ale může zdržet i přes celé léto. *Pyžjan* se tře v řekách Severní Sosva, Vojkar a Synja. *Peljad* má daleké migrační cesty

⁴² Vrše; Alekseev S., Morozov J., Samburov N., Ustenko A.: Znakom' tes' Jamal!, Fotoal'bom o Jamalo-Neneckom avtonomnom okruge, Russkaja kollekcija, Sankt-Petereburg, 1998

až do uralských přítoků Obu. Migrace začíná časně zjara a končí koncem června končí. *Peljad* také zimuje v řece Ljapin, odkud pluje po proudu do Severní Sosvy. Jeseter také zde vykonává dlouhé migrační cesty. V poměrně velkém množství se vyskytuje v Obském zálivu, Obu, Irtyši a přítocích těchto řek. Další

FOTO⁴³

ryby, které původní obyvatelstvo loví jsou: štika, plotva, karas, okoun. Většina těchto ryb žije ve své oblasti celou dobu svého života. Využití těchto ryb bývá různé a například štika je jako potrava tradičně zakázána něneckým ženám. Tento zákaz překvapivě dodržují i ženy, které nežijí kočovným způsobem, jsou vzdělané, přestěhovaly se do města, kde pracují například v administrativě.

Něnci mají dvě období rybolovu. Letní začíná v červnu v období, kdy z řek odplave led a končí v září, tedy do období, kdy řeky opět začínají zamrzat. Zimní období je rybářsky využito méně a ryby se téměř neloví pro komerční účely. Lov ryb probíhá pomocí sítí, nebo na háček. Dále bývaly ryby loveny do spletených pastí - vrší, které měly cylindricko-konusovitý tvar. Vedle sebe se stavělo i několik těchto pastí. Sítě se používaly v ústí větších toků a Obské zátoce. I když Něnci obvykle používali menší typy sítí, někdy byly používány sítě i o délce 200 metrů. Při práci se sítěmi a pochopitelně i při jiných rybářských technikách, Něnci využívali loďky. Na jezerech a i v řekách se také používaly sítě. Zimní lov byl méně častý než letní, nicméně i v zimě Něnci rybaří. Před lovem však musí vykonat náročnou práci. Prosekat se ledem k vodě.

Ryby se zde suší, udí a zamrazují. Dále se ryba vaří, smaží a nebo

⁴³ Foto: příprava ryby; Alekseev S., Morozov J., Samburov N., Ustenko A.: Znakom 'tes' Jamal!, Fotoal'bom o Jamalo-Neneckom avtonomnom okruge, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg, 1998

konzumuje přímo syrová. Vynikající je například tzv. Stroganina. Prosolená syrová zmražená ryba se krájí na tenké plátky a konzumuje s chlebem.

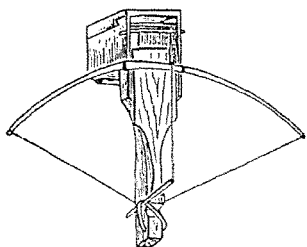
FOTO⁴⁴

Lov.

Mezi základní činnosti původního obyvatelstva patří lov. Lovila se celá řada zvířat: karibu, polární liška, zajíc, veverka, hranostaj, vydra, kachny, husy, koroptve, ale také jiné ptactvo. Z mořských živočichů byli loveni například tuleň a běluha. Lov bychom mohli rozdělit na aktivní a pasivní. Aktivní lov – stopování a pasivní lov s pomocí nejrůznějších pastí. Pastí, které Něnci používají je celá řada. Některé z nich jsou v obrazové příloze. Byly to pasti, které zvíře určitým způsobem silně stiskly, lapily ho dovnitř nebo se používaly i pasti střelné. Mezi střelné pasti patří různorodé samostřily. Od osmnáctého století se velmi rozšířily pušky, které v podstatě nahradily luky. Při lovu na

⁴⁴ Foto: příprava ryby; Alekseev S., Morozov J., Samburov N., Ustenko A.: Znakom 'tes' Jamal!, Fotoal'bom o Jamalo-Neneckom avtonomnom okruge, Russkaja kollekcija, Sankt-Petereburg, 1998
- past: obr. přejat z

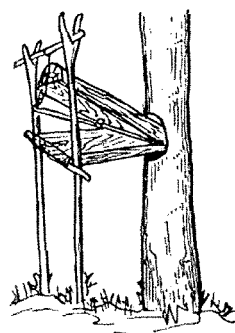
karibu byl využíván tzv. *manščik*, tedy zdomácnělý samec soba k tomuto účelu určený. Lov s pomocí *manščika* probíhal v říji, kdy kolem sebe samci karibu shromažďovali samice. K takovéto skupině byl přiveden *manščik* a samec karibu vyšel ze skupiny samic vstříc přivedenému sobovi. Začal souboj a zvířata se do

sebe navzájem zaklesla parohy. Na rozích *manščika* však byla předem připravena kožená smyčka, která v průběhu několika chvil karibu zachytila, a do níž byl postupně stále více stažen. V okamžiku, kdy byl karibu polapen a bez šance na útěk, se na scéně objevil lovec,

který z blízké vzdálenosti zvíře s jistotou skolil. Období lovu kožešinových zvířat začínalo v prosinci. Nejčastěji byly loveny polární lišky a veverky. Na lov veverek museli Něnci odjíždět do oblastí tajgy a za sezónu byli schopni ulovit mezi 400-500 veverkami. „За белкой жители побережья губы уходили в таежную зону за 300 – 400 км, где кедровые

леса. Белковали по 3-4 чел всю зиму (с ноября до марта). Ездили на своих оленях. В тайге каждая семья ставила свой чум из которого охотник отправлялся на ежедневный промысел. Каждые два дня откочевывали (каслали) километров на 20. За сезон промышляли 400-500 белок.“⁴⁵

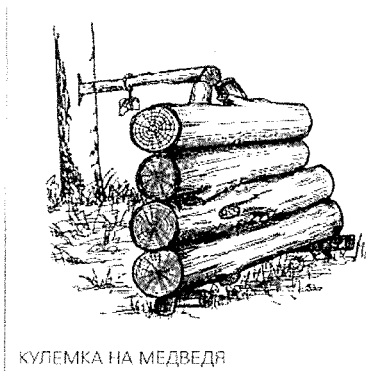
ПАШКА НА БЕЛКУ

Ulovené ptactvo bylo také velmi pečlivě zpracováváno. Bylo spotřebováno maso a peří také našlo své uplatnění. Kromě již zmiňovaných kachen, hus a křepelek byli dále loveni také tetřevi. Například husy byly loveny způsobem kolektivních honů. Tento způsob byl sice praktikován nejčastěji, ale byla i celá

⁴⁵ Опыт проведения этнологической экспертизы – оценка потенциального воздействия программы ОАО „Газпром“ поисково–разведочных работ в акваториях обской и тазовской губ на компоненты устойчивого развития этнических групп малочисленных народов Севера, АКМН Севера, Сибири и Дальнего Востока РФ, Москва, 2002, стр. 20

-pasti: nahoře samostřil, dole past na veverky; obrázky pastí jsou přežaty z časopisu „Severnye prostory“, Moskva, 1/2001

řada dalších jiných způsobů, a to od lovu do pastí až po střelbu. Za zmínku však stojí i jarní lov ptactva do sítí. Lov medvěda, který se zde nazývá „verk“ byl speciální příležitostí. Medvěd je zde, jako i u jiných národů v posvátné úctě a samo slovo „medvěd“ není často slyšet. Dokonce i jedna z mých informátorek z

КУЛЕМКА НА МЕДВЕДЯ

města se musela dlouho překonávat, než dokázala slovo „medvěd“ použít. Medvěd se lovil buď na jaře, kdy byl vystopován podle stop ve sněhu, nebo v zimě, kdy byl kolektivně zabit ještě ve svém brlohu. Existovaly ale také medvědí pasti. Většinou se na medvěda vydávalo více lovců a celý lov se řídil pečlivě vykonávanými rituály.

Mořští živočichové byli loveni zejména pro využití jejich kůže, která se používala na vysoce kvalitní řemeny, ale někdy také na letní typ obuvi.

Chov sobů.

Vzhledem k tomu, že po 18.století se stal intenzivní chov sobů převládajícím prvkem z zdejšího komplexního hospodářského života, i když pochopitelně někde ve větší a někde v menší míře, bych jej zde ještě jednou zmínil. Nejjednodušší a asi nejzákladnější je dělení na tundrový a lesní způsob chovu sobů. Pro lesní chov jsou typické následující rysy: malý rozměr stád, polovolné pasení stáda, dojení samic a někdy způsob jízdy na sobech vrchem. Tento druh chovu se u některých lesních Něnců zachoval ve velmi tradičních formách.

„... почти без изменения у современных тувинцев и тофаларов, частично у селькупов и лесных ненцев.“⁴⁶

⁴⁶ Južakov A.A.: Etničeskoe olenevodstvo zapadnoj Sibiri: Něneckij tip, RASCHN, Novosibirsk 2001 стр.14 - past na medvěda; obrázek pasti je přejat z časopisu „Severnye prostory“, Moskva, 1/2001

Typ tundrového chovu bývá považován za typ pozdější a je spojován s postupem původních národů do tundrové zóny, kde si jiné podmínky vyžádaly nové, inovativní postupy. Pro tundrový způsob chovu je typické jízdni zapřahání sobů za saně, celoroční hlídání stád, spojování stád v některých obdobích. Jako další způsob rozlišování bývá někdy využíváno dělení podle mobility života. Kategorie pro tento způsob dělení jsou tři: kočovný, polokočovný a domácí způsob vedení hospodářství. Je pochopitelné, že toto rozdělení je pouze orientační. K tomuto dělení však musím podotknout, že poslední, tedy domácí způsob vedení hospodářství se soby se podle některých autorů netýkal Něnců, ale ruského obyvatelstva.

„Последняя форма оленеводческого хозяйства известна как „избенное“ или „приизбенное“ оленеводство и впервые описана С. В. Керцелли как разновидность сельского хозяйства у русскоязычного населения в Архангельской губернии. В 20. веке оно практически исчезло. Некоторые этнографы называют „избанным“ оленеводством восточных хантов, лесных ненцев и селькупов, подразумевая под „избой“ летний сарай–загон для отдыха оленей.“⁴⁷

Polokočovný způsob je typický tím, že ve většině případů se stádo v letním období samo volně pase bez hlídání, protože obyvatelstvo se na letní období usazuje a zabývá se intenzivním lovem a zpracováním ryb. Po skončení léta a aktivního rybolovu jsou sobi opět shromažďováni a začíná kočování. Se soby se kočuje až do následujícího jara, kdy se stádo opět rozpouští a začíná rybolov. V průběhu tohoto kočování se však Něnci intenzivně zabývají lovem.

„С наступлением снежного периода оленей собирают до весны кочуют с ними по паствам, занимаясь охотничьим промыслом. Этот тип оленеводства считается наиболее древним но к настоящему времени он

⁴⁷ Južakov A.A: Etničeskoe olenevodstvo zapadnoj Sibiri: Něneckij tip, RASCHN, Novosibirsk 2001 стр. 14

применяется лишь в немногочисленных личных хозяйствах селькупов, восточных хантов, лесных ненцев. ⁴⁸

Jak vypadá celoroční kočovný způsob jsem již popsal výše. Zde vyjmenuji jen nejzákladnější rysy tohoto něneckého tundrového způsobu chovu: je to velký počet sobů ve stádě (jedná se o stáda, která v průměru čítají od 500 do 3000 kusů zvířat); celoroční využití sobů jako transportu a to konkrétně formou zapřahání za narty; celoroční hlídání stád, ke kterému se využívají i psi; daleké meridionální sezónní kočování a v neposlední řadě je to i shromažďování stád v letním období.

V průběhu staletí se tradiční způsob života příliš neměnil a metody kočování a pěstování sobů zůstávaly stejné, nebo se přinejmenším výrazně neodlišovaly. Stejně tak to bylo i s prostředky, které byly při tomto způsobu života využívány. I přesto, že se zde život příliš nezměnil, bylo do tradičního způsobu života vneseno určité množství inovačních technik a prostředků, o kterých bych se zde rád zmínil. Vakcinace sobů byla zavedena okolo roku 1913 a v pozdějším průběhu socialistického hospodářství byla úspěšně efektivně rozšířena. V současné době se sobi očkují proti antraxu, tedy sněti slezinné a psi jsou očkováni proti vzteklině. Očkování probíhá v období června a je očkována významná část sobů. Podle mých informací ale nejsou očkováni všichni sobi. Víceméně pravidelná inventarizace sobů začala probíhat v roce 1929. V souvislosti se socialistickým hospodářstvím se okolo roku 1930 chov začal výrazně silněji orientovat na spotřební výrobu. Bonifikace sobů je spojena také s rokem 1930. S rokem 1932 je podle A. A. Južakova spjat počátek využívání mobilních koralů. Roku 1957 začíná být využíváno radiové spojení jednotlivých „sobích brigád“. Toto spojení je využíváno i v současnosti. Praxe ale ukazuje, že vysílaček využívají, tedy že je vlastní, převážně družstevní „sobí brigády“. Něnci, kteří žijí samostatným způsobem života v tundře, tyto přístroje mít nemusí, jako tomu bylo v případě mých informátorů. Roku 1961 přichází další

⁴⁸ Južakov A.A.: Etničeskoe olenevodstvo zapadnoj Sibiri: Něneckij tip, RASCHN, Novosibirsk 2001 стр. 14

inovace: výplata za práci při pasení sobů, která je již ve formě peněz. Ne však na dlouho. V souvislosti s krizí rozpadu Sovětského svazu výplaty v penězích na nějaký čas opět mizí a nastupuje osvědčená směna naturáliemi. Stejněho roku (1961) jsou zavedeny dotace na prodej sobího masa. Dotace byly poměrně vysoké a výplaty pastevců byly v závěrečné fázi socialismu natolik vysoké, že práce jako hlídání sobů byla velmi vyhledávaná nejenom mezi původním obyvatelstvem, ale i mezi obyvatelstvem ruské národnosti. Spolu s rokem 1962 je spojena inovace příkrmování sobů speciálními kombinovanými krmivy. Počátek částečného využívání sněžných skútrů místo zapřahání býků sobů v zimním období se váže k roku 1976. Další inovací bylo řezání a následné využití sobího paroží. Tato inovace je zavedena od roku 1982.

Sob – zvíře a jeho schopnosti.

Mohli bychom se zde ale také ptát: jaké kvality sob má, nebo jaký je sob sám o sobě? Jaké možnosti se v tomto zvířeti skrývají? Co toto zvíře dokáže? Můžeme říci, že se jedná o velmi odolné, vytrvalé a rychlé zvíře, které je dokonale přizpůsobeno k životu v drsných a nehostinných tundrových krajích. Byla prováděna celá řada testů, které jeho kvality jednoznačně potvrdily. A. D. Muchačev uvádí některé z výsledků těchto zkoušek:

„Рабочая производительность северных оленей характеризуется достаточно высокими показателями. Судите сами: в испытаниях четыре оленя, запряженные в легковую нарту, проходили дистанцию 1600 м за две минуты сорок секунд, а расстояние в 3200 метров за пять минут двадцать секунд. В испытаниях на срочную доставку корреспонденции такая же упряжка по зимней наезженной дороге проходила путь в 45 км за один час тридцать минут, а расстояние в 85 километров – за три часа. При испытаниях северных оленей на выносливость при средней нагрузке 400 – 500 килограмм парная запряжка по зимней хорошо накатанной

дороге проходила дистанцию в двадцать километров за час двадцать минут. При испытаниях на максимальную грузоподъемность запряжка из двух оленей на дистанции 400 метров в среднем везла груз в 2000 килограмм. По хорошей зимней дороге оленья упряжка за сутки способна пройти расстояние в 200 – 250 километров.⁴⁹

Tato zvířata také zajišťovala transport na severní frontě v období 2. světové války.

FOTO⁵⁰

Tři výše uvedené základní hospodářské činnosti, tedy chov sobů, lov a rybolov, tvoří určitý komplex. Existuje celá řada různorodých dělení, z nichž někteří badatelé vyjmenovávají celou řadu jednotlivých, podle nich specifických typů. A tak se například v „Опыту проведения этнологической экспертизы – оценке потенциального воздействия программы ОАО „Газпром“ поисково-разведочных работ в акваториях обской и тазовской губ на компоненты

⁴⁹ Мухачев А.Д.: Путешествие в мир оленеводов., Новосибирск, 2001, стр. 26

⁵⁰ Sobi jsou schopni dosahovat i poměrně vysoké rychlosti; Foto Alekseev S., Morozov J., Samburov N., Ustenko A.: Znakom ´tes´ Jamal!, Fotoal´bom o Jamalo-Neneckom avtonomnom okruge, Russkaja kollekcija, Sankt-Petereburg, 1998

устойчивого развития этнических групп малочисленных народов Севера“, vydaném v Moskvě v 2002 roce, týkajícím se JANAŌ, můžeme dočíst o nižněsosvinsko-nižneobském, kazymsko-berezovském, předuralsko-mansijském, kodském, endyrsko-malosos´vinském, irtyšsko-kondinském, juganském, pimsko-agansko-verchněvachovském, sredněobsko-nežněvachovsko-vasjuganském, taježně-něneckém, preduralsko-komi-zyrjanském a rusko-priobském typu hospodářství. Některé tyto typy se týkají i jiných národů žijících v oblasti JANAŌ, tedy Chantů, Komi-zyrjanů, Selkupů a Rusů. V podstatě jsou si některé z těchto typů hospodářského života velmi podobné a navzájem se prolínají. V těchto studiích je v zásadě rozlišován poměr jednotlivých základních hospodářských činností, jejich některá místní specifika, jako například, kdy je jaký druh ryb kde loven, což je pochopitelně dáno výskytem některých ryb pouze v určitých oblastech. Dále jsou při obdobných děleních brána v úvahu i jiná detailní specifika.

„Čum“.

„Čum“ je tradiční obydlí Něnců. Je to obydlí, které dokonale vyhovuje praktickým potřebám těchto kočovníků. Jaké jsou výhody tohoto obydlí? Ze základních výhod musím zmínit zejména snadnou možnost transportu. „Čum“ neváží příliš mnoho, kromě toho je možné ho rozdělit na jednotlivé části, které se dají poměrně pohodlným způsobem skládat a nakládat na narty. Důležitou výhodou je také relativní snadnost při stavění a opětovném rozebírání „čumu“. Izolační možnosti jsou poměrně dobré, což se projevuje v zimním i v letním období. Základní jsou při stavbě dvě tyče, které se nazývají „makoda“. Tyto tyče mají ve své vrchní části provrtány malé dírky, skrze něž se provléká provaz, kterým jsou potom svázány. Ostatní tyče nemají nějaký počet, ale bývá jich přibližně okolo čtyřiceti. Délka těchto tyčí bývá přibližně pět metrů. Tyto ostatní tyče se při stavbě čumu kladou rovnoměrně z obou stran. Zpočátku se špičky

tyčí kladou do vnitřního kruhu, tvořeného provazem na vrcholu „*makody*“ a když se vnitřní kruh provazu zaplní, tyče se prostým způsobem kladou na vrchní stranu a „obkládají“ tyče již dříve položené. V zimním období se navrch takto vytvořené konstrukce kladou sobí kůže sešité sobími šlachami. Využity jsou hřbetní části sobích kůží z dospělých kusů. Kůže jsou na konstrukci kladeny ve dvou vrstvách. Svrchní je srstí navrch a spodní vrstva je srstí dovnitř. Vrchní vrstva se nazývá „*eja*“ a vnitřní „*mjuko*“. Na celý „*čum*“ jsou využity dva kusy takto sešitých dílců kůží. Kůže se navrch pokládá pomocí tyče, která se vsouvá do malé „kapsy“ – „*sjacha*“ ve vrchní části dílce. K této kapse je také přišit provaz „*mang*“, který se používá při dalším upevňování. Tento provaz se

FOTO: ARCHIV AUTORA⁵¹

spirálovitě obtáčí kolem celého „*čumu*“. V letním období se místo kůží využívá plátno a v dřívějších dobách byly využívány široké sešité pláty březové kůry. Spodní části kůží připevněné na kostře se v zimním období zasypávají sněhem, který ucpe veškeré skuliny a působí jako vysoce efektivní izolace. Uvnitř „*čumu*“ je pak ještě jedna „speciální“ tyč. Nazývá se „*symza*“, bývá považována za svatou a také je stotožňována s duchem ohniště. Upevňuje se teprve až když je celá ostatní kostra „*čumu*“ upevněna. „*Symza*“ je postavena ze zadní části „*čumu*“ za ohništěm. K „*symze*“ jsou připevňovány dvě další

⁵¹ Foto: archiv autora; stařík v čumu; přibližně 10 km od Karského moře.

horizontální tyče, které se na opačné straně připevňují k vchodovým tyčím. Horizontálně upevněné tyče mají důležitou funkci, neboť právě k nim je upevněna čajová konvice, popřípadě kotel. Výška konvice nebo kotle nad ohněm je regulovatelná pomocí vertikální tyče, do které jsou v určitých vzdálenostech vyvrtány dírký. Využitím takto upravené tyče může být konvice upevněna výše či níže nad ohněm. Sama konvice je upevněna na železném háku. V zimním období bývají na zemi rozestřeny široké dřevěné desky nebo prkna. Někdy je tato podlaha užívána i v letním období. Na těchto prknech pak bývají rozloženy březové pruty, dále svázané suché trávy a na nich pak sobí kůže. Takto vytvořené „lůžko“ má vynikající izolační kvality. Kůže kladené na tyto

FOTO: ARCHIV AUTORA⁵²

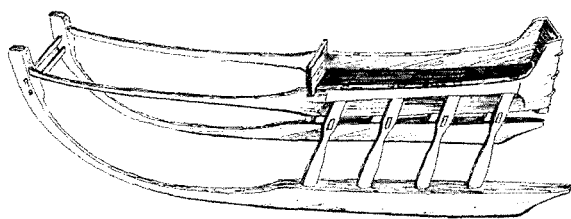
trávy by měly být kladeny ocasní částí směrem od centra „čumu“. Důvodem je, že srst zabraňuje sjíždění do centra „čumu“, kde je v letním období ohniště, které v zimním období zastupují výhřevností efektivnější malá železná kamínka. Jako příkrývky slouží opět sobí kůže. Z osobní zkušenosti mohu potvrdit vynikající tepelné možnosti sobích kůží. Při mém jarním pobytu v letním typu

⁵² Foto: archiv autora; děti v čumu; přibližně 10 km od Karského moře.

čumu, jehož spodní části nebyly upevněny k zemi a skrze který spíše než profukovalo silně dulo, mi sobí kůže umožnily komfortní způsob nocování. Nad široké lůžko se pak upevňuje závěs poskytující alespoň určité soukromí a v letním období moskytiera. Malé děti a psi bývají někdy uvnitř čumu přivazováni k okrajovým tyčím na provaz. U psů je to proto, aby se pouze nepletli, u dětí je důvodem zabezpečení jejich bezpečnosti. V okamžicích, kdy má matka plné ruce práce a nemůže dostatečně kontrolovat bezpečnost dítěte, je malé dítě přivázáno. Dítě motající se čumem by mohlo přijít do styku s rozpálenými kamny, upadnout do otevřeného ohně anebo si jinak ublížit. Vybavení čumu je velmi prosté. Bývá jím stůl na nízkých nohách. Sedává se na podlaze a nízké nohy stolku umožňují vhodnou výšku ke stolování. Dále mezi vybavení často patří bedna na nádobí a hrnce, které však někdy bývají uskladněny v pytli. Využívají se hrnečky s podšálkem a konvice na čaj sloužící jako „zavarka“ na silnou čajovou tresť. Tato tresť se nalije do hrnku a doplní vroucí vodou. Kromě jiných účelových předmětů, jako jsou například vědra, jsou v čumu také ženské tašky, které jsou také ze sobích kůží a ve kterých jsou uskladněny předměty používané pro ženské práce a jiné potřeby. Ještě bychom se mohli zmínit o určitém využití místa z hlediska chování. Jako hosté - muži budete uloženi na straně „symzy“. Jako hosté - ženy budete uloženi ze strany vchodu. Při ukládání se bere v úvahu význam hosta. Za nejhorší místa ke spánku jsou považována místa nacházející se u vchodové strany. Přijdete-li do čumu, budou jeho obyvatelé rozesazeni přibližně následjícím způsobem: muž - hlava rodiny, jeho žena a malé děti se budou nacházet naproti jedné ze dvou hlavních tyčí, naproti druhé se budou nacházet stařešinové. Od středu směrem ke straně symzy bude mladší pokolení - muži a od středu k vchodové straně bude mladší pokolení - ženy.

„Narty“.⁵³

Základním prostředkem přepravy Něnců v tundře jsou „narty“. „Narty“ jsou v podstatě saně. My je zde ale budeme nazývat tak, jak je v polárních krajích nazývá každý, kdo alespoň trochu zná život v těchto místech, a to bez ohledu na to, jestli je například Němec, Chant nebo Rus. Je několik druhů

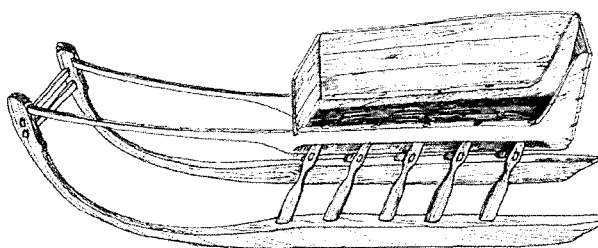

„nart“. Jednotlivé druhy se v zásadě rozdělují podle jejich užití.

U Něnců jsou to letní a zimní mužské „narty“, dále potom ženské „narty“ a přehlídku všech

jejich druhů završují tři druhy nákladních „nart“, které se užívají k transportu materiálu. Nákladní „narty“ můžeme rozdělit na ženské nákladní „narty“ zvané „*njud chan*“, dále „*narty sjabu*“, které jsou obzvláště pevné a „*narty vandej*“, které se někdy také nazývají „*vandoku*“. Jak ale vypadá základní konstrukce „nart“ a jaký materiál je pro konstrukci „nart“ vhodný? Dřevem, které je pro své vlastnosti považováno za vhodné, je dřevo břízy, smrku a modřínu. Základní kritéria jsou pevnost a houževnatost, ale hledí se také na možnosti a snadnost opracování. Nejzákladnější části, které se vyrábí jako první, jsou sanice. Podle již zhotovených sanic se zhotovují

všechny ostatní části. Sanice se nejdříve otesávají do žádané formy, pak se přibližně dva až tři dny máčejí, provádí se ohýbání nad parou a završením celé

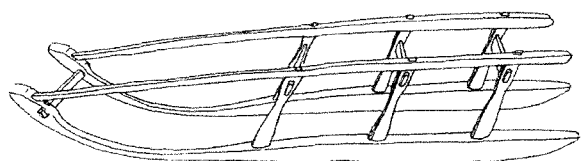

procedury formování je jejich fixace do výsledného tvaru. Po důsledném

⁵³ Narty; všechny obrázky nart v této práci jsou přejaty z knihy: A.A. Južakova: Etničeskoe olenevodstvo zapadnoj Sibiri: Něneckij tip, RASCHN, Novosibirsk 2001

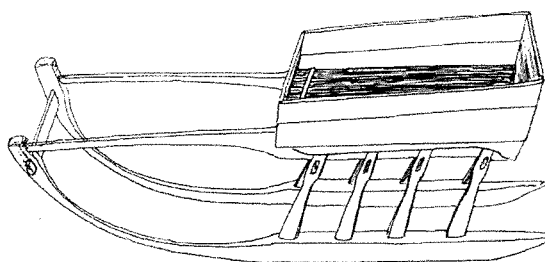
proschnutí se pokračuje v jejich opracování. Do sanic se dělají prořezy, do nichž budou později zasazeny čelové podstavy. Při práci na prořezech se musí brát v úvahu budoucí sklon čelových podstav. Podstavy nejsou zasazovány vertikálně, mají náklon do budoucího středu nart a kromě toho ještě sklon směrem k zadní části. Práce na prořezech musí být velmi pečlivá. Příprava sanic je na celkové výrobě „nart“ nejsložitější fází. Dalšími součástmi „nart“ jsou již zmíněné čelové podstavy, stejný počet úvazů na podstavy, hlavový úvaz,

hlavové čepy a plošina pro ukládání nákladu.

A jak se od sebe odlišují jednotlivé druhy „nart“? Mužská

zimní narta „*tetnecho churumi*“ se od letních mužských „nart“ liší zejména svojí výškou, je totiž nižší. Dále u zimních mužských „nart“ chybí zádová část, která u jejich letní varianty vypadá jako malé a nízké opěrátko. Ženská narta „*nenchan*“ je daleko robustnější a pevnější. Jinak má ale stejnou konstrukci. Rozdílem je však výrazně větší počet čelových podstav. U ženských „nart“ může jejich počet dosahovat až sedmi. Další odlišností je, že sezení ženských „nart“ je ze tří stran chráněno deskami. Jedná se o čelní, pravou a zadní stranu. Němci na „nartách“ sedí zleva a ostatní zakryté strany ženám lépe umožňují chránit malé děti při transportu tundrou. Ženské nákladní „narty“ jsou podobného typu, mají však pouze tři čelové podstavy a chybí zádová část a je rozšířena jejich část určená pro uskladnění nákladu. Na těchto nartách se převáží vybavení

domácnosti a oděvy. Zpevněné nákladní „*narty sabu*“ mívají také pouze tři čelové podstavy. Na těchto „nartách“ chybí dřevěná podlážka určená k uskladnění převážených věcí. Této plochy zde totiž není zapotřebí, neboť tento typ „narty“ se používá k převozu rozměrnějších nákladů, jako je například

loďka nebo čumové části. Poslední „narty“, které jsme zde ještě nepopsali, je typ „vandej“, někdy také nazývaný „vandoku“. Je to také druh nákladních „nart“. Rozlišnost tkví v tom, že úložným prostorem je zde v podstatě dřevěná bedna. Obvykle se zde transportují potraviny. A co o něneckých „nartách“ říká A. D. Muchačev:

„Мне приходилось бывать во всех основных оленеводческих районах России, ездить на нартах изготовленных различными народами Севера. И скажу откровенно, что самое наилучшее впечатление оставляют нарты ненецкие: они очень прочны, достаточно устойчивы при различных наклонах, грузоподъемны, высокопроходимы, удобны при езде, при этом внешний их вид весьма изящный. В каждой нарте видна рука мастера.“⁵⁴

FOTO⁵⁵

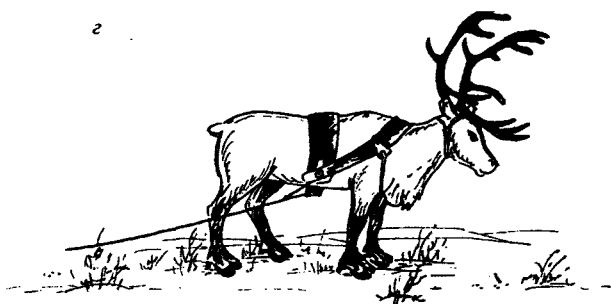
Tento názor velmi pěkným způsobem dokresluje mistrovství a zručnost, kterou Něnci projevují při konstrukci svých „nart“, jež podle údajů uváděných A.D. Muchačevem dokáží vyrobít dokonce i v průběhu tří až pěti dnů.

⁵⁴ Muchačev A.Д.: Путешествие в мир оленеводов., Новосибирск, 2001, стр. 28

⁵⁵ Foto: Alekseev S., Morozov J., Samburov N., Ustenko A.: Знаком´tes´ Jamal!, Fotoal´bom o Jamalo-Něneckom avtonomnom okruge, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg, 1998

Způsob zapřahání zvířat.⁵⁶

Sobi se za „narty“ zapřahají do potahu, který je v podstatě velmi jednoduchý. Potah sestává z táhla, jehož délka je přibližně tři metry a šířka okolo tří centimetrů. Jako materiál bývá využita hovězí kůže nebo kůže

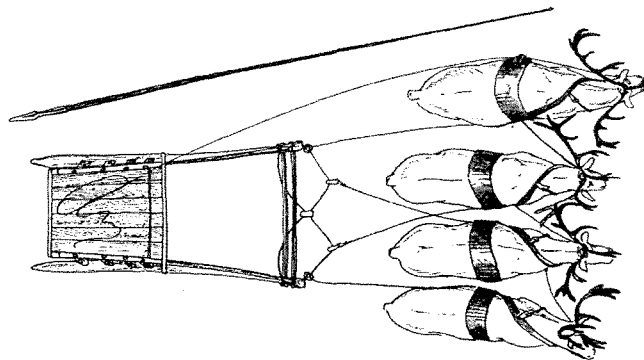

mořských savců. Táhl se připevňuje k přední části „narty“ s pomocí kroužků, které tam jsou připevněny. Na obou koncích táhla jsou připevněny určité „knoflíky“, které napomáhají k snadnému

upevňování. Další důležitou částí je nosný řemen, který se také nejčastěji vyrábí z hovězí kůže. Nosný řemen se připevňuje sobům na krk. Šířka nosného řemenu bývá okolo pěti centimetrů. Třetí základní částí je ohlávka. Ohlávka bývá z řemene nebo také z pouhého provazu. Konec ohlávky se přivazuje k zadní části „nart“ a její druhá, rozdvojená část se upevňuje na krk zvířete. Celkově můžeme říci, že zhotovení postroje není příliš náročné. Tento způsob postroje také dává poměrně dobrou možnost manévrování.

Velmi nezbytnou pomůckou, bez níž se s „nartami“ na cestu obvykle nikdo nevydá, je „chorej“.

„Chorej“ je pomůcka, která při jízdě pomáhá regulovat pohyb sobů. Tato pomůcka

také umožňuje rozprostřít váhu „nart“ mezi všechny zapřažené soby. „Chorej“ se skládá ze dvou částí. První část je dřevěná tyč, která je dlouhá přibližně 3,5

⁵⁶ Všechny obrázky znázorňující způsob zapřahání, jsou v této práci jsou přejaty z knihy: A.A. Južakova: Etničeskoe oleněvodstvo zapadnoj Sibiri: Něneckij tip, RASCHN, Novosibirsk 2001

metru. Jako materiál se zde obvykle uplatní bříza, která se něnecky nazývá „cho“ a je považována za velmi houževnaté a odolné dřevo. Vyrobena může být buď z jednoho kompaktního kusu dřeva, ale také se může skládat z několika částí, jež se k sobě navzájem slepují. „Chorej“ se k jednomu svému konci zužuje. Na tento úzký konec se nasazuje jeho druhá část, která se nazývá „ťjurnal“. „Ťjurnal“ je kostěný koncový kroužek. Druhá, protilehlá část „choreje“, je silnější a tím pádem i pohodlnější pro držení v ruce. Koncový kroužek „ťjurnal“ se vyrábí z rohu soba nebo mamutího klu.

Několik dalších, tradičních pomůcek, bez kterých by byl život Něnců složitější a které mají významný vliv na jejich život.

Zde bych rád uvedl několik dalších, pro Něnce nezbytných pomůcek. První z nich je „arkan“. „Arkan“ je v podstatě obdobou lasa. Splétá se z kůží a na konci je malý kousek rohu nebo kosti. Jeden konec spleteného koženého řemínku je protažen otvorem v tomto rohu a na druhé straně tohoto rohu je k němu upevněn. Tím na řemínku vzniká lehce utažitelná smyčka, do které jsou chytáni sobi.

Další pomůckou jsou lyže, které se něnecky nazývají „lamba“. Lyže nachází své využití v hlubokém sněhu. Něnci vyrábějí dva druhy lyží. První typ jsou lyže, které jsou „podšité“ kůží „lamba-choba“. Druhý typ jsou lyže bez podšití tzv. „pjaj lamba“. Lyže však Něnci používají pouze v lesích nebo v lesotundře. V tundře se lyže obvykle nepoužívají. Mezi prostředky transportu patří také loďky. Loďky jsou využívány při rybolovu, lovu na mořské živočichy a pochopitelně také jako cestovní prostředek. Existují nejrůznější typy loďek. Poměrně rozšířené byly vydlabávané čluny z borovice. U mořského pobřeží bylo někdy využíváno i plachet.

V zasněžené tundře je také důležité nepodceňovat nebezpečí silného slunečního světla, které se odráží od širokých, bíle zasněžených plání. Světlo je

zde natolik intenzivní, že by dokonce mohlo poškodit zrak. Místo tmavých slunečních brýlí, které neexistovaly Něnci používali široké pruhy březové kůry, do kterých dělali úzké (průměrně dva milimetry) dlouhé průřezy – průhledy. Tyto přírodní „sluneční brýle“ spolehlivě chrání před světlem.

Pracovní nástroje.

Něnci využívají poměrně málo pracovních nástrojů, se kterými však práci mistrovsky ovládají, a jež jim stačí na výrobu téměř všeho, co ke svému životu potřebují. Mezi základní mužské nářadí patří nůž „*char*“, sekera „*tupka*“, pila „*ichbc*“, šídlo „*pinja-mindja*“, vrták „*pare*“ a dláto „*sitabc*“. Dále využívají pilník a hoblík. Mezi ženské nástroje patří nůž, sekera, lopatka, jehly, náprstek a škrabák na kůže. Některé z těchto jmenovaných nástrojů si Něnci umí vyrobit sami. Jsou to například dláta, vrtáky a šídla.

Nejcharakterističtější části oděvů Něnců, podstatné pro život v tundře.

Alespoň ve stručnosti nyní popíšeme některé součásti oděvů Něnců. Téměř všechny části oděvů si Něnci zhotovují sami. Týká se to zejména částí oděvů vyrobených ze sobích kůží a různých kožešin. Vzhledem k tomu, že se jedná o vysoce specifické výrobky, je jasné, že by si tyto oděvy dokonce ani koupit nemohli. Základem mužského zimního oděvu je „*malica*“. K její výrobě se používají dvě kůže sobích telat. Srst je u „*malice*“ na vnitřní straně. Součástí „*malice*“ je i přišitá kapuca a stejně tak i přišité rukavice. Tvar „*malice*“ se od ramen rozšiřuje směrem dolů. „*Malica*“ se nerozepíná, ale přetahuje přes hlavu. V některých oblastech se připravovala bez kapuce, místo které se nosila čepice. Tato varianta však není příliš častá. Aby vrchní část „*malice*“ byla chráněná, nosila se přes ní soukená část oděvu, která měla stejný tvar. V zimních měsících,

kdy mrazy dosahovaly maximálních hodnot a také, když padal sníh, Něnci používali tzv. „*sovik*“, který se také nazývá „*gus*“. Tato část oděvu má srst na vnější stranu a obléká se přes „*malicu*“. „*Sovik*“ se šil s kapucí, ale neobsahoval rukavice, které byly součástí „*malice*“. Obuv si Něnci také šijí ze sobích kůží. Tato obuv se nazývá „*torbasa*“, „*pimy*“ nebo také „*piva*“. Pro obuv se pochopitelně používala speciální část srsti. Konkrétně se jedná o kůži, která se nachází mezi velkým a malým kopytem. Používali také „ponožky“ sešité

FOTO⁵⁷

z měkké jelení kůže. Dovnitř obuvy někdy kladli suchou trávu. V létě Něnci, jako letní oděv, nosili buď staré „*malice*“ nebo již zmiňovanou soukenou část. Základem ženského oděvu je „*jaguška*“, která je v podstatě typem kožichu ze sobí kůže. „*Jaguška*“ mohla mít srst na svrchní na vnitřní straně a má nízký límeček z kožešiny polární lišky. Také součástí „*jagušky*“ jsou přišité rukavice. Na kožiších byly bohatě zdobené pásy různých vzorů tzv. „kožešinová mozaika“. V letních měsících byl využíván oděv, formou „*jagušce*“ podobný, který byl pouze z jiného materiálu - ze sukna. Jako pokrývka hlavy slouží šátek a

⁵⁷ Tradiční oděv: Foto: Morozov J.: Jamal, graň věkov i tysjačiletij, „Artvil“, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg 2000

v silných mrazech kožešinová čepice, jež se zdobí kovovými ozdobami, které bývaly nejčastěji bronzové. I tuto čepici zdobily bohaté výšivky. Ozdoby: kovové plíšky, zvonečky a také perličky. O něco méně byly používány ozdoby z korálků. Ornamenty měly formu pásů, čtverců, trojúhelníků a velmi často je možné se setkat se vzorem sobích rohů. K ornamentální tvorbě se používala různobarevná sukna, kožešiny a již zmiňované okrasné prvky. Obuv se u žen prakticky nerozlišuje od obuvi mužské.

FOTO⁵⁸

Duchovní kultura.

Zde bychom alespoň ve stručnosti představili, jakým způsobem Něnci viděli, vidí a vnímají okolní svět. Jak vidí sami sebe, své místo a svou roli v tomto světě. Jedná se o část, která částečně pojednává o vzniku tohoto světa, vzniku člověka, zachovávání a udržování tohoto světa a v neposlední řadě také o některých jednotlivých silách, které mají na chod tohoto, ale i jiných světů vliv. Něnci mají velmi široký panteon nejrůznějších bohů. Nejzákladnějším a nejmocnějším je „Num“. „Num“ je ztělesněním dobra a světla, a též bohem

⁵⁸ Detail zdobené čepice: Foto: Morozov J.: Jamal, graň věkov i tysjačiletij, „Artvil“, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg 2000

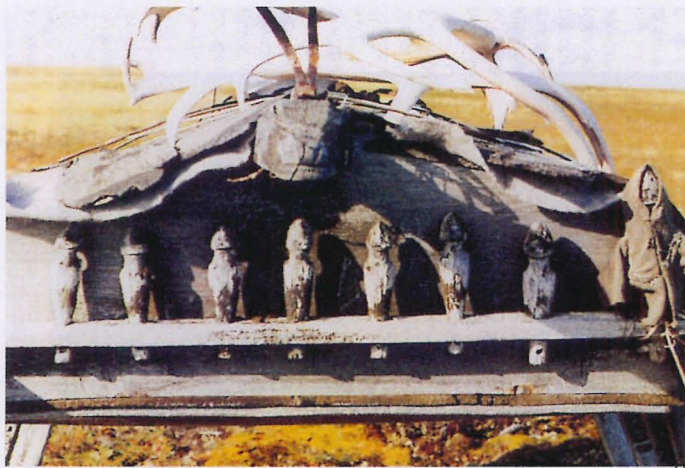
nebes. „Num“ je také stvořitelem člověka. „Numovi“ se mimo jiné obětovávají i posvátní bílí sobi. Jejich hlavy se po obětování nabodávali na kůl, pohledem obráceným vždy východním směrem. „Postava“, kterou bychom mohli postavit do určité „opozice“ k „Numovi“ je „Nga“. „Nga“ je do jisté míry ztělesněním zla. Podle jedné z verzí je „Nga“ synem „Numa“, podle druhé je jeho švagrem. Podle některých výpovědí žije „Nga“ v zemi, pod sedmi věčně zmrzlými vrstvami, podle jiných žije kdesi daleko na severu, kde je věčný mráz. Slovo „postava“, které jsme zde použili je pouze výrazovým prostředkem, neboť oba dva tyto hlavní bohové jsou amorfní, nemají tělo a jsou také neviditelní. Podle jedné z legend „Num“ stvořil člověka. Před tím, než dílo započal, zašel na návštěvu k „Ngovi“, aby se s ním poradil, jak na to jít nejlépe. Popili prý čaj a popovídali si o tom, že nejlépe asi bude stvořit člověka z hlíny. Pak se dali do díla. I „Num“ i „Nga“ začali každý tvořit své lidi. Lidi, které stvořil „Nga“ se však po stvoření neustále hádali, vedli spory a prali se. „Num“ pak poradil „Ngovi“ vzít své lidi do podzemí žít s ním, aby je mohl lépe hlídat a držet dále od zlých skutků. Lidé stvoření „Numem“ náhle začali chtít jíst. A „Num“ stvořil sobi. „Nga“ s návrhem, kde mají kteří lidé žít souhlasil. Tedy podotkl, že jeho lidé se budou prát v podzemí a „Numovi“ lidé budou sloužit jeho lidem potravou. Když „Num“ stvořil sobi, „Nga“ stvořil vlka. A takovým způsobem, podle Něnců, začali vznikat některé ze základů světa.

„ладно, пусть так будет, – сказал Великий Нга. – Сделанных мной человечков спушу под землю, пусть там дерутся. А тобой вылепленные люди, Великий Нум, пусть живут наверху. Но они будут служить едой для мной сделанных людей.“⁵⁹

Pro Něnce existuje celá řada duchů. Jsou to duši hospodáři žijící na nerůznějších místech, která jsou svatá. Svatá místa jsou i moře, Obský záliv, Ob

⁵⁹ Лар Л.А.: Мифы и предания Ямала, Рассказал Вануйто Хобко, Издательство Института проблем освоения Севера СО РАН, Тюмень, 2000, стр. 156

a jiné řeky, jezera v tundře. Nejruznější pahorky nebo svým tvarem neobvyklé skalky, mysy nad mořem nebo i části pobřeží, ale také některé lesíky, houštiny nebo jednotlivé stromy. Do dnešních dnů si podle některých názorů Něnci nedokážou vysvětlit existenci osamělých vysokých stromů uprostřed tundry. Obzvláště svatý význam měli, a pravděpodobně i stále mají, některé ostrovy v Obském zálivu. Každé ze svatých míst má podle Něnců svého ducha-hospodáře, jehož přízeň se Něnci snaží získat. Kromě duchů hospodářů

FOTO⁶⁰

v přírodě, jsou ještě duši rodinní, nebo rodoví. Duši - hospodáři rodinní byli také představováni idoly. Předmět kultu je něnecky „cheche“. Domácí idoly jsou „mjad cheche“. Jsou to dřevěné předměty, které mají nejčastěji formu lidí nebo zvířat. Nemusí to však být naprosto nezbytně předměty dřevěné, mohou to být i kamínky. Něnci se k nim obracejí zvláště v případech problémů s hospodářstvím nebo v případě nesnází v rodině. Například v případě nemoci. O své idoly pečují v průběhu celého roku. Idoly mají velký význam, jsou ve velké vážnosti a rodina se o ně velmi pečlivě stará. Například je také obléká. Rodinné idoly jsou převáženy na „Svatých nartách“ „chechechan“. Tyto „Narty“ mají na své zadní části vyřezané dřevěné idoly. Čelových podstav by u nich mělo být sedm. „Svaté narty“ se při postavení „čumu“ staví za jeho zadní část a někdy se o

⁶⁰ Detail svaté „narty“; Foto: Lar L.A.: Kul'tovye pamjatniki Jamala Chebidja ja., IPOS SO RAN, Tjumeň 2003

„čum“ i opírají. V každém z domácích idolů je podle Něnců určitý duch. Idoly nejsou tajemstvím, které by jiná osoba kromě rodiny které idol patří nemohla vidět, nebo s ním manipulovat. Rodina, která mne v tundře přijala, mi tento svůj idol ukazovala již v průběhu prvního dne v „čumu“. Idol mi také dali do rukou a tudíž jsem měl možnost si ho pečlivě prohlédnout. Jednalo se o dřevěnou figurku formy člověka, která byla poměrně prostým způsobem oblečena do několika různorodých kusů látek. Rodina mi poté vysvětlovala svůj vztah k těmto figurkám. Domácí idoly se předávají po mužské linii, až na výjimku,

FOTO⁶¹

kterou je tzv. stařenka čumu „*mjad puchucja*“. Ta se předává dceři. Je to ochránkyně žen a bývá také spojována s matkou zemí. Figurka stařenky čumu, není ani ze dřeva a ani z kamene. Bývá stvořena z kusu pevnější svinuté látky, která je oblečena do miniaturních šatů.

„Изображение „старухи чума“ не имело деревянной или каменной основы. Оно состояло только из комплекта миниатюрной одежды. Иногда

⁶¹ Idol „cheche“; Foto: Morozov J.: Jamal, graň věkov i tysjačiletij, „Artvil“, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg 2000

внутри вкладывался кусок сукна, а вместо лица вставлялась металлическая бляшка.“⁶²

Význam stařenky čumu mimo jiné také tkví v její pomoci v průběhu těhotenství a v moci příznivě ovlivnit porod. Žena proto figurku stařenky čumu drží při porodu v ruce. V případě, že porod proběhl v pořádku, stařenka čumu dostávala nový oděv, který se navlékal přes starý. Na rozdíl od jiných idolů, oběti pro stařenku čumu měli pouze nekrvavou formu. Ohledně síly a moci stařenky čumu se traduje následující.

*„Наиболее сильные фигурки считались фигурки, изображающие умершую родственницу – шаманку“*⁶³

Panteon něneckých bohů bývá někdy dělen na tři úrovně. Například L. A. Lar užívá rozlišení na „*Vesoko*“, tedy tvořivou sílu stojící na počátku, dále pak „*Erv*“, pod čímž se skrývají síly v přírodě (je zde také vyjádřen určitý hospodář) a nakonec třetí kategorie „*cheche*“, která je spojena s domácností, nebo svatými místy. Nyní tedy podrobněji k těmto třem kategoriím a k tomu, co si pod těmito jednotlivými silami podle L.A. Lara představují sami Něnci.

„К первому уровню относятся Весоко. Весоко – это созидательная сила, торец который образует суверенную и интеллектуальную часть мира и человеческого бытия–сознание, а также вдохновение, интуиция и трансформация, разум, закон. Это боги и божества: Нум Вэсоко, Нга Вэсоко, Я’мал Вэсоко, Яв’мал Вэсоко, Илебям’ пертя. „Вэсу’(с)“, „вэсоко“ – муж, „хасово“ – „мужчина“. Вэсоко в ненецком обиходе ассоциируется с человеком, имеющим мудрость, опыт, т.е. стоящим на пороге старости. Его нельзя назвать старым, но не назовешь и молодым. Ко второй группе относятся Ерв. Ерв – сила, энергия, благополучие; яозяин, начальник, главные движущиеся силы в природе. К ним как хранителям и

⁶² Морозов Ю., автор составитель, Ямал, грань веков и тысячелетий, „Артвил“, Русская коллекция, Санкт–Петербург 2000, стр.137

⁶³ Морозов Ю., автор составитель, Ямал, грань веков и тысячелетий, „Артвил“, Русская коллекция, Санкт–Петербург 2000, стр. 138

защитникам природы обращались Ненцы в период промысла и т.д. Одни из них отождествлялись с родовыми и семейными божествами, другие – с духами–предками. Об этом говорят легенды о духе–покровителе Сэр Ири, Илебям пэртя. Третьей группой являются Хехе. Хехе связаны с домашним очагом, с семейной трапезой, деревьями, священными местами и т.д. Деятельность Хехе многогранна, они могут обеспечивать благополучие людей, ограждать их от болезней, посылать потомство и т.д. К ним обращались за помощью в связи с родами, обрядом инициации, бракосочетанием, смертью.⁶⁴

Jak jsem se již zmínil, existuje celá řada míst, která jsou svatá. Nejčastěji

ФОТО⁶⁵

jsou to něčím výjimečná místa v přírodě. Celkově bychom je mohli velmi zjednodušeně, rozdělit na dvě kategorie. Na svatá místa, kde je nějaký duch hospodář, či která jsou případně „zasvěcena“ některému z významných bohů a

⁶⁴ Лар Л.А.: Культурные памятники Ямала Хэбидя я, Изд–во Института проблем освоения Севера СО РАН, Тюмень, 2003, стр. 16

⁶⁵ Святё мёсто; Фото: Мурашко О.: Свјащэныя мёста арктики – значэныя охраны, АКМNSS i DV RF, Москва, 2004

na něnecké hřbitovy, které se nazývají „*chalmery*“. I na „*chalmerech*“ jsou ale také duši. Možná bychom tedy „*chalmery*“ mohli vydělit jako svatá místa. Jako místa, na která se pohřbívá, díky čemuž získávají svou posvátnost, nebo čímž se jejich posvátnost do jisté míry umocňuje. V praxi někdy bývají tato místa dělena na tři kategorie: svatá místa v tundře, obětiště a hřbitovy. Takové označování je však také problematické, neboť i hřbitov je v učitým smyslu svatý a i místa se svými duchy i něnecké hřbitovy jsou vlastně obětiště.

FOTO⁶⁶

V praxi jsou dva druhy obětí: nekrvavé a krvavé. Nekrvavá oběť může mít například formu uvázání pruhu látky na svatý strom. Za svatý strom Něnci považují modřín. Jelikož v tundře se modřín běžně nevyskytuje, byl někdy převážen suchý na „*nartách*“ až na svaté místo, kde byl všelijak zdoben a také obkládán idoly „*sjaede*“. Za vhodné předměty pro ukrašlení tohoto stromu byly považovány například kusy látek, kůže, rohy nebo celé zvířecí lebky. Další možností obětiny, bylo například přiložení mince. Jako krvavá oběť býval a stále i je používán sob. V některých případech mohl být obětinou i pes. Pes mohl být obětinou, pokud cílem ovlivnění byl některý ze zlých duchů. Nicméně jako oběť

⁶⁶ Svaté místo; Foto: Lar L.A.: Kul'tovye pamjatniki Jamala Chebidja ja., IPOS SO RAN, Tjumeň 2003

mohl být přislíben i člověk. Člověk býval přislibován duchu vody, který se nazývá „Id erv“, a to před začátkem velkých rybolovů.

„Как воспоминание о далеком прошлом, на Ямале сохранились предания о человеческих жертвоприношениях хозяину воды. Перед началом рыбной ловли старший в группе обращался к духу с просьбой дать хороший промысел и обещал в уплату человеческую жизнь. И если во время лова в воду падал кто-либо, его не спасали, считая жертвой духу.“⁶⁷

To, že osoby, které upadnou do vody, Něnci nezachraňují a dokonce se o to ani nepokouší je do současné doby velmi živé a reálné. Je to spojeno s představami Něnců o tom, že to co upadne do vody, v tomto okamžiku již patří duchu vody a zpět do tohoto světa se již vracet nemá. Toto „pravidlo“ se rozprostírá i na lidi.

„Едем мы из Ныды в Нумги на мотолодке, я сижу рулевым. Двое молодых Ненцев были слишком выпивши. Один сидел спокойно, а второй все пытался сесть на другое место. Его соседи одергивали и говорили: „Сиди спокойно, а то вывалишься из лодки“. Он сделал вид, что успокоился а потом встал и не успел в лодке сделать и двух шагов, как споткнулся и упал в воду. Я кричу: „Хватайте его“, – но никто не предпринял попытки к спасению. Пока я разворачивал лодку, чтобы самому его схватить, он помахал одной рукой и пошел на дно.“⁶⁸

„Ненцы никогда не спасают тонущего. Я спрашивал у оленеводов-ненцев „Почему?“ Ответ был короткий – вера такая.“⁶⁹

Podobné historie nejsou na dalekém severu žádnou vzácností a dozvíte se jich poměrně velmi mnoho.

⁶⁷ Морозов Ю., Ямал, грань веков и тысячелетий, „Артвил“, Русская коллекция, Санкт-Петербург 2000, стр. 135

⁶⁸ Мухачев А.Д.: Путешествие в мир оленеводов., Новосибирск, 2001, стр. 60

⁶⁹ Мухачев А.Д.: Путешествие в мир оленеводов., Новосибирск, 2001, стр. 60

Ale jak tedy vypadá ono svaté místo. Velmi zajímavý a detailní popis například uvádí biolog Žitkov. Popis se týká velkého svatého místa, které se jmenuje „*Jaumal che*“:

*„Это длинный ряд сядзев, обложенных черепами жертвенных оленей, обвязанных обрывками шкур, сукна... Деревянные идолы (сяздеи) сгруппированы в семь отдельных куч, стоячих вытянутым рядом в нескольких шагах расстояния одна от другой. Несколько идолов стоят, кроме того, отдельно по одному и по два. Деревянные идолы здесь или самоедского типа в виде коротких обрубков древесного ствола со стесанной наверху головой и грубыми насечками на месте глаз, носа и рта; или в виде длинных и тонких обтесанных палок, покрытых группами зарубок по семи в каждой группе. Но кроме этих обыкновенных изображений тут находились также две или три фигурки человека, гораздо тщательнее вырезанные из дерева, и несколько деревянных изображений птиц (гагар). В середину каждой кучи, как это обычно и на других жертвенных местах Ямала, вставлена сухая лиственница – священное дерево самоедов“.*⁷⁰

V průběhu některých pozdějších výzkumů svatého místa „*Jaumal che*“ byly také mimo jiné spočítány lebky medvědů, které sem byly po generace přinášeny jako obětiny. Jejich počet téměř dosáhl dvou set. Podobných míst, ve většině případů ale o něco menších, je pocelé tundře rozese to velké množství. L. A. Lar, který se těmito místy zabývá, ve své knize popisuje 90 svatých míst. V průběhu let 2001-2002 byl organizován projekt, jehož cílem bylo zaznamenat svatá místa v JANA O do mapy a popsat je. V průběhu projektu, bylo pouze v Tazovském rajónu zaznamenáno 263 svatých míst. Do těchto čísel jsou započítány také něnecké hřbitovy „*chal´mery*“. „*Chal´mery*“ se rozkládaly na letních pastvinách a byly ponejvíce rodové. Na tomto místě považuji za nezbytné popsat něnecký názor na život, smrt a posmrtný život, neboť od těchto

⁷⁰ Мухачев А.Д.: Путешествие в мир оленеводов., Новосибирск, 2001, стр. 60

názorů se zcela pochopitelně odvíjí i pohřební obřad a vše co je s ním spjato. Jaká je tedy podstata člověka podle Něnců:

„Ненецкие религиозные представления о сущности человека принято связывать с понятием „душа“. Однако у Ненцев нет специального термина, соответствующего этому термину“⁷¹.

Podle základních představ je s živým světem člověka spojeno dýchání „ind“, které je identifikátorem živosti. Další podstatné, určující věci života jsou srdce „sej“, krev „chem“ a rozum „i“. Velký význam udělují lidskému stínu, který se nazývá „sidjang“, a který má klíčový význam. Bylo mi vysvětleno, že „sidjang“ v podstatě znamená něco jako dvojník a je chápán jako určitý druh přízraku, jež je stále s živým člověkem. Přízrak, jež ho sice „nepronásleduje“, ale který je stále s ním.

„По представлению ненцев, человек состоит из тела „хгая“, дыхания „инд“ и тени „синдриянг“. Получается, что речь идет о двух душах а именно тени „синдриянг“ и дыхании „инд“. Но дыхание и тень у них сливаются в одном понятии о душе, духе человека. „Дыхание“ употребляется для обозначения жизни, души, тогда как тень представляется образом духа предка. Для ненцев, как и для многих других народов, мир полон призрачных образов–духов умерших, которые невидимо бродят между родственниками.“⁷²

Po smrti člověka, jež je určena tím, že člověk nedýchá, opouští přízrak člověka a odchází do záhrobního světa, jež se nachází v podzemí. V tomto druhém světě se setkává se svými příbuznými, kteří umřeli před ním. Stejně tak se v tomto světě nacházejí i všechna zvířata. Tento svět se od „našeho“ nijak neodlišuje, tedy kromě jednoho detailu. Je zde vše opačně. V „našem“ světě si Něnci sedají na „narty“ z levé strany, v záhrobním světě z pravé. Den je zde

⁷¹ Морозов Ю., Ямал, грань веков и тысячелетий, „Артвил“, Русская коллекция, Санкт–Петербург 2000, стр. 138

⁷² Лар Л.А.: Культурные памятники Ямала Хэбидя я, Изд–во Института проблем освоения Севера СО РАН, Тюмень, 2003

nocí a noc dnem. Tak je tomu v tomto světě se vším. V tomto světě mrtvý, tedy konkrétněji jeho dvojník, který je však jakousi součástí člověka, žije dále. Jeho pobyt je zde naplněn stejnými činnostmi jako v „našem“ světě. Tento svět pro něj ale není světem konečným. Prožije zde totiž pouze stejnou dobu, jakou prožil v „našem“ světě. Po uplynutí této doby opět umírá a mění se v brouka. Před tím, než se změní v brouka, může být mrtvý, konkrétně tedy přízrak-stín, velice nebezpečný živým. Je tedy nezbytné mít své „mrtvé“ dobře „nakloněné“, čehož je v první řadě možno dosáhnout správně vykonaným pohřebním obřadem. Správně vykonané rituály mohou eliminovat nebezpečí a poskytnout

FOTO⁷³

„živým“ určitou jistotu. Čím by ale mohl být „mrtvý“ nebezpečný. Něnci vyprávějí, že přízrak má dostatek moci k tomu, aby se dokonce mohl volně pohybovat po „naší“, ještě „živé“ zemi. A, že má také dostatek moci na to, aby unášel jiné dvojníky-přízraky dosud „živých“ lidí, čímž by mohl způsobit celou řadu dalších smrtí. Je tedy nanejvýš radno vykonat vše tak, jak se má.

Pohřeb probíhal téměř vždy následující den po úmrtí. Poslední noc byl „mrtvý“ ve svém „čumu“, ve kterém celou noc plál oheň. „Mrtvý“ býval

⁷³ „Chalmer“; Foto: Лар Л.А.: Культурные памятники Ямала Хэбидя я, Изд-во Института проблем освоения Севера СО РАН, Тюмень, 2003

vynesen z „čumu“, avšak nikoli vchodem, ale boční stranou, kde se nadzvedla sobí kůže nebo letní plachta. Zůstal oblečen ve stejném oděvu ve kterém zemřel, ale byl navíc zabalen do kusu látky a pečlivě převázán řemínky. Na velké, nákladní „narty“ se umístila dřevěná bedna, do které byl položen tváří směrem k zemi a v této bedně byly také umístěny jeho osobní předměty. V jiných případech se uvádí, že po cestě na „chalmer“ byly jeho věci i dřevo připravené na stavbu bedny-rakve na jiných „nartách“. Dříve než se k mrtvému položily jeho předměty, byly poničeny. V záhrobním světě se totiž podle Něnců používají jinak, a proto se k tomu musí již dopředu připravit. Jeho sobi byli zapřaženi k jeho „nartám“ a všichni se vydali na cestu na rodový hřbitov. Tam vyložili dřevěnou bednu s „mrtvým“ a řemínky kterými byl převázán rozřezali, stejně tak částečně nařezali i jeho oděv. Důvodem k tomuto počínání bylo umožnit „mrtvému“ co nejjednodušší přechod do jiného světa. Jeho sobi byli obětováni, aby se vydali na cestu za svým pánem. Sobi zde byli někdy pojídáni, ať již v syrovém nebo vařeném stavu; někdy bývali ponecháni plně mrtvému. Jeho „narty“ zde převrátili sanicemi vzhůru. Na bednu s „mrtvým“ upevňovali zvoneček, který měl odpuzovat zlé duchy, ale později býval využíván i v průběhu jiných obřadů, kdy byl s jeho pomocí „mrtvý“ přivoláván. Cesta zpět z „chalmeru“ musela vést po jiné trase než cesta tam. Po návratu vše bývalo očišťováno s pomocí kouře, který má podle Něnců magickou očišťující moc. Očistění byli lidé, „narty“, sobi, prostě vše. Také „čum“ byl postaven znovu a na jiném místě. V případě, že člověk zemřel daleko od svého rodového „chalmeru“, mohl být ještě v průběhu celé zimy vozen kočující rodinou. Na „chalmer“ byl pak přivezen až následující jaro a teprve poté pohřben. Na cizích „chalmerech“ nemohl být nebožtík pohřben.

„Даже если человек умер далеко от своих родовых мест, то по его желанию родственники должны похоронить его на родовом кладбище. По поверьям ненцев, нельзя было хоронить родственника на чужом кладбище, иначе душа умершего всегда будет мучить живых, пока не найдет покоя

на своем родовом кладбище. По этому в течение зимы тело умершего возят в специальной нарте пока не достигнут родовых земель.⁷⁴

Hrob, tedy dřevěná bedna zásadně nikdy nebývala opravována, neboť by to byl zásah do záhrobního světa. A libovolně zasahovat do jiného světa? Ne, to podle Něnců nikdy není radno dělat. Pokud tedy není zbytí.

Také na „*chalmerech*“ se umisťují lebky obětovaných sobů. Některé obřady probíhaly i po uplynutí delší doby po pohřbu. Přibližně v rozmezí sedmi až deseti let po pohřbu, byla zhotovována figurka „*ngytarma*“, jež znázorňovala

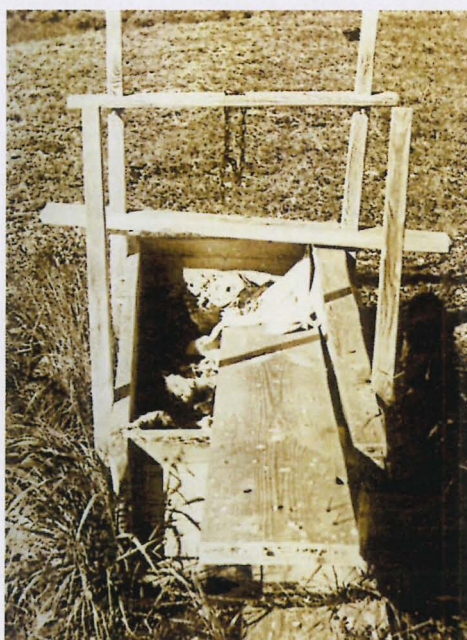

FOTO 75

mrtvého a tuto figurku následně rodina přechovává až dokonce po několik generací. V jarním období také probíhá oslava mrtvých. Na „*chalmer*“ se sjíždějí příbuzní, obětovávají se sobi a po pauze, ve které jsou tito sobi k dispozici mrtvým se konzumují. Mrtví jsou přivoláváni pomocí zvonečků umístěných na hrobech. A proč jsou mrtví pohřbívání na povrchu země? Podle

⁷⁴ Лар Л.А.: Культурные памятники Ямала Хэбидя я, Изд-во Института проблем освоения Севера СО РАН, Тюмень, 2003, стр. 65

⁷⁵ Hrob; Foto: Morozov J.: Jamal, graň věkov i tysjačiletij, „Artvil“, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg 2000

Něnců není možné mrtvé pohřbívat v zemi, neboť je to místo, kde vládnu zlé „Ngoovi“ síly.

„По нашим сведениям, основными причинами такого способа погребения являются религиозные представления о потустороннем мире. По фольклорным данным, все, что связано с человеческой деятельностью, в том числе и мир мертвых, находится на поверхности земли. Нельзя хоронить человека под землю, там живут темные и злые силы Нга, духи болезней, которые охотятся за душами людей. Поймав душу человека эти силы направляют ее против живых людей и появляются утопленники, самоубийцы сумашедшие – это работа злых духов укравших душу человека.“⁷⁶

Pohřbívání do země v oblastech věčně zmrzlé půdy by ale stejně bylo poměrně dosti náročné.

Jedním z něneckých kultů byl také kult slunce. Slunce hrálo, a stále hraje důležitou roli, i když podle některých informací v dnešní době kult slunce spíše ustoupil do pozadí. Tento kult je spojen s podmínkami za polárním kruhem, polární nocí a dnem. Slunce se něnecky řekne „*chaer*“ a objevuje se v lednu. Součástí kultu slunce, které ztotožňuje světlo a život, jsou zcela pochopitelně i nezbytné rituální svátky. Jedním z těchto svátků byl svátek setkání se sluncem. Jeden z popisů tohoto rituálu je z šedesátých let:

„У святой нарты, где хранились культовые изделия, был забит олень белой масти. Тем самым небесному светилу был отправлен дух животного со словами благодарности. Около разделанной туши животного были разложены культовые божества, с тем, чтобы и они приняли участие в празднике в честь появления солнца. Старейшина вырезал из снега круг и, обмакнув явост от шкуры оленя в кровь, сделал пометы на круге. После этого круг был поставлен на священной нарте. Затем кровью были

⁷⁶ Лар Л.А.: Культные памятники Ямала Хэбидя я, Изд-во Института проблем освоения Севера СО РАН, Тюмень, 2003, стр. 65

*помазаны все культовые изображения. Следующее действие – употребление сырого мяса жертвенного оленя. Всем присутствующим досталось по лакомому кусочку – печен, почки, мозг. Пол-оленя было съедено сырым, остальное мясо сварили. Было воздано должное и божеству – хранителю оленей – лэтамба-де: были произнесены слова благодарности и веры, преподнесено угощение в виде мясного бульона. В заключение отец бригадира, старейшина становища исполнил сказание-плач – ярабц. Все были рады и довольны.*⁷⁷

Již jsme se zmiňovali o krvavých i nekrvavých obřadech a o tom, že nejčastější obětinou byl sob. Zde bych alespoň na několika řádcích popsal jeden ze způsobů jakým býval sob obětován. Když byl sob přiveden na místo určené k obětování, byl nejprve pevně sevřen a poté začalo samotné zabíjení. Sob byl škrcen, jen s největšími obtížemi ještě ztěžka dýchal a teprve v posledním okamžiku, kdy hrozilo, že zemře uškrcením, byl zabit ranou nožem vedenou do srdce. Toto je zřejmě pouze jedna z variant obětování a nevylučuji i jiné metody. Po obětování bylo zvíře pojídáno, velmi často syrové. Pochoutkou byli játra, ledviny a mozek. Tyto části byly pojídány také syrové. Krev se pila ještě teplá.

I u Něnců existuje celá řada zvířat, která jsou z nejrůznějších důvodů považována za „svatá“. Ke kterým zvířatům mají tedy Něnci zvláštní vztah a jak se tento vztah projevuje nebo je objasňován v ústní tradici? Obzvláštní vztah mají například k medvědovi, rosomákovi, vráně, lišce, štice a jiným zvířatům. Lední medvěd je něnecky „*Ser Vark*“ a medvěd hnědý je „*Paridenja Vark*“. Medvěda je nebezpečné být i jen nazvat slovem „medvěd“ nebo toto slovo vůbec vyslovit. Proto se tomu původní obyvatelstvo vyhýbá, jak jen je to možné. Slovo medvěd se tedy nevyslovovalo, ale zaměňovalo se jinými názvy nebo o něm hovořili například jako o „staříkovi z podzemí v tmavém kožichu“. Jiná slova, která se používala k nazvání medvěda byla „*irij*“, nebo „*pedarej*“. Ledního medvěda nazývají „*ser*“ nebo také „*irij*“. Bázeň z medvěda byla u

⁷⁷ Мухачев А.Д.: Путешествие в мир оленеводов., Новосибирск, 2001, стр.64

Něnců, ostatně jako u většiny sibiřských národů velmi silně rozvinuta. Lední medvěd je například podle jednoho z něneckých názorů jízdním zvířetem ducha daleké ledové země. Jeho kožešiny, která se považuje za svatou, se žena nesmí dotknout. Jeho lebka se v případě ulovení musela dát na svaté místo. Před tím, než medvěda lovec střílel, lovec sám sobě, ale i vlastně medvědovi namloval-vyprávěl, že medvěd přichází sám, a to přímo z důvodu, že střelen být chce, a že vlastně sám chce být obětován. Lovec tedy podle této své řeči pouze jaksi vykonával vůli samotného medvěda. To, že lovec medvěda zastřelil, se také nesmělo vyslovit nahlas a lovec to ostatním pouze naznačil tím, že vydal několik zvuků napodobujících medvědí zamručení. Jakkoli se Něnci snažili vyvarovat tomu, aby medvěda urazili, neboť medvěd by si je pak našel. Příprava mrtvého medvěda také podléhala řadě rituálních postupů. Pokud s mrtvým medvědem například nakládaly ženy, museli se zamaskovat, aby je medvěd nepoznal. Kosti medvěda se buďto zakopali, nebo házeli do vody, aby se nemohli dostat ke psům. Některé předměty vytvořené z částí medvěda mají podle Něnců velkou moc. Například medvědí zub „*tibjako*“ je prý mocný amulet, který člověka brání před různými nemocemi, ale i nepřáteli. „*Tibjako*“ prý také může pozitivně ovlivňovat úspěch. Duchu medvěda obětovali Něnci soba, aby potom lovce nezabil. Medvěd bývá zobrazován zřídka a většina těchto případů se týká šamanů, kteří mají větší moc než běžný člověk.

Významným ptákem byla vrána a je spjata s šamany. Figurku vrány vždy tvořil šaman a umístí oval ji na vyvýšená místa, například na vysoké sopky. Podle legend vránu stvořil „*Nga*“, který záviděl Numovi to, že má celou řadu ptáků a vránu pak mimo jiné také stvořil proto, aby mu nosila čerstvé informace ze světa lidí. Protože byla vrána stvořena v temnotě podzemního světa, má černou barvu. Po stvoření vrány, a poté co jí „*Nga*“ vdechl život ji naučil čarovat. Jak se ukázalo, vrána byla inteligentní a všemu se velmi rychle naučila. Když naučil „*Nga*“ vránu čarovat, poslal ji do světa. A vrána se ve světě stala pomocníkem šamanů.

Dalším posvátným ptákem je potápka. Potápka je podle Něnců vlastně člověk, kterého „Num“ změnil a vyslal k oceánu, aby se do něj potopil a vynesl kousek jílu, ze kterého by potom „Num“ mohl stvořit ostatní zem. Zem v těchto časech ještě nebyla, byl pouze oceán a „Numovi“ se příliš nechtělo potápět se samotnému. K tomuto úkolu tedy vyslal člověka-potápku. Po stvoření země z přineseného jílu si šel „Num“ odpočinout a potápku zapoměl přeměnit zpět v člověka. Od těch dob potápka trpce pláče.

Štiku stvořil „Nga“. Štika měla obrovské, podle něneckých vyprávění téměř monstrózní rozměry a záhy snědla téměř všechny ryby. Lidé potom téměř neměli co jíst. „Num“ dal štiku nejdříve střílet a pak ji zmenšil do současných rozměrů. Něnci mají ke štice velmi zajímavý vztah. Mohou vám například říci, že dnes nemají ryby, ale mají štiku. Ženy štiku vůbec jíst nemohou. Zajímavý vztah mají Něnci také k pavoukům. Pavouky stvořil také „Nga“, a to proto, aby spletli sítě a do nich mu nalovili lidi. „Nga“ byl podle něneckých legend v tento moment velmi vyhladovělý. Sítě měli pavouci, podle instrukcí „Nga“, splétat z vlasů, které byly k nalezení na hřbitovech. Pavouci se rychle dali do díla a do jejich sítí se již brzy začali chytat lidé i sobi. „Nga“ začal velmi tloustnout a pavouci také. Když se po nějaké době „Num“ šel podívat na to, co se na zemi děje, našel lidi téměř vyhubené (tedy vychytané) a pavouky naopak přemnožené. Rozlobil se a pavouky zmenšil do současných rozměrů. Z těchto důvodů Něnci své vlasy pálí v ohni a pavouky nezabíjejí, aby je „Num“ zase nezvětšil.

Některá zvířata bývala často znázorňována ve formě figurek, které byly používány s cílem naklonit si duchy na svoji stranu.

Zajímavá otázka také je, jakým způsobem reagovali Něnci na vlivy křesťanství a jakým způsobem se křesťanství odrazilo v jejich světě? V podstatě se v naprosté většině případů pouze rozšířil panteon bohů o některé křesťanské svaté. *„С приходом русских.....Николай Чудотворец – Микола Мутратна. В мифах он предстаёт как помощник Нума. Ему приписывается оказание помощи ненцам в дни несчастий; помогает он в оленеводстве, охоте,*

*рыболовстве.*⁷⁸ Tato postava vešla do Něneckého povědomí jako pomocník Numa. Podle některých legend bylo „odeslání“ „Nga“ do podzemí právě jeho iniciativou.

Jedním z dalších Něneckých názorů na svět a na jeho chod je, že svět se rozkládá na hřbetě velkého černého psa, který plave oceánem a podle toho, jak se otáčí se mění den a noc.

Současnost ve vztahu k Něncům a jiným Původním malým národům Severu - legislativní normy a projekty na podporu těchto národů.

Roku 1989 byla podepsána Mezinárodní konvence 169 MOT *«О коренных и ведущих племенной образ жизни народах независимых стран».*⁷⁹ V letech 1990 a 1991 začala vznikat celá řada organizací zabývajících se situací Původních národů. Byli to např.: Poslanecké shromáždění malých národů Severu, Sibíře a Dálného východu, Asociace malých národů Severu, Sibíře a Dálného východu, Mezinárodní liga malých národů a etnických skupin. Všechny tyto organizace vznikaly v Moskvě, pod ochranou rukou státu.

*«Все эти организации возникали в Москве, под покровительством высшей государственной власти, и проводили свои учредительные съезды в Кремле»*⁸⁰

Ze zákonných aktů, které mají v této oblasti velký vliv bychom mohli jmenovat zejména: Výnos Prezidenta RF *«О неотложных мерах по защите мест проживания и хозяйственной деятельности малочисленных народов Севера»*⁸¹ z roku 1992, týkající se vymezení teritorií tradičního využívání přírodních zdrojů ze strany těchto národů.

⁷⁸ Лар Л.А.: Мифы и предания Ямала, Рассказал Вануйто Хобко, Издательство Института проблем освоения Севера СО РАН, Тюмень, 2000, стр. 13

⁷⁹ „О původních národech vedoucích tradiční způsob života v nezávislých zemích“

⁸⁰ Мурашко, О: Современное содержание понятия «народы Севера» www.raipon.ru

⁸¹ „О неоткладных кроcích на ochranu míst života a hospodářské činnosti malých národů severu“

Velký význam je rovněž přičítán třem významným federálním zákonům. Je to zákon *«О гарантиях прав коренных малочисленных народов РФ»*⁸² přijatý Státní dumou 16. dubna 1999 a Radou federace potvrzen 22. dubna 1999, kde se v první hlavě terminologicky vymezují základní pojmy, které se s těmito národy v současnosti váží. Je to zejména základní pojem „Původní malé národy Ruské Federace“, v zákonu dále figurující jako „malé národy“, „Tradiční způsob života malých národů“, „Tradiční prostředí života malých národů“, „Komunity a jiné formy vlastního řízení“ a „Zplnomocnění představitelů malých národů“. Druhým je zákon *«Об общих принципах организации общин коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока РФ»*⁸³

A třetím: *«О территориях традиционного природопользования коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока РФ»*.⁸⁴

Celkově se jedná o poměrně bouřlivé období přechodu a formování tržní ekonomiky, které se ve svých počátcích projevovalo sociální a ekonomickou krizí ve společnosti. Tyto okolnosti se pochopitelně promítly i do života těchto malých národů. Musíme však zmínit i jistou jejich nepřizpůsobivost k těmto změnám. Organizace hájící zájmy těchto národů jako problémy často uvádějí: malé příjmy, zmenšující se počet příslušníků těchto národů, alkoholismus a celou řadu dalších problémů.

Současnost a praxe v Jamalo-Něneckém autonomním okruhu.

V Jamalo-Něneckém autonomním okruhu z Původních malých národů žijí Něnci, Chantové a Selkupové. Něnců je v RF je 34,2 tisíc a z tohoto počtu jich

⁸² „О за́рукáч прáв пúвóднóч малóчóслóнных нáродóв РФ“ - Федерáльный зáкон от 30 апреля 1999 г. №82 - Ф3

⁸³ „О зáклáдных прóнципах оргáнизáце комóнит пúвóднóч малóчóслóнных нáродóв Северá, Сибíре á Дáльного вóчóду РФ“ – Федерáльный зáкон от 20 июля 2000 г. № 104 - Ф3

⁸⁴ „О терóторíях трáдиционного вóуэчóвáнóя прúроднóч здрóжó пúвóднóч малóчóслóнных нáродóв Северá, Сибíре á Дáльного вóчóду РФ“ - Федерáльный зáкон от 7 мая 2001 г. N 49 - Ф3

AO⁸⁵ žije 22,9 tisíc. Chantů je v RF je 22,3 tisíc, v AO jich žije 7,2 tisíc. Selkupů žije v RF 3,5 tisíc a z tohoto počtu jich v tomto AO žije 1,5 tisíc. Počet kočujícího obyvatelstva v JANA O⁸⁶ dosahuje 36,1% z celkového počtu původních malých národů severu v okruhu. Přibližně se tedy jedná asi o 13 tisíc obyvatel.⁸⁷

Rozvojové programy.

Jak jsem již zmínil, rozvoj a život těchto národů je do určité míry ovlivňován zákony, které ho určitým způsobem vymezují. Mohli by jsme říci, že se jedná zákony a vyhlášky na dvou základních úrovních: na úrovni federální a na úrovni jednotlivých subjektů Ruské federace, tedy v jednotlivých republikách, krajích, oblastech a autonomních okruzích. Na úrovni JANA O je to řada zákonů, vyhlášek a nařízení a jiných dokumentů. Za jeden z nejdůležitějších: *„Konceptce rozvoje Původních malých národů Severu v JANA O“*⁸⁸ a *„Okružní cílový program „Kultura, jazyk, tradiční způsob života původních malých národů Severu JANA O na období 2003 - 2007“*.⁸⁹

„Konceptce rozvoje Původních malých národů Severu v JANA O“.

Konceptce vymezuje soubor principů a priorit zaměřených na zabezpečení sociálně – ekonomického a kulturního rozvoje Původních malých národů Severu

⁸⁵ AO – autonomní okruh

⁸⁶ JANA O – Jamalo-Něnecký autonomní okruh

⁸⁷ zdrojem informace o počtu původních obyvatel je: «Концепция развития Коренных малочисленных народов Севера в Ямало-Ненецком автономном округе» Утверждена постановлением Государственной думы Ямало-Ненецкого автономного округа от 23 февраля 2000 г.

⁸⁸ «Концепция развития Коренных малочисленных народов Севера в Ямало-Ненецком автономном округе» Утверждена постановлением Государственной думы Ямало-Ненецкого автономного округа от 23 февраля 2000 г.

⁸⁹ Okružная целевая программа «Культура, язык, традиционный образ жизни Коренных малочисленных народов Севера Ямало-Ненецкого автономного округ на 2003 – 2005 годы» Утверждена постановлением губернатора ЯНА O от 13 сентября 2002 г.

v autonomním okruhu. Zabývá se ochranou původního prostředí a tradičního způsobu jejich života (pasevectví sobů, rybolov, lov).

Nelze přehlédnout, že tato koncepce je kromě Něnců, Chantů a Selkupů rozšířena a vztahuje se také na Komi – Zyrjany, kteří sice nepatří do seznamu Původních malých národů Severu, Sibiře a Dálného východu, ale jsou v okruhu menšinou, zabývající se převážně tradičním způsobem života.

«Положения настоящей концепции распространяются на коми – зырян, проживающих в Ямало – Ненецком автономном округе, основная часть которых ведет традиционный образ жизни и занимается традиционным хозяйствованием и промыслами»⁹⁰

«В округе 5746 чел. коми – зырян, корни которых связаны с ведением традиционного хозяйствования».⁹¹

Celkově pak tato koncepce stojí na základě Federálního zákona „*O garancích práv Původních malých národů Ruské federace*“ a pochopitelně také konstituci Ruské Federace. Jako tradiční způsoby hospodářské činnosti *koncepce* vyjmenovává pasevectví sobů, rybolov, lovectví, pěstování kožešinových zvířat, výrobu národních oděvů, *čumů* (tradiční příbytek), jejich vybavení a dále výrobu prostředků místního transportu: *narty* (saně, které se zapřahají za sobi a jejich kompletní vybavení). Koncepce se rovněž zabývá efektivním využitím půdy v okruhu, hovoří o problémech zaměstnanosti, vzdělávání a zdravotnictví. Cíle této koncepce mají být zabezpečeny pomocí orgánů státní moci a orgánů místní samosprávy okruhu za pomoci systému organizačních, právních a politických kroků. Podstatným také je, že v realizaci by měl být kladen důraz na vědeckovýzkumnou analýzu a prognózu dalšího rozvoje a také na veřejné mínění, které týkající se její realizace a cílů. Jako na

⁹⁰ «Концепция развития Кореных малочисленных народов Севера в Ямало-Ненецком автономном округе» Утверждена постановлением Государственной думы Ямало-Ненецкого автономного округа от 23 февраля 2000 г.

⁹¹ «Концепция развития Кореных малочисленных народов Севера в Ямало-Ненецком автономном округе» Утверждена постановлением Государственной думы Ямало-Ненецкого автономного округа от 23 февраля 2000 г.

významnou sílu pro uskutečnění cílů koncepce je kladen také důraz na občanská hnutí a organizace Původních malých národů Severu.

«Коренные малочисленные народы Севера в автономном округе должны принимать прямое участие в управлении всеми процессами, происходящими на территории их традиционного проживания и хозяйствования, получать часть платежей за эксплуатацию недр на территории их традиционного проживания и хозяйствования»⁹²

«последовательного взаимодействия органов государственной власти автономного округа органов местного самоуправления, общественной организации «Ямал – потомкам!» в реализации экономической, финансовой, социальной, культурной и национальной политики.»⁹³

Jako základní principy Koncepce rozvoje Původních malých národů v autonomním okruhu se uvádí: zákaz omezování práv Původních malých národů na sociálním, rasovém, národnostním, jazykovém a náboženském základě. Zabývá se právem každého občana samostatně a bez nátlaku vymezit svou národnostní sounáležitost. Jedním z principů je i zabezpečení státní podpory pro tradiční hospodářská odvětví, která podporují etnický rozvoj a vytvoření vhodných podmínek zabezpečujících důstojnou úroveň a kvalitu života. Zabývá se také otázkami volného přístupu k informacím pro Původní malé národy, podporou rozvoje kultur a jazyků Původních malých národů a v neposlední řadě také například včasným a smírným řešením sporů a konfliktů.

Cílem koncepce je vytvořit podmínky pro zachování tradičního způsobu života a etnokulturní rozvoj v tradičním prostředí Původních malých národů. Zabezpečení maximálně příznivých sociálních, ekonomických a politických

⁹² «Концепция развития Коренных малочисленных народов Севера в Ямало-Ненецком автономном округе» Утверждена постановлением Государственной думы Ямало-Ненецкого автономного округа от 23 февраля 2000 г.

⁹³ «Концепция развития Коренных малочисленных народов Севера в Ямало-Ненецком автономном округе» Утверждена постановлением Государственной думы Ямало-Ненецкого автономного округа от 23 февраля 2000 г.

garancí. Cílem se podle koncepce také jeví systematizace zákonných a jiných normativních aktů týkajících se rozvoje Původních malých národů Severu v autonomním okruhu. Také je jasně viditelná snaha o přímé zapojení těchto národů do sociokulturních procesů, které se v okruhu odehrávají a to na všech úrovních. Zajímavá je část týkající se půdy, kde se hovoří o tom, že regulace půdních vztahů se na teritoriích AO musí odvíjet s ohledem na specifičnost jejího praktického využití původními národy. Cílem je vytvoření zvláštních finančních, materiálních, organizačních a jiných podmínek pro zachování jazyka, kultury, tradic a obyčejů. V koncepci jsou její cíle rozděleny na čtyři základní bloky a to na politicko – právní sféru, sociálně - ekonomickou sféru, na duchovní sféru a na oblast vnějších vztahů.

Politicko – právní sféra: hovoří se zejména o garanci účasti původních národů v řízení na všech úrovních zákonodárné a výkonné moci a zabezpečení svébytného sociálně – ekonomického a kulturního rozvoje, o ochraně původního prostředí života těchto národů a tradičního způsobu života a hospodaření. Jde o mechanismy, které by původním národům umožňovaly mít vliv na rozhodování o dané problematice. Podstatný je také stálý rozvoj vztahů se sousedními subjekty RF, kde žijí příbuzné původní malé národy severu. A pokračuje výzkumem rozvoje různých jevů, které mají vliv na různé faktory týkající se života těchto národů. Jsou také uvedeny projekty zákonů, které jsou považovány za nezbytné pro další rozpracování.

Sociálně – ekonomická sféra: v zásadě se jedná o rozpracování programů ekonomického rozvoje, který je zaměřen na rozvoj bodů, o kterých jsem se již zmiňoval výše. Z programů to například jsou programy na zachování chovu sobů, program týkající se rybolovu a další. Jedním z dalších plánovaných kroků o kterých koncepce hovoří, je obnovování a rozvoj severních obchodních stanic (tzv. *faktorií*), které by měly být kvalitně vybaveny a zásobovány. Pokračuje plány týkajícími se rozvoje zemědělského hospodářství. Hovoří se také o možnostech kvót pracovních míst pro Původní národy. Také sem například, ale

spadají také programy jako je „*Program pro přípravu a rekvalifikaci kádrů z Původních národů Severu*“ .

Duchovní sféra: tato část je jednak zaměřena na zachování a rozvoj historicko – kulturního dědictví, týkající se i materiálních i duchovních komponentů. Propagaci hodnot tradičního způsobu života ve své vážnosti. Do tohoto samozřejmě patří celá řada potřebných kroků, které zde jsou rozváděny. Např. zabezpečení podmínek pro zachování ústních i písemných jazyků, tradic a folklorních zvyklostí, vytvoření podmínek pro rozvoj rodného jazyka vydáváním nejrůznějších učebnic, metodických pomůcek, slovníků. Dále rozvoj internátů rodinného typu jako, podle tohoto konceptu, optimálního spojení školního vzdělávání a elementů tradičního způsobu života a tradiční rodiny. Uvážlivý vztah je k tradičním vírám. Také zavádění školních předmětů týkajících se tradičního hospodářství jako např. chov sobů, rybářství, lovectví. Můžeme ale mimo jiné najít části, které jsou věnované rozvoji kulturních center, knihoven atd.

Oblast vnějších vztahů: tato oblast je v koncepci vymezena jako oblast spolupráce a uzavírání smluv s ostatními subjekty RF, týkajících nejrůznějších sfér a to od oblastí vzdělávání, až po např. zesílení sociálně ekonomických vztahů.

„Okružní cílový program „Kultura, jazyk, tradiční způsob života Původních malých národů Severu JANA O na období 2003 - 2007“.

Tento program by mohl být jedním z příkladů, jaké programy vznikají na základě koncepce, kterou jsme ve stručných rysech popsali výše. Podobných programů podporujících a zabývajících se problematikou Původních malých národů Severu je v JANA O připravována celá řada.

Tento program je schvalován nařízením gubernátora autonomního okruhu (J. V. Nějolov). Základem pro program tvoří usnesením Státní dumy JANA O

z 23. 2. 1999 č. 866 „*Koncepce rozvoje Původních malých národů Severu v JNAO*“ a Nařízení vlády Ruské federace z 27.července 2001 č. 564 „*O federálním cíleném programu pro „Ekonomický a sociální rozvoj Původních malých národů Severu do roku 2011*“.⁹⁴ Rozpracovatelem programu je Oddělení pro záležitosti Původních malých národů Severu při administraci autonomního okruhu pod vedením Valerije Fedoroviče Eleskina. Plněním programu se v hlavní části zabývá toto oddělení, ale celou řadou bodů programu se zabývají i Oddělení vzdělávání při administraci AO, Oddělení kultury, mládeže a sportu při administraci AO, Oddělení pro rozvoj agronomického komplexu při administraci AO a Oddělení zdravotnictví při administraci AO. Kontrolu nad plněním programu má Zástupce gubernátora autonomního okruhu pro otázky Původních malých národů Severu Lidija Patievna Vello.

Mezi cíle a úkoly programu patří: finanční zabezpečení aktivit sociálně – ekonomického rozvoje Původních malých národů Severu na náklady okružního rozpočtu, komplexní řešení problémů zachování tradičního způsobu života, duchovního a národnostně – kulturního rozvoje, zachování kulturního dědictví, duchovních tradicí a hodnot Původních malých národů Severu, podpora rozvoje literatury, vědy, jazyka, umění, znovuzrození duchovních tradicí, národního umění ve všech jeho formách, zvýšení úrovně vzdělávání a tím i zajištění víceresortní zaměstnanosti Původních malých národů Severu (a to na speciálních středních školách i na univerzitách) a vytvoření podmínek pro federální a mezinárodní kulturní kontakty.

Celý program je dělen do tří částí. První část vyjmenovává potřebné kroky vedoucí k dosažení cílů a úkolů, které také stanovuje. Konkrétně to je například oblast dekorativního – užitného umění, kde je cílem otevírání dílen uměleckých řemesel, jejich konkrétní adresnou podporu, organizaci a realizaci expedic s cílem výzkumu a také popisu technologických procesů výroby předmětů

⁹⁴ Постановление Правительства Российской Федерации от 27 июля 2001 г. № 564 «О федеральной целевой программе «Экономическое и социальное развитие коренных малочисленных народов Севера до 2011 года»

dekorativně – užitého umění. Je to dále oblast kulturních aktivit pro volný čas, kde se jedná o podpoře různých center národních kultur a opět cílenou podporu profesionálního národního umění. Program se také zabývá propagací kulturních hodnot Původních malých národů Severu. Za formu vhodnou pro tuto propagaci považuje například uspořádávání folklorních festivalů a účast na jiných festivalech ať již federálních, či mezinárodních. Druhá část je věnována zejména zachování a rozvoji jazyka, písemnosti a přípravě kádrů Původních malých národů Severu v autonomním okruhu. Hovoří o krocích vedoucích k vydávání učebnic učebních a naučně populární literatury v těchto jazycích. Předpokládají se také expedice s cílem výzkumu lingvistiky, etnografie a historie Původních malých národů Severu. Druhým bodem této části jsou kroky uskutečňované v rámci mezinárodního desetiletí Původních malých národů Světa. Jedná se zejména o účast na aktivitách okružního, federálního i mezinárodního charakteru ve kterých by měli přijímat účast i nejrůznější veřejné organizace. Třetí část se zabývá posílením materiálně technické základny pro kočující obyvatelstvo (například v oblasti zdravotnictví).

Celkově se v rámci tohoto programu předpokládá organizace tří folklorních festivalů, jedenáct výstav týkajících se tradiční kultury, vydání sedmi hudebních sborníků, přijetí účasti na dvaceti třech akcích federální a mezinárodní spolupráce. Dále vydání osmi učebnic a učebních pomůcek na jazycích Původních malých národů Severu Jamalo – něneckého autonomního okruhu, připravit a vydat deset monografií, tři alba, dva slovníky, dvě populárněvědecké publikace týkající se života Původních národů severu. V méně obydlených oblastech je cílem kvalitativní zlepšení vzdělávání. Mimo jiné se jedná i o opatřeních podpory výroby *čumů* a jejich částí, *čumových kamen* atd. Finančně má být program zabezpečován z prostředků rozpočtu okruhu. Celkově se jedná o částku 326 010 000 rublů. (pro rok 2003 – 62 680

000; 2004 – 66 784 000; 2005 – 69 549 000; 2006 – 62 881 000; 2007 – 64 116 000).⁹⁵

Z výše ukázaného je jasné, že formální stránka týkající se života a životních podmínek původního obyvatelstva je velice zpracována kvalitně.

Podle mých informátorů je program úspěšně realizován také v praxi.

Kdo se zabývá současností těchto národů – vztahy; prolínající se vlivy a zájmy.

V této části bych se alespoň rámcově a velmi stručně pokusil nastínit určité vztahy, které je nezbytné brát v úvahu, při snaze o pochopení současného stavu a dění týkajícího se Původních malých národů Severu, Sibíře a Dálného východu. Pokusím se uvést, nebo vyjmenovat několik základních skupin, které se do tohoto dění více či méně zapojují a které hájí nejrůznější zájmy. Hned úvodem této malé části musím uvést, že toto „vymezení“ je nezbytné považovat pouze za orientační a sloužící v tomto případě pouze k dokreslení krajní složitosti celé problematiky. Toto „vymezení“ také samozřejmě nepovažuji za jediné možné. Kromě toho, jakékoliv naprosto přesné a jasné vymezení ani není možné. Do jisté míry totiž není možné z důvodů různých prolínajících se vlivů napříč těmito organizacemi, skupinami a i jednotlivci, tedy mezi všemi, kdo se danou problematikou zabývají a nebo jsou jí přímo zainteresováni. O jaké kategorie, nebo skupiny, které se touto problematikou zabývají se tedy jedná. Mohli by jsme velmi zjednodušeně říci, že se jedná o tři různé okruhy zájmových skupin. Jsou to v první řadě státní úřady, potom různé společenské (veřejné) organizace a nesmíme zapomínat ani na obchodní společnosti či podnikající jednotlivce, kteří se svojí činností zabývají v těchto oblastech. Tyto jednotlivé tři skupiny

⁹⁵ Zdrojem údajů o finančním zabezpečení je: Паспорт программы: Окружная целевая программа «Культура, язык, традиционный образ жизни Коренных малочисленных народов Севера Ямало-Ненецкого автономного округ на 2003 – 2005 годы» Утверждена постановлением губернатора ЯНАО от 13 сентября 2002 г.

samozřejmě můžeme dělit dále. Státní úřady na dvě skupiny a to na podle úrovně svých aktivit na úrovni federální, nebo místní. Společenské organizace podle typu aktivit a také podle toho, jestli pracují na regionální úrovni, nebo na úrovni federální, či mezinárodní. Vymezil bych u nich čtyři základní skupiny. Společenské organizace, které se zabývají nejrůznějšími aktivitami určitým konkrétněji zaměřeným směrem na regionální úrovni; společenské organizace zabývající se i politickou činností „za“ tyto Původní národy, členy kterých jsou příslušníci Původních malých národů, na regionální úrovni; společenské organizace hájící zájmy původních malých národů na úrovni federální, nebo mezinárodní a jako poslední kategorii bych zde uvedl *komunity*.⁹⁶ Z výše uvedeného je podle mého názoru okamžitě jasné, že tyto kategorie jsou „vymezené“ pouze pro možnost vykreslení složitosti vlivů, které se mohou prolínat. I bez nějakého složitějšího vysvětlování je však při pohledu na tento soupis okamžitě jasná určitá odlišnost zájmů těchto skupin.

Státní úřady.

Státní úřady jsem rozdělil na dvě skupiny a to na státní úřady na federální úrovni a státní úřady na úrovni místní. Státní úřady na federální úrovni: se ve většině případů zabývají celkovou přípravou právních norem. Státní úřady „místní“ se pochopitelně zabývají problematikou na místní úrovni a to formou zákonů, vyhlášek, či jiných ustanovení. Ale také uváděním těchto norem do praxe, realizací nejrůznějších rozvojových programů a celou řadou dalších záležitostí. Je podstatné uvést, že na všech těchto úrovních a více samozřejmě na úrovni místní, pracují občané náležící k Původním malým národům Severu, Sibiře a Dálného východu. Jsou zde zastoupeni měrou nejenom symbolickou, ale řekl bych i významnou.

⁹⁶ «Общины»

Společenské organizace a občanská sdružení.

Společenské organizace, které se zabývají skutečně nejruznějšími aktivitami určitým konkrétněji zaměřeným směrem na regionálních úrovních:

Jedná se spíše o zájmové organizace, které ve valné většině nějakým způsobem spolupracují s místními úřady, kterými bývají většinou více či méně podporovány. Jsou to například organizace zabývající se přípravou aktivit pro děti a mládež. A to i programů celoročních i letních spojených s organizací např. táborů. V JANA O (konkrétně v Přiuralském rajónu se jednalo o jednu organizaci (která byla velmi silně propojena a podporována místními úřady). Tato organizace byla národnostně smíšená. V rámci aktivit kladoucích důraz na rozvoj Původních malých národů, však situace vypadala tak, že bude zřízena ještě jedna další prakticky stejná organizace sdružující pouze děti a mládež Původních malých národů, které ovšem již stejně i tak navštěvují a aktivně se účastní činnosti v již v původní fungující organizaci. Jedná se umělé vytváření nové organizace vedoucí k jasně demonstrativnímu cíli, který má vyvolávat dojem velké angažovanosti původního obyvatelstva. Požadavek na zřízení této „nové“ organizace přicházel jako většina zdejších záležitostí „ze zhora“. Cílem je mimo jiné i mít možnost na potenciálně nově vzniklé organizaci demonstrovat aktivity původního obyvatelstva a zejména to jakým způsobem je místní úřady podporují v těchto „jejich“ aktivitách. Avšak jedná se, minimálně v tomto případě, pouze o politický dosah a snahy.

Společenské organizace zabývající se i politickou činností „za“ tyto Původní národy, členy kterých jsou příslušníci původních malých národů na regionální úrovni: tyto organizace se zabývají nejruznější škálou činností. Mají určitý a někdy i velmi významný vliv v regionu (nebo se z hlediska svých zájmů minimálně takový dojem snaží vytvořit). V JANA O by příkladem organizace, která by mohla patřit do této skupiny mohla být organizace „Jamal

potomkam“⁹⁷. Organizace vystupuje podle slov současného předsedy jménem „všech“ příslušníků Původních malých národů oblasti. Strukturu členské základny tato organizace netvoří a proto ani nelze přesně určit koho mandátem vlastně vystupuje. Formu volby představitelů organizace nebyl současný předseda příliš ochoten vysvětlovat, nicméně z jeho slov vyplynulo, že volí zástupci jednotlivých komunit. Jakýkoliv pozitivní progres týkající se života Původních národů v regionu jsou jejím předsedou přičítány jako uskutečněné jedině díky jeho organizaci. Organizace je velmi silně provázána na státní úřady a v Konceptu je dokonce vyjmenována jako organizace, se kterou je „nezbytné“ spolupracovat.

«последовательного взаимодействия органов государственной власти автономного округа органов местного самоуправления, общественной организации «Ямал – потомкам!» в реализации экономической, финансовой, социальной, культурной и национальной политики.»⁹⁸

Získává finanční podporu z rozpočtu okruhu, spolupracuje i s některými naftovými a jinými společnostmi v regionu. Někteří vrcholoví představitelé této organizace působí také v nejvyšších politických funkcích. Organizace by podle slov současného předsedy ráda pretendovala na možnost přerozdělování jiných finančních zdrojů a aktivně se účastnila otázek spojených s problematikou půdy. O posledně jmenované je zájemců poněkud více: jak výstižně řekl jeden z mých informátorů „tam kde se rozdělují peníze je vždy vyvíjena horečná a aktivní činnost“

Společenské organizace hájící zájmy Původních malých národů na úrovni federální, nebo mezinárodní: o těchto organizacích by bylo možné napsat několik samostatných prací a to z nerůznějších hledisek. Jedná se totiž o

⁹⁷ Ассоциация коренных малочисленных народов Севера Ямало-ненецкого АО «Ямал – потомкам!» президентом ассоциации был в době průzkumu Евай Александр Валетович

⁹⁸ «Концепция развития Коренных малочисленных народов Севера в Ямало-Ненецком автономном округе» Утверждена постановлением Государственной думы Ямало-Ненецкого автономного округа от 23 февраля 2000 г.

organizace, které mají silný vliv na vytváření obrazu Původních malých národů Severu, Sibíře a Dálného východu. S „výsledky“ jejich činnosti, tedy s vytvořenými obrazy, se můžeme setkat již při počátečním zkoumání těchto národů. Jedná se nejrůznější škálu materiálů, které jsou k nalezení například mimo jiné i na internetu. I tyto organizace mají své zájmy a své cíle se kterými vystupují a kterým svoji prezentaci podřizují. Příkladem takové organizace by v Ruské federaci mohla být *Asociace malých národů Severu, Sibíře a Dálného východu*⁹⁹, o která byla málo zmiňována již v části nastiňující rozvoj přístupu k Původním malým národům Severu, Sibíře a Dálného východu. Tato organizace byla založena a sídlí v Moskvě. Jako základní cíl si organizace stanovuje hájit zájmy původních národů. Organizace je v podstatě složena z mnoha regionálních organizací, se kterými spolupracuje, které jsou na ní sice nezávislé, ale které do jisté míry zastřešuje a hájí jejich zájmy. Má nejrůznější zdroje financování svých aktivit (mimo jiné i z fondů Evropské unie)¹⁰⁰, které používá na nejrůznější činnost (od publikování celé řady brožur a knih a materiálů, nebo také pro jinou propagaci svých aktivit). Finanční prostředky, které získávají jsou i podle jejich vlastních slov „značně vysoké“. Tato organizace také spolupracuje s řadou podobných společností v zahraničí. Jedním z celé řady bodů, kterými se zabývají je právní pomoc a podpora, například v případě sporů původních národům s některými obchodními společnostmi působícími v jejich oblasti.

Komunity: v zásadě se těmito komunitami zabývá Federální zákon RF „O základních principech organizace komunit Původních malých národů Severu, Sibíře a dálného východu RF“¹⁰¹. Tento zákon stanovuje, že komunity mají mít nekomerční charakter. Jako nekomerční organizace by se měly zabývat svou

⁹⁹ Ассоциация Коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации – Asociace byla založena v březnu 1990 na Prvním sjezdu národů severu. Původní název byl „Asociace národů severu SSSR“. Roku 1993 se zaregistrovala jako veřejně – politické hnutí pod současným názvem. Roku 1999 se přeregistrovala u Ministerstva spravedlnosti jako «Общероссийская общественная организация» Registrační číslo organizace je 2174.

¹⁰⁰ Strukturované fondy EU. Program TACIS. Projekt 062-262.

¹⁰¹ «Об общих принципах организации общин коренных малочисленных народов Севера, Сибири и Дальнего Востока РФ» Федеральный закон от 20 июля 2000 г. № 104 - ФЗ

komerční činností vedoucí k zisku pouze pokud je to v souladu s cíli jejího založení. Komunity mají ale také svá zvláštní privilegia. Například se jedná o některé položky, některé typy činností, na které se nevztahuje zdanění.

Cílem komunit, minimálně podle jejich listiny ústav je nejčastěji vedení tradičního způsobu života. Komunity bývají buďto rodinné nebo teritoriálně sousedské. Vytvořit komunitu může mít i jiné výhody. Jelikož je komunita právní osobou, může lépe vyjednávat a hájit svá práva např. při styku s úřady. Další výhodou je možnost získávat prostředky od např. ropných společností jako tzv. kompensace. Tyto kompensace nemusí být vždy pouze peněžní formou, ale často to bývá forma materiální podpory (např. dodání motorů do lodí, mrazáků a jiné). Zabezpečení a majetkový stav komunit tedy může být nejrůznější. Komunity, které zakládají lidé s širokými sociálními sítěmi a kontakty, se mohou mít vynikajícím způsobem a jiné, kde se sejde pouze několik rybářů nebo pěstitelů sobů nemají sebemenší tušení, jak co zařídit a stěží zvládnou registraci. Musíme zde poznamenat, že podle mých informátorů dosahují registrace někdy jen díky existenci oddělení, zabývajícího se touto činností pro ně, které všechny náležitosti vyřídí. Například v JANA O je na podporu a pomoc pro organizaci těchto komunit zřízena speciální organizace a to „Sdružení pro ekonomický rozvoj původních malých národů Severu“ (tato organizace je státní úřad).

Obchodní společnosti, či podnikající jednotlivci provozující své obchodní aktivity v oblastech s obyvatelstvem náležícím k Původním malým národům Severu, Sibíře a Dálného východu.

Rozebírat zájmy těchto společností snad ani není příliš zapotřebí. Často bývají líčeny jako prapůvodci všeho zla a také obviňováni z nejrůznějších nekalých praktik a činů. Což ovšem příliš potvrdit nemůžeme. Potvrdit zde však můžeme to, že tyto společnosti si často uvědomují důsledky veřejného mínění a s organizacemi, které se zabývají hájením zájmů Původních národů často

spolupracují. Formy spolupráce s Původními národy mívají nejrůznější formu. Bývá to nezřídka i finanční a materiální podpora a to ať již jmenovaných organizací, komunit nebo jednotlivých rodin Původního obyvatelstva. Pochopitelnou strategií těchto společností také bývá, že si za své spolupracovníky často přibírají vysoce postavené zástupce některých organizací například poradcem generálního ředitele OOO Nadymgaztorg¹⁰² pro otázky Původního obyvatelstva je¹⁰³ Ezyngi Chatjako Mejkovič, mimo jiné i více viceprezident Asociace „Jamal - potomkam“ a také, mimo jiné i poslanec státní dumy JANA O.

V JANA O se tyto společnosti zabývají převážně dobýváním nafty a plynu, ale jsou to i jiné druhy činností. Z problémů ze kterých jsou ze strany organizací, které se zabývají hájením zájmů Původních národů obviňováni, nebo o kterých se tyto organizace minimálně zmiňují, je například budování produktovodů v takové výšce, že pod nimi sobi neprojdou a které ani nepřelezou. Taková situace by pochopitelně způsobovala změnu tras kočujících obyvatel, z čeho vyplývá celá řada dalších problémů. Musíme však zmínit, že z celého JANA O se tento problém může týkat pouze Nadymského rajónu, kde byly tyto produktovody budovány již velmi dávno. Ve všech ostatních rajónech podle mých informátorů tento problém není. Kromě toho, podle současných zákonů je povinné stavět tzv. přechody pro sobi. Společnosti, které produktovod staví, ve velké většině případů ještě před stavbou konzultují s místním obyvatelstvem, kde pro ně bude nejvhodnější a nejpohodlnější přechod postavit. Jako jeden z dalších „problémů“ mi bylo tvrzeno o obtížnosti překonávání sypané vyvýšené silnice, která ovšem, jak i z vlastní zkušenosti vím, žádný problém nepředstavuje. Nicméně oněch několik řádků týkajících se těchto problémů a tzv. „problémů“ by mělo být, možná zařazeno spíše u organizací,

¹⁰² OOO Nadymgaztorg – OOO je s.r.o

¹⁰³ informace pochází z roku 2004

kteří se jimi, nebo jejich vytvářením a popřípadě medializací zabývají, jako příklady nepříliš objektivního informování.

Jednotliví příslušníci původních malých národů.

Je také nezbytné uvést názor některých jednotlivců, kteří většinou k organizovaným skupinám nepatří a dokonce snahu o jakousi organizovanost ani neprojeví. Vliv a zájmy jednotlivých příslušníků těchto národů je velmi obtížné popsat a to z důvodu nezměrné šíře možných odpovědí. I pokud odhlédneme od jednotlivců s nějakými politickými, nebo výrazně aktivními společenskými zájmy nám zůstane velmi široká skupina, čítající obyvatelstvo žijící i usedlým i polokočovným i kočovným způsobem života. Přístup k životu, nebo minimálně způsob života se nám zde diametrálně liší. Důvod, proč tento bod uvádím tkví ve zdůraznění toho, co jsem se dozvídal od svých informátorů žijících kočovným způsobem v tundře. A to, že aktivity společností typu „Jamal – potomkam!“ a jí podobných je absolutně nezajímá a není pro ně podstatné. Veřejně společenských aktivit ve formě v jaké jsem je popsal výše se neúčastní a nepovažují je za podstatné a dokonce většinou ani pro jejich život přínosné. Toto je také jeden z možných přístupů a pro nás tedy jeden ze zajímavých pohledů na tuto problematiku.

Do určité míry se nám objevují určité zájmy jednotlivých skupin které jsme vyjmenovali. Z nich můžeme vyvozovat různé způsoby přístupu v nejrůznějších situacích. Okružní úřady podporují nejrůznější programy na rozvoj Původních národů, včetně jejich různých organizací (včetně jejich zakládání a organizování), které se na ně pak snaží vytvářet nejrůznější formy nátlaku pro dosažení svých cílů. Pro místní úřady je to však i tak „dobrá“ vizitka jejich práce, neboť to poukazuje na aktivní činnost příslušníků Původních národů. Jsou tedy v zásadě dobrými partnery. Okružní úřady podporují také

společnosti pracující v oblasti, protože ty svojí činností vytváří ekonomický přínos a způsobují rozvoj. Jsou také dobrými partnery. Společenské organizace Původních malých národů zabývající se i politickou i nepolitickou činností se snaží nejrůznějším způsobem vyvíjet tlak na obchodní společnosti a dosáhnout svého cíle (často spolupráce – například financování něčeho ze strany těchto společností) a k tomu používají celou řadu forem. Obchodní společnosti na tuto spolupráci často přistupují, neboť jim umožňuje podpořit spolupráci a „ukázat se v dobrém světle“. I tyto dvě skupiny jsou tedy často dobrými partnery. Je jasné, že cesta k této „občasné symbióze“ je reálně často doprovázena nevybíravým mediálním, ale i jiným bojem, ve kterém se jednotlivé strany obviňují ne zrovna vybíravými způsoby. A je také jasné, že ke kompromisu také vůbec dojít nemusí. Nicméně i výše nastíněná varianta této spolupráce užitečné všem, bývá běžná. Tato užitečnost ještě bývá umocňována na úrovni osobních „výhod“, podobných zájmů a určitého „porozumění“.

Na několika řádcích jsme uvedli nejrůznější vlivy a nejrůznější organizace, které se zabývají Původními národy. Vlivů na rozvoj těchto národů je nepochybně celá řada. Avšak jednou z nejdůležitějších věcí je uvědomit si, že mezi jednotlivými společnostmi a organizacemi výše uvedenými vznikají vztahy vzájemného napětí, uvědomit si jakým způsobem se projevují, jak se projevují a proč se projevují. Organizace, které se mezi sebou do jisté míry snaží „bojovat“ mají určitý cíl. Tímto cílem, ale není „protivníka“ úplně zničit. Cílem se nám jeví pouze vymezit vzájemný vztah, získat větší politickou, či jinou moc, přístup k přerozdělování prostředků a jiné. „Zničit protivníka“ by pro ně samotné mohlo být naopak nevýhodné. Toto vymezování pozicí, bychom mohli identifikovat také jako neustále probíhající proces, který umožňuje korelaci vzájemného vztahu. Napětí vede k drobným změnám a menším inovacím, které v konečném výsledku také formují a ovlivňují vztah k Původním národům. Nesmíme zapomínat na to, že ve stejné době, kdy mezi těmito organizacemi probíhá určitý

„boj“, spolu tyto organizace také velmi dobře spolupracují. Mohli bychom si dále klást otázku, jakým způsobem, nebo proč vzniká názorová linie, určitý vzorec podle kterého představitelé těchto jednotlivých organizací jednají? Jaká je jejich motivace k aktivitě? Jedním z názorů by nepochybně mohlo být, že hájí a prosazují své čistě osobní zájmy na pozadí prosazování veřejného blaha. Ve velice rozvrstvené ruské společnosti je dosažení „vysokého“ statusu nepochybně velkou výhodou. Vysoký status, (například různé politické funkce, nebo aktivity ve veřejných dobrovolných organizacích) umožňuje zařadit se do určité „elitní“ vrstvy obyvatelstva, což následně umožňuje opět nové možnosti, které si jednotliví členi této vrstvy umožňují a to dokonce i bez ohledu na to, za jakou, nebo pomocí jaké organizace se mohli začlenit. Nemusím zde snad ani příliš uvádět, že Rusko již tradičně silně vytváří vrstvy elity, s někdy až neuvěřitelnými možnostmi. Jedná se o politickou moc, moc dalekosáhle ovlivňujícími sociální a hospodářskou činností, možnosti přerozdělování finančních prostředků a jiné. Např. dokladem „nejrůznějších“ možností by mohl být příklad společnosti «ОАО¹⁰⁴ „НОВА – ТЭЦ»¹⁰⁵ Leonida Michelsona, který zdůrazňuje, že jeho společnost nic nezískala díky privatizaci, ale že všeho dosáhl až v průběhu posledních deseti let. A čemu je mimo jiné přičítán úspěch této společnosti? Jak uvádí časopis Forbes¹⁰⁶ «*молва объясняет успехи предприятия поддержкой со стороны Иосифа Левинсона, вице-губернатора «газового» Ямало-Ненецкого автономного округа»* a dodává «*напомним: состояния чиновников Forbes не оценивает*». Úspěch společnosti je tedy propojován s dobrými vztahy a „lobováním“ ze strany vícegubernátora Jamalo-Něneckého autonomního okruhu. Tedy příklad možností, které určitý status podle řady lidí umožňuje a logický příklad, proč je výhodné mít určitý status s možnostmi. Zde nám, ale poněkud zaniklo „hájení“

¹⁰⁴ ОАО je a.s.

¹⁰⁵ společnost má zásoby 580 miliard kubických metrů přírodního plynu; dobývá 74 milionů kubických metrů přírodního plynu denně a po společnosti „Gazprom“ je považována za největší společnost zabývající se těžbou plynu v Rusku

¹⁰⁶ Forbes, Специальный выпуск, Май 2005, стр. 110

zájmů Původních národů, nebo možná celkově přístup k Původním národům a poněkud se toto „hájení“ a nebo „přístup“ dostalo do pozadí. Jako důvod k aktivní činnosti při hájení těchto zájmů by mohlo být nabývání politické moci prostřednictvím těchto obyvatel a vyplývá také od role, která se k těmto dosaženým statusům váže. Pro dosažení a udržení daného statusu je totiž nezbytné „hrát“ tuto určitou roli.

Zde jsme se na několika řádcích pokusili poukázat na některé stránky a vlivy týkající se Původních národů, které se do jisté míry skrývají v osobním zájmu jedinců, vedoucímu k určitému typu chování a také roli kultury, která od nich následně určité chování vyžaduje. Vlivů na tyto národy je však nepochybně celá řada a výše jmenované je pouze jednou z možností jak na tyto procesy pohlížet.

Závěrem.

Je zřejmé, že stejně tak jako ostatní Původní národy Severu, Sibíře a Dálného východu RF, prochází něnecké etnikum dalekosáhlými proměnami, ve velice rychle se měnícím kontextu našeho světa. Změny a s nimi spojený neustálý rozvoj těchto národů nás staví před celou řadu nových výzkumných otázek, které začínají u tradičního způsob života a hodnot z jejich nejrůznějších stránek a končí u otázek, které si příslušníci těchto národů zadávají při hledání sebe sama v současném moderním globalizovaném světě. Mohou to být otázky týkající se folkloru, otázky týkající se tradičního způsobu produkce, ale stejně tak si například můžeme klást otázku, zda kompenzace určené na podporu tradičního způsobu hospodářství tento způsob tradičního života skutečně podporuje nebo díky nim může postupně zanikat, z důvodů jednoduchosti „vyplnit formulář“ a tedy nehospodařit a tím i přispívat k postupnému zániku. Něncům se na rozdíl od jiných Původních národů Severu, Sibíře a Dálného východu RF, daří poměrně dobrým způsobem si zachovávat svůj tradiční způsob

života. Počet obyvatel hlásících se k Něneckému etniku stabilně roste. Na rozdíl od jiných původních národů. Stejně tak roste i počet sobích stád v Jamalo-Něneckém autonomním okruhu. Někteří badatelé spojují tyto dva body rovnítkem a pokouší se vysledovat spojitost mezi stoupajícím počtem sobů, se kterým spojují míru zachování tradičního způsobu hospodářství a počtem a rozvojem etnického společenství. Tento názor může být do určité míry zcela jistě správným. Vliv však bude mít více faktorů, které je nezbytné sledovat. Cílem je se snažit pomoci rozvíjet tendence, které by mohli obyvatelstvu pomoci. Některé hlasy, ale poukazují na někdy paradoxní skutečnost, že etniku se nejúspěšněji daří se rozvíjet a při tom zachovávat své tradice bez jakýchkoliv pomocných zásahů vnější společnosti, a naopak tam, kde k těmto pomocným zásahům dochází, se tradiční kultura nenávratně ztrácí. Jak tedy bude vypadat budoucnost těchto kultur? Promění se pod všudypřítomným tlakem moderního světa do nějaké jiné formy a po té původní zůstanou jen vzpomínky ve formě několika muzejních sbírek a zažloutlých fotografií? Či se alespoň části této společnosti podaří, ať již cíleně nebo ne, se určitým způsobem „izolovat“ a žít životem svých předků? A kterou variantu vývoje lze považovat za optimální? Když státní, či jiné organizace hovoří o rozvoji, jak si vlastně tento rozvoj představují? Otázkou rovněž zůstává, zdali jsou vůbec sami schopni identifikovat onen stabilní rozvoj, o kterém hovoří a zdali alespoň rámcově vědí, kam tento rozvoj vede. Někdy to nebývá příliš zřetelně vidět a občas některé z těchto dalekosáhlých představ dokonce zní jako science fiction. Například vizí jednoho něneckého aktivisty byli Něnci žijící svým tradičním kočovným životem v tundře a s pomocí internetového spojení vedoucí svůj business kdesi ve světě. Jiné, reálnější představy vedou přes postupné zlepšování sociálních podmínek v těchto těžko dostupných oblastech. Před námi tedy v současné době leží celá řada poměrně jasně definovatelných výzkumných cílů. Tyto úkoly začínají zachycením jedinečnosti něnecké kultury, monitorováním rozvoje tohoto etnika a hledáním pozitivních možností dalšího příznivého rozvoje pro

zachování jeho kulturního dědictví. V neposlední řadě před námi stojí i úkoly ve formě srovnávacích studií Něnců a jiných původních národů. Na území RF, je to totiž prakticky jediné etnikum s pozitivním rozvojem. Řada jiných původních národů je naopak dokonce označována za skupiny na hranici zmizení. Cílem tohoto dalšího srovnávacího studia, by tedy mělo být hledání pozitivních prvků podporujících rozvoj u Něnců, a také hledání prvků, které mají na jiné původní národy tolik destruktivní vliv. V tomto směru pro nás může být současný stav a rozvoj něneckého etnika velmi zásadním pomocným vodítkem.

Nenets people - tradition and modernity.

Summary

As an introduction to this problem we provide a brief survey to the history and different ways of dealing with the problems of native people in the Tsar era and during the Soviet period, too.

Next part of this work describes traditional lifestyle of the Nenets people during all four seasons of the year. Described is material and also spiritual culture.

Consequent part is dedicated to the legislative branch of the state government on the relationship with the native people. This part describe several important acts with the most significant influence for the life of this nations.

We focused into the Yamalo-Nenets autonomous region to describe local laws and programs for the development of these nations in this concrete local level. The most significant examples for demonstration of the situation and development base we have choosen "Concept of the advancement of the native people." and the programm "Culture, language and traditional style of life of native people of North for the period 2003-2007".

The final part describes relations, influences and interests amidst various authorities, organizations, diverse groups and individuals in this sphere. First of all we need to mentioned about government authorities on the federal level and government board on the local level. Then organizations of native people which deals with political activities "on behalf" of these nations on the local level, organizations which protect interests of original population on the federal or international level, community of the original population, enterprises and entrepreneurs who undertake their activities in the territories with native people and wide range of others. Each of them operate with certain specific aims and interests, which of course promote in the different ways.

Even when these aims could be very different from each other, finally we need to note, that in most events certain “commensalism“ and mutual colaboration is accomplished. Aim of this part of the topic is refer to some of the type of the motivation and aims from above mentioned group and point out several reasons leads to final “commensalism“.

All this may help us effectively illustrate different factors of influence on the life of native people in these areas.

Literatura a prameny

Abdulatipov R.: Nacionalnyj vopros i gosudarstvennoe ustrojstvo Rossii. Izd. Slavjanskij dialog, Moskva 2000

Aksenova O.V.: Korennye maločislennye narody Severa: uroki samoorganizacii i socialnogo partnerstva., CS KMNS / RITC, Moskva 2004

Alpatov V.M.: 150 jazykov i politika 1917-2000. Kraft, Moskva 2000

Cernov P.V.: Rossija – etnopolitičeskije osnovy gosudarstvennosti. Vostočnaja literatura, RAN 1999

Efimenko A. N.: Juridičeskije obyčai Loparej, Karelov, Samojedov Archangel'skoj gubernii., Moskva, 2000

Ekonomika korennych narodov, Jamalo-Něneckij avtonomnyj okrug. RITC, 2004

Filippov V.R.: Kritika etničeskogo federalizma, RAN, Moskva 2003

Fitzhugh W.W.: Crossroad of Continents: Cultures of Siberia and Alaska. Crowell A. Smithsonian Institution Press, 1994

Formirovanije prirodosobraznogo mirovoznenija v obščestve – strategičeskaja napravlenność rešenija ekologičeskich problem., MGUP, Moskva 2004

Golenkova T.: Transformacija socialnoj stuktury i stratifikacija Rossijskogo obščestva. Rossijskaja akademija nauk, Moskva 2000

Charamzin T.G.: Ekonomika tradicionnogo prirodopol'zovanija Korennych maločislennyh narodov Severa., IKAP, Moskva 2001

Jakovleva O.A.: Obščina – puť k objedineniju i vozroždeniju., MGUP, Moskva 2003

Jakovleva O. A.: Imejem pravo znať, što by žiť: Praktičeskoje rukovodstvo po pravu na informaciju dlja aktivistov i obščestvennyh objedinenij korennyh maločislennyh narodov Rossii., MGUP, 2001

Južakov A.A: Etničeskoe olenevodstvo zapadnoj Sibiri: Něneckij tip, RASCHN, Novosibirsk 2001

Katalog produkcii, tovarov i uslug korennyh maločislennyh narodov Severa, Sibiri i Dal'nego vostoka Rossijskoj federacii.

Kommentarij k federal'nomu zakonu o garantijach prav Korennyh maločislennyh narodov Rossijskoj federacii, Moskva 1999

Lar L.A.: Kul'tovye pamjatniki Jamala Chebidja ja., IPOS SO RAN, Tjumeň 2003

Lar L.A.: Mify i predanija Něncev Jamala. Tjumeň 2001

Malašenko A.: Ksenofobii v post – sovětskom obščestve. In: Netěrpimost' v Rossii: starye i novye fobii, Moskovskij centr Karnegi, Moskva 1999

Morozov J.: Jamal, graň věkov i tysjačiletij, „Artvil“, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg 2000

Muchačev A.D: Putěševstvie v mir oleněvodov. Novosibirsk 2001

Muraško O.: Sovremennoe soděržanije ponjatija „narody Severa“
www.raipon.ru

Muraško O.: Svjaščenyje mesta arktiki – značenie ochrany, AKMNSS i DV RF, 2004

Opyt provedenija Etnologiceskoj ekspertizy: Ocenka potencialnogo vozdejstvija OAO „Gazprom“ poiskovo-razvedočnyh rabot v akvatorijach Obskoj i Tazovskoj gub na komponenty ustojčivogo razvitija etničeskich grup maločislennyh narodov Severa, AKMSS i DV RF, Moskva 2002

Pravovoj spravočnik dlja korennyh maločislennyh narodov Severa, Sibiri i Dalnego vostoka Rossijskoj federacii., Moskva 2002

Pavlov P. N.: Kommentarij k federal'nomu zakonu „O territorijach tradicionnogo prirodopol'zovanija korennyh maločislennyh narodov Severa, Sibiri i Dal'nego vostoka Rossijskoj federacii. Moskva 2001

Pravovoj status korennyh maločislennyh narodov Severa, Sibiri i Dal'nego vostoka Rossijskoj federacii. Federal'nyje pravovyje akty Rossijskoj federacii. Moskva 2001

Puškareva E. T.: Nėneckije pesni-chynabcy, Vostočnaja literatura, RAN, 2000

Severnyje narody Rossii na puti v novoje tysjačiletije. Moskva 2001

Sikevič Z.: Etničeskaja neprijazn' v massovom soznanii Rossijan. In: Nėtėrpimost' v Rossii: starye i novye fobii, Moskovskij centr Karnegi, Moskva 1999

Sistema obrazovanija i korennye narody Severa., AKMNSS i DV RF, Moskva 2004

Stojkie toksičeskie vešestva, bezopasnost pitanija i korennye narody rossijskogo Severa., AMAP, Oslo 2004

Sovremennyje problemy tradicionnogo prirodopol'zovanija narodov Severa. Moskva, 2000

Status maločislennyh narodov Rosii, Juridičeskaja literatura, Moskva 1994

Sud'by narodov Ob-Irtyšskogo severa, Tjumeň 1994

Suljandziga R. V., Kudrjašova D. A: Korennye maločislennye narody Severa, Sibiri i Dal'nego vostoka Rossijskoj federacii, AKMSS i DV RF, Moskva 2003

Suljandziga R. V.: Pravovoj spravočnik dlja organizacij i obščin korennyh maločislennyh narodov Severa, Sibiri i Dal'nego vostoka Rossijskoj federacii

Todyšev M. A.: Značenie ochrany svjašennyh měst Arktiki: issledovanie korennyh narodov Severa Rosii, AKMSS i DV RF, Moskva 2004

Učastije korennyh narodov v političeskoj žizni stran cirkumpoljarnogo regiona: Rossijskaja real'nost' i zarubežnyj opyt., Moskva 2003

Zarchina E. S., Karakin V. P.: Strategija adaptivnogo zemlepol'zovanija. Problemy formirovanija strategii prirodopol'zovanija. Vladivostok, 1991

Zašita prava korennyh maločislennyh narodov Rossii na tradicionnyj obraz žizni i iskonnuju sredu obitanija: Informacionnyj bjuleten., Ntl, Tomsk, 2001

Obrazová příloha.

Každý z následujících ilustračních obrázků je očíslován a v případě, že se jedná o snímek pořízený autorem je tato informace umístěna přímo na fotografii. V případě, že se jedná o fotografii přejatou, je informace o jejím zdroji uvedena na této stránce. Všechny fotografie autora byly pořízeny v Jamalo-Něneckém autonomním okruhu v období května, června a července 2005.

1. Foto: archiv autora; dítě v tundře; přibližně 10 km od Karského moře.
2. Foto: archiv autora; čum v tundře; přibližně 10 km od Karského moře.
3. Foto: archiv autora; běžný den; přibližně 10 km od Karského moře.
4. Foto: archiv autora; chvíle odpočinku; přibližně 10 km od Karského moře.
5. Foto: archiv autora; běžný den; přibližně 10 km od Karského moře.
6. Foto: archiv autora; shromážděné stádo; přibližně 10 km od Karského moře.
7. Foto: archiv autora; detail soba ve stádu; přibližně 10 km od Karského moře.
8. Foto: archiv autora; lebka soba; u „faktorie“¹; přibližně 200 km severně od města Obskaja.
9. Foto: archiv autora; v „čumu“²; přibližně 10 km od Karského moře.
10. Foto: archiv autora; rodina v „čumu“; přibližně 10 km od Karského moře.
11. Foto: archiv autora; do některých oblastí se lze dostat pouze s pomocí určité techniky; „vězděchod“³ v řece přibližně 50 km severně od stanice na stodesátém kilometru.
12. Foto: archiv autora; „faktorie“; přibližně 200 km severně od města Obskaja.
13. Foto: archiv autora; Uralu; přibližně 70 km severně od stanice na stodesátém kilometru.
14. Foto: archiv autora; „faktorie“; přibližně 200 km severně od města Obskaja.
15. Foto: Morozov J.: Jamal, graň věkov i tysjačiletij, „Artvil“, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg 2000; tundra.
16. Foto: archiv autora; tundra je plná jezírek; fotografie na polárním Uralu přibližně 150 km severně od stanice na stodesátém kilometru.
17. Foto: Morozov J.: Jamal, graň věkov i tysjačiletij, „Artvil“, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg 2000; tundra.
18. Foto: Morozov J.: Jamal, graň věkov i tysjačiletij, „Artvil“, Russkaja kollekcija, Sankt-Peterburg 2000; závody sobích spřežení.
19. Foto: archiv autora: na polárním Uralu (stanice Polární Ural).

¹ „Faktorie“: polární obchodní a zásobovací stanice

² „Čum“: tradiční obydlí tundrových kočovníků

³ „Vězděchod“: pásové transportní vozidlo se značnou průchodností složitým terénem; vozidlo také plave.

1. FOTO: ARCHIV AUTORA

2. FOTO: ARCHIV AUTORA

3. FOTO: ARCHIV AUTORA

4. FOTO: ARCHIV AUTORA

5. FOTO: ARCHIV AUTORA

6. FOTO: ARCHIV AUTORA

8. FOTO: ARCHIV AUTORA

9. FOTO: ARCHIV AUTORA

10. FOTO: ARCHIV AUTORA

11. FOTO: ARCHIV AUTORA

12. FOTO: ARCHIV AUTORA

13. FOTO: ARCHIV AUTORA

14. FOTO: ARCHIV AUTORA

16. FOTO: ARCHIV AUTORA

19. FOTO: ARCHIV AUTORA

Příloha.

Na problematiku tzv. původních malých národů se specializuje celá řada více časopisů, které jejich situaci nejen monitorují, ale také tyto národy aktivně podporují a lobují za ně. Většinu z těchto časopisů vedou přímo jednotliví příslušníci původních malých národů.

Některé z těchto časopisů uvádíme v následující příloze.

СЕВЕРНЫЕ

просторы

1'2001

МЕЖДУНАРОДНОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ КОРЕННЫХ НАРОДОВ МИРА

ГОД СЕДЬМОЙ

ОХРАНА ДИКОЙ ПРИРОДЫ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ
ЦЕНТРА ОХРАНЫ ДИКОЙ ПРИРОДЫ

ЭКОНОМИКА коренных народов

Журнал Учебного центра коренные народы (РИТУ)

и Центра содействия коренным малочисленным народам Севера (ЦС КМНС)

№ 1 (2) – 2004

ПРЕДСТАВЛЯЕМ РЕГИОН:
ЯМАЛО-НЕНЕЦКИЙ АВТОНОМНЫЙ ОКРУГ

НОВОСТИ УЧЕБНОГО ЦЕНТРА
НОЯБРЬ 2003 – ЯНВАРЬ-МАЙ 2004

ОЛЕНЕВОДСТВО И НЕДУПЛАЧНЫЙ КОМПЛЕКС:
СОВМЕСТИМЫ ЛИ ОНИ?

НОВОСТИ ОБЩЕСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАБОТНИКА

**МИР КОРЕННЫХ НАРОДОВ
ЖИВАЯ АРКТИКА**

№ 14. 2003

ПРАВОВОЙ ЦЕНТР «РОДНИК»

Община – путь к объединению и возрождению

Москва

О. В. Аксенова

КОРЕННЫЕ МАЛОЧИСЛЕННЫЕ НАРОДЫ СЕВЕРА:

УРОКИ САМООРГАНИЗАЦИИ И СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Библиотека
коренных народов Севера

Выпуск 2

ЖИВАЯ

АРКТИКА

1 (14)
2002

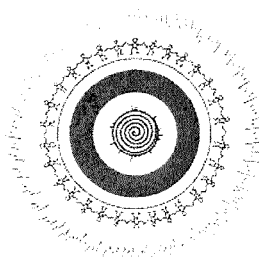
СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК

Роман и Глеб Райгородецкие

ТРОПЫ ЖИЗНИ

Ассоциация коренных малочисленных народов
Севера, Сибири и Дальнего Востока Российской Федерации

ОПЫТ ПРОВЕДЕНИЯ ЭТНОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

**ОЦЕНКА ПОТЕНЦИАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ПРОГРАММЫ
ОАО «ГАЗПРОМ» ПОИСКОВО-РАЗВЕДОЧНЫХ РАБОТ В
АКВАТОРИЯХ ОБСКОЙ И ТАЗОВСКОЙ ГУБ НА КОМПОНЕНТЫ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭТНИЧЕСКИХ ГРУПП
МАЛОЧИСЛЕННЫХ НАРОДОВ СЕВЕРА**

